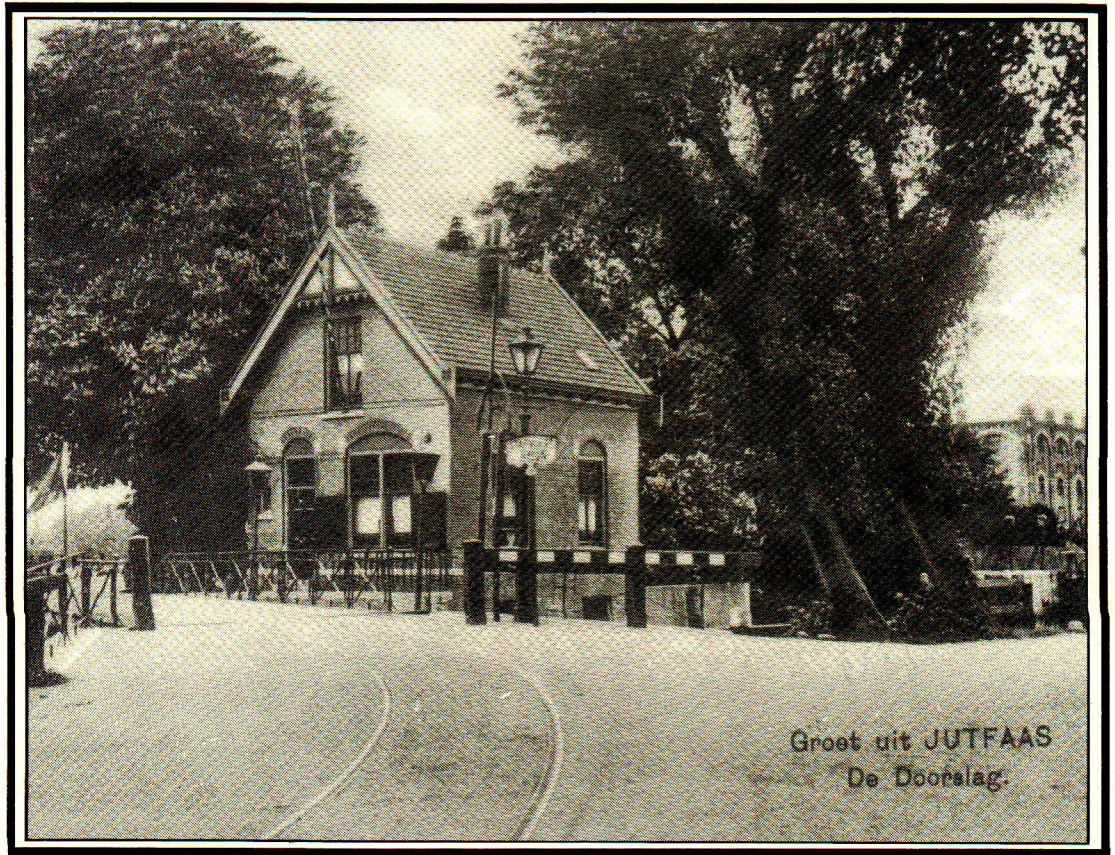

CRONYCK de Geyn

historische kring
nieuwegein

1993,2

kwartaaluitgave van de historische kring nieuwegein

INHOUDSOPGAVE:

<i>P Daalhuizen</i>	Een nieuwe uitdaging	2
<i>H. Dam</i>	Jan Blanken en de oude sluis te Vreeswijk	3
<i>O. Pijpker</i>	Van de redactie	13
<i>C. van der Mark</i>	Museumbeheer	14
<i>C. W. Coomans</i>	Rijnhuizen met te veel fantasie	15
<i>P. Daalhuizen</i>	Museumschatten	19
<i>O. Pijpker</i>	: Voor u gelezen in	20

Lidmaatschap Historische Kring Nieuwegein f 27.50 per jaar.

Openingstijden Historisch Museum Nieuwegein: 1
oktober-31 maart 14.00-16.00 uur 1 april-30
september 13.00-17.00 uur

1993

EEN NIEUW JAAR, EEN NIEUWE UITDAGING

door P. Daalhuizen

Het is goed om aan het einde van het jaar de balans van de activiteiten van de vereniging op te maken.

Die balans kan gebruikt worden om het doel van de vereniging af te wegen met hetgeen wat bereikt is. Aan de hand van de uitkomsten van die afweging kan het bestuur het beleid zonodig bijstellen of vernieuwen.

Ook ik heb de balans opgemaakt. Tijdens de afweging kwam ik tot de ontdekking dat de schaal met het beleid zwaarder woog dan de schaal met het bereikte doel. De knelpunten die ik tegen kwam heb ik aan het bestuur voorgelegd.

Het bestuur heeft mij gevraagd deze punten binnen de vereniging bespreekbaar te maken.

De Historische Kring Nieuwegein zou mijns inziens in 1993 nog meer aandacht moeten geven aan de volgende punten:

- hoe beter gebruik te maken van de deskundigheid binnen en buiten de vereniging;
- hoe de Historische Kringen het Historisch Museum een grotere bekendheid te geven;
- hoe de leden en donateurs beter te betrekken bij de activiteiten van de vereniging;
- hoe de werkgroepen effectiever te laten (samen)werken;
- hoe de media meer te betrekken bij de activiteiten van de vereniging;
- hoe onze financiële positie te versterken; -
- hoe nieuwe activiteiten aan te pakken;
- hoe nieuwe leden en donateurs te werven?

Een bijzonder waardevol gegeven bij dit alles is de uitstekende sfeer binnen de vereniging. Die moet koste wat kost behouden blijven, ook als we het gestelde doel 'professioneler' trachten aan te pakken.

Het is aan het bestuur, leden en donateurs om op al die knelpunten antwoorden te vinden en met elkaar een stevig gefundeerd beleidsplan op te zetten.

Het is bovenal onze taak om door te werken en geen 'gaten' te laten ontstaan.

Graag nodig ik u allen uit om mee te denken en ons ideeën door te geven.

Een nieuw jaar, een nieuwe uitdaging -

Terugkijkend naar de activiteiten over 1992 kan ik met voldoening zeggen, dat door de inzet van heel veel mensen uitstekend werk is verricht. Daarbij denk ik onder andere aan het organiseren van interessante exposities, de open dag, de lezingen, de excursies en alle werkzaamheden die daarop betrekking hadden. Sommige werkende leden hadden aan alle voorbereidingen bijna een dagtaak. De vereniging kan trots zijn op deze inzet en het bestuur is u allen hiervoor zeer dankbaar. Deze dank betreft zeker ook leden, donateurs en sponsors, die het ons mogelijk maken zó actief te zijn. Ook zijn wij dank verschuldigd aan de gemeente Nieuwegein, die de accommodatie beschikbaar stelt. Het bestuur spreekt de hoop uit dat ook in 1993 op uw medewerking gerekend kan worden om de activiteiten uit te voeren, de plannen die er zijn -en komen- uit te werken, het enthousiasme in stand te houden en te verbreden, kortom het doel van de vereniging als een nieuwe uitdaging te zien en aan te pakken.

Het nieuwe jaar is begonnen; ik wens u allen een voorspoedig 1993 in het vertrouwen, dat we tezamen de nieuwe uitdaging tegemoet kunnen gaan.

JAN BLANKEN EN DE OUDE SLUIS TE VREESWIJK

door H. Dam

In het Land van Brederode, Historisch Tijdschrift voor het Land van Vianen, verscheen in jaargang 13, nr. 2,3 en 4-1988 bovengenoemd artikel. Gezien het karakteristieke beeld van de Oude Sluis voor Vreeswijk hebben wij, uiteraard met toestemming van de auteur en de Historische Vereniging "Het Land van Brederode", dit artikel onderstaand onverkort opgenomen.

Alvorens iets over de bouw van de oude sluis in Vreeswijk mee te delen en de rol die Jan Blanken daarin speelde, is het noodzakelijk om duidelijkheid te verschaffen over een aantal omstandigheden en denkbeelden die in het begin van de vorige eeuw mede bepaalden welke beslissingen er over de sluis werden genomen. Het oude sluiscomplex middenin Vreeswijk dateert reeds van 1373 en is gebouwd op initiatief en op kosten van de rijke en machtige handelaren die in de stad Utrecht langs de Oudegracht hun grote handelshuizen beheerden. Gedurende vele eeuwen hebben de inwoners van deze stad kosten noch moeite gespaard om de belangrijke schakel met hun levensader, de Lek, en daarmee met de Duitse handelspartners, in stand te houden. Tragisch is dat de stad Amsterdam in de loop der eeuwen Utrecht in belang overvleugelde, dankbaar gebruik makend van de Utrechtse sluis in Vreeswijk om hun handelstransporten naar Duitsland te varen. Toen de sluis rond 1815 in slechte staat bleek te zijn heeft Utrecht dan ook meteen gesteld dat Amsterdam in het herstel behoorde bij te dragen. Het Utrechtse gemeentebestuur streefde, vanwege hun betrekkelijk geringe belang, van het begin af naar een zo goedkoop mogelijke uitvoering. Naast dit gegeven bestond er bij brede lagen

van de bevolking grote angst voor overstromingen door de rivieren wegens dijkdoorbraken. De noorder Lekdijk stond slecht bekend. Het werd een zinkdijk genoemd. De gevolgen van een overstroming konden desastreus zijn voor de economie van Nederland. Grote delen van Zuid- en Noord-Holland zouden kunnen onderlopen tot aan Amsterdam toe. Wat dan ook al eens gebeurd is. Grote overstromingen hadden o.m. plaats gevonden in 1726, 1747, 1784, 1795 en 1799. Een kwetsbaar punt in de noorder Lekdijk vormde onze sluis. Onder geen beding zou deze mogen bezwijken. Toezicht van staatswege op dit waterstaatkundig werk werd dan ook nodig geacht door de ingenieurs van de waterstaat. Een enigzins centraal optredende waterstaat had een aarzelend begin

gekend bij het aantreden van de Bataafse Republiek in 1795. Aan het einde van deze periode, in 1813, werd allerwege weer gedecentraliseerd en de bevoegdheden van provincies en gemeenten hersteld.

De "herstelde orde van zaken" handhaafde echter het centrale waterstaatsbestuur. De grondwet van 1815 kende het toezicht op alle waterstaatswerken van enig belang aan dit centrale bestuur toe. Het was in het begin kennelijk een impopulair apparaat dat zich met de eigendommen van derden bemoeide en waaraan lagere overheden, zoals provincies en gemeenten nog moesten wennen. Het land was waterstaatkundig in twee divisies gedeeld, waarbij Jan Blanken als inspecteur-generaal het bewind voerde over het deel waarin Vreeswijk lag.

De sluis in 1815

Op 15 mei 1815 werd de aanval geopend door de directeur-generaal van de waterstaat. Hij deelde aan het Utrechtse gemeente-bestuur mee dat het bericht hem had bereikt, dat de

Tekening van liet middensluishoofd gezien vanuit liet noorden, (ca. 1760). Anoniem. RA U, Top. Atlas, nr. 1019.

sluis in slechte staat verkeerde. Hij eiste afdamming van het sluizencomplex en onderzoek naar de toestand van de sluizen. Reeds twee dagen later lieten burgemeesters van Utrecht per brief weten dat zij het gevaar niet zo groot achtten. Onmiddellijk hierop, op 19 mei 1815, zette de directeur-generaal het gemeente-bestuur de pin op de neus door er aan te herinneren dat de grondwet aan de Centrale Directie het onmiddellijk toezicht op dergelijke grote waterstaatswerken toekende, ongeacht of deze door een bijzonder college of een gemeente werden onderhouden.

Op 8 juni 1815 bleek de sluis vanwege het stadsbestuur te zijn onderzocht. Hiervan is een proces verbaal opgemaakt. Op 26 juni 1815 reageerde de directeur-generaal. Hij stelde in zijn brief dat de sluis in de laatste 75 jaar niet was onderzocht en dat door hem in 1807, 1808 en volgende jaren reeds bezwaren waren gemaakt tegen de toestand van de sluis. Hij had tot nu toe op de derde waterkering vertrouwd, maar nu ook daar een "opbarsting van buitenwater" had plaatsgevonden werd een afdamming vereist die begin 1816 gereed moest zijn, overeenkomstig het advies van inspecteur-generaal J. Blanken. Inmiddels dienden de nodige schotbalken te worden geplaatst. Op 11 maart 1816 ontving het Utrechtse gemeentebestuur van de minister van Waterstaat een aanschrijving om een plan op te stellen voor de afdamming van de sluis.

De eerste raadszitting van het jaar 1817 handelde onder meer over de kwestie "sluis Vreeswijk". Er kwam een brief ter tafel van de secretaris van staat, waarin namens Zijne Majesteit werd meegedeeld dat de minister van Waterstaat de zaak nauwkeurig had onderzocht en dat om die reden niet kon worden ingegaan op het verzoek van de gemeente Utrecht om de geëiste afdamming weg te laten, en voorts om, in geval een nieuwe sluis moest worden gebouwd, hierin financieel deel te nemen. Tevens werd een brief van dezelfde minister ter kennis van burgemeester en raden gebracht, waarin hij verzocht om spoedig een plan voor het afdammen en droogmaken van de sluis in te dienen. De raad besloot om de gevraagde plannen zo spoedig mogelijk te maken, maar drong er tevens op aan om tegelijkertijd een noodsluis aan te leggen. Reeds in de raadszitting van 20 februari stemde de

raad in met een inmiddels door de sluis- en molenmaker Schaly opgesteld plan met begroting, dat aan de koning werd toegezonden. Volgens de begeleidende brief (zie bijlage) hield het plan in dat er een nieuwe sluis zou worden gebouwd aan de oostzijde van het dorp, ongeveer op de plaats van de huidige inundatiesluis. De oude sluis zou gedurende de bouwtijd nog in gebruik blijven. Zodoende zou steeds een verbinding met de Lek in stand worden gehouden. Daarna zou de oude sluis worden gedempt. Vreeswijk zou er een fraai plein aan overhouden, zo vond men. De belangrijkste overweging was dat men vreesde voor verzakking van de bebouwing rond de oude sluis. Verder werd sterk de nadruk gelegd op het belang van de handel, die een vrije doorvaart vereiste, en op de noodzaak altijd over schoon water te beschikken voor verversing van het grachtenwater in Utrecht.

Later zal blijken hoezeer het gemeentebestuur het gelijk aan zijn kant had. Tijdens de bouw zullen grote moeilijkheden ontstaan met schade aan belendende percelen en een bouwtijd, die van de geplande twee jaar uit zou lopen tot in totaal vier jaar. Hierna zullen we zien dat er geheel andere inzichten bij het centraal bestuur bestonden, waarbij de sluis onderdeel vormde van veel omvangrijker plannen.

Utrechts plan afgewezen

Het plan werd door de minister afgewezen. Wel werd er in toegestemd dat op kosten van het Rijk een noodsluis zou worden aangelegd ter plaatse van het voormalig Volmolen-gat. Aangenomen mag worden dat het militaire belang om door middel van deze hulpsluis eventueel te kunnen inunderen bij dit besluit een belangrijke rol heeft gespeeld. De centrale overheid zou daardoor geheel onafhankelijk van de stad Utrecht worden. Deze sluis is tot in deze eeuw intact gehouden en werd dan ook naast rijkshulpschutsluis ook wel "inundatiesluis" genoemd. In 1817 kwam deze hulpschutsluis gereed. Kort daarna werd de grote sluis afgedamd en begon men met een onderzoek. De gemeente Utrecht liet geen gelegenheid voorbij gaan om te betogen dat er geen geld was voor een nieuwe sluis en dat de bestaande nog wel

kon worden opgeknapt. Na een vergeefse poging om Amsterdam financieel te interesseren en een uitgebreide briefwisseling met Den Haag, stemde Willem I op 22 augustus 1819, kennelijk met tegenzin, er mee in dat de gemeente Utrecht een opknappplan vervaardigde, waarbij de gemeente echter de totale kosten moest dragen. Aan het eind van het jaar stuurde de gemeente een daartoe strekkend plan in naar het Provinciebestuur. Dit college verklaarde zich echter onbevoegd en vroeg meer gedetailleerde plannen en nauwkeurige kostenberekeningen om deze ter goedkeuring aan het Departement van Waterstaat voor te leggen, een en ander ingevolge art. 220 van de grondwet. Reeds op 26 januari 1820 deelde de minister aan Gedeputeerde Staten van Utrecht mee dat het plan niet kon worden goedgekeurd, omdat de veiligheid van een groot deel van de provincies Utrecht en Holland niet voldoende gewaarborgd werd. Reeds een maand later, op 27 februari 1820, werd in de gemeenteraad meegedeeld, dat op initiatief van Gedeputeerde Staten van Utrecht een samenspreking plaatsgevonden had te Nieuwersluis, waaraan was deelgenomen door de gouverneurs van Noord

Holland en Utrecht, en de stadsbesturen van Amsterdam en Utrecht.

Daar was voorgesteld om naast de vernieuwing van de sluis te Vreeswijk het gehele traject tot aan Amsterdam, met inbegrip van alle sluizen en bruggen, te verbeteren. Het totale project zou f 600.000,- kosten, waarbij Amsterdam en Utrecht beide f 200.000,- zouden bijdragen en het Rijk een zelfde bedrag zou fourneren. Reeds op 21 februari 1820 werd de commissie door de Utrechtse gemeenteraad gemachtigd om voor de algehele vernieuwing van de sluis dienovereenkomstig te handelen.

Plan met toekomstwaarde

Het is duidelijk dat het voorgestelde plan niet zo maar uit de lucht is komen vallen doch ergens reeds lang te voren moet zijn voorbereid. Wat in ieder geval "in de lucht zat" waren allerlei initiatieven voor de verbetering van de infrastructuur van ons land. Zo was de technisch en financieel zeer spectaculaire onderneming van de aanleg van het Groot NoordHollands Kanaal zojuist ter hand genomen. Ook hier was inspecteur-generaal Blanken bij betrokken. Daarnaast zou Willem I zijn naam

'Plan van Vreeswijk met de nieuwe Hulpsluis, her gegraven kanaal enz. benevens her project der re leggen dam tot droogmaking, achter (te middelste waterkering van de oude sluizen'. Tekening door Jan Anthonie Blanken. 18 april 1818. ARA. Arch. Rijkswaterstaat, nr.. 47 CAP 1708-1.

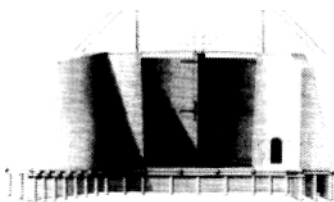
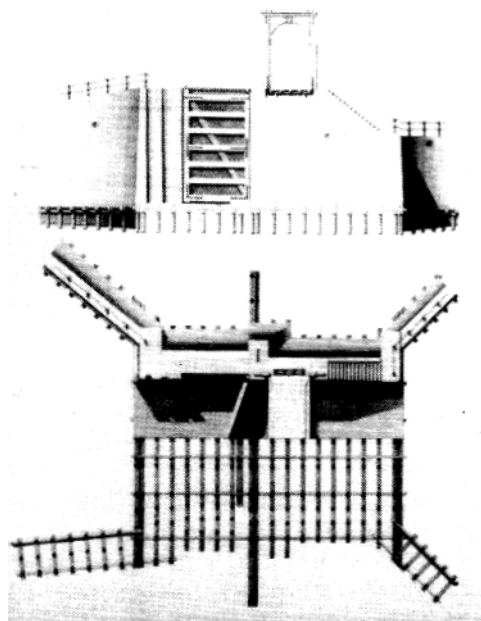
verbinden aan meerdere soortgelijke werken. Zijn tijdgenoot Gijsbert Karel van Hogendorp schrijft in 1820 over een en ander in zijn *Bijdragen tot de huishouding van de staat*. Deze, ook ten opzichte van het staatshoofd, zeer kritische politicus liet zich over deze activiteiten duidelijk in positieve zin uit. Kortom, men ziet dit soort werken wel zitten. Aan het eind van het jaar 1820 stuurden B. en W. van Utrecht twee plannen naar Gedeputeerde Staten, één met en één zonder verbrede sluis en brug in Weesp en Duivendrecht. B. en W. kozen voor de laatste oplossing en bespaarden daarmee f 87.000,- op een totale som van f 550.000,-. Het gemeentebestuur onderkende de ware machtsverhoudingen wanneer zij tevens voorstelden inspecteur-generaal J. Blanken met de voorbereiding van de plannen te belasten. Op 4 maart 1821 werd in de raad meegedeeld, dat Gedeputeerde Staten van Noord-Holland en van Utrecht de plannen naar de koning hadden gestuurd en dat spoedig een besluit kon worden verwacht. Dit vond inderdaad plaats op 16 april 1821 bij **K.B.** nr. 62. Op 6 augustus 1821 werd aan de raad meegedeeld dat

de aanbesteding had plaatsgevonden en het werk was gegund voor f 250.000,- aan de aannemer J. Both. Het bedrag lag f 100.000,- beneden de raming 't geen met genoegen is aangehoord'. De financiering van dit project heeft de gemeente desondanks veel hoofdbrekens gekost.

De ontwerpers

Zoals we zagen was Jan Blanken met de voorbereiding van de bouw belast. Ongetwijfeld heeft hij de grote lijnen aangegeven en de supervisie over het werk gevoerd.

Op cruciale momenten treedt hij dan ook steeds naar voren. De bouwgeschiedenis leert echter dat anderen de dagelijkse leiding van het werk hadden'. De ontwerptekeningen en het bestek zijn vervaardigd op het in Amsterdam gevestigde kantoor van het Departement van de Zuiderzee. Dit kantoor, onderdeel van Rijkswaterstaat, stond onder leiding van de hoofdingenieur D. Mentz. Deze, in 1785 te Utrecht geboren en al op jonge leeftijd wees, werd toen hij 13 jaar was als talentvolle jongeman opgenomen in het gerenom-

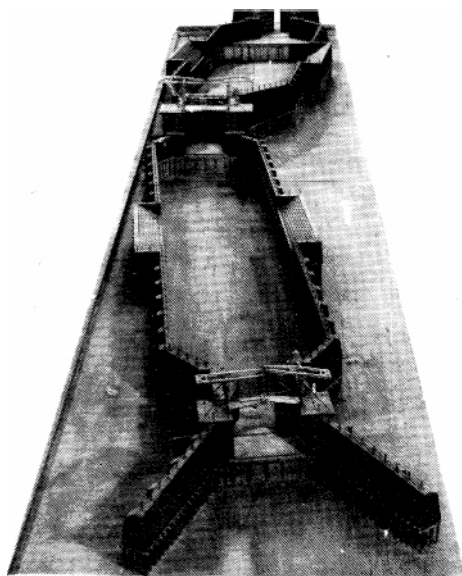
Eén van de ontwerptekeningen voor de oude sluis die in 1831 zijn vervaardigd op het bureau van de hoofdingenieur Mentz: in Amsterdam. ARA, kaartenafd.. WACP, nr. 1011-II

meerde opleidingsinstituut de fundatie van Renswoude. Hij werd daar opgeleid tot landmeter. Na enige omzwervingen trad hij op 25-jarige leeftijd als ingenieur toe tot de Rijkswaterstaat. Het was deze Mentz die in 1815 een plan ter goedkeuring naar de directeurgeneraal van de Waterstaat in Den Haag stuurde voor de bouw van de hulpschutsluis. Hierin was een zgn. waaiersluis, een vinding van Jan Blanken, opgenomen. Zonder twijfel is deze keuze ingegeven door de toen al zeer gezaghebbende Jan Blanken. Bovendien verdiende deze bij iedere toepassing iets aan zijn uitvinding. Vanaf 1 januari 1817 werkte onder leiding van Mentz de zoon van Jan Blanken, Jan Antonie Blanken, slechts 5 jaar jonger dan zijn chef. Hij was vanaf 1814 werkzaam bij de Waterstaat. Na enige tijd werd hij overgeplaatst naar het arrondissement Utrecht alwaar hij te maken kreeg met de uitvoering van de sluiswerkzaamheden. Uit correspondentie blijkt dat de opzichter van het werk zich in eerste instantie wendde tot Blanken j r. Evenwel kreeg hij ook vele aanwijzingen uit Amsterdam, terwijl Jan Blanken sr. op weg naar zijn huis in Vianen nogal eens uit zijn koets stapte om soms zeer gedetailleerde aanwijzingen te geven.

Als hoofdopzichter op het werk aan de sluis, belast met het dagelijks toezicht, functioneerde Hendrik Lit. Hij is, evenals Mentz, opgeleid aan de fundatie van Renswoude. Onder Jan Blanken is hij betrokken geweest bij de bouw van de havenwerkzaamheden aan het Nieuwediep. Daarnaast heeft hij talloze functies bij Rijkswaterstaat bekleed. In 1817 was hij opgeklommen tot de rang van ingenieur eerste klas in het arrondissement Utrecht-Amersfoort. Uit zijn nagelaten papieren blijkt dat hij een zeer punctueel mens was. Veel wat niet op de tekeningen aangegeven stond, moet hij ter plaatse hebben uitgezocht en bepaald.

De bouw begonnen 1821

Op donderdag 26 juli 1821, twee dagen na de aanbesteding, werd begonnen met de afbraak van het benedensluishoofd, dat is het sluishoofd aan de landzijde van het sluiscomplex. Het werk werd met kracht aangepakt, omdat het de bedoeling was het sluishoofd nog vóór de winter gereed te hebben. Eén week na de aanvang waren reeds 50 arbeiders op de

flaqueue van de oude sluis, 1833. Mahoniehout, totale lengte 4.73 m. Vooraan bevindt zich het buiten-hoofd Utrecht Centraal Museum.

bouwplaats bezig. Zij hadden twee karren met paarden tot hun beschikking en de nodige gereedschappen die van een ander werk, de Willemssluis te Amsterdam, aangevoerd waren. Ter weerszijden van het sluishoofd werden dammen aangebracht om zodoende een werkput te verkrijgen. Drie weken na de start van de bouw, op 16 augustus, waren de (ketting-)molens³ in werking om de put leeg te malen. Op maandag 20 augustus merkte men dat het water onder de kisdama doorliep. Nog dezelfde week brak deze dam door en liep het muurwerk van de benedensluis onder. Er werd ter bescherming van de doorgebroken dam een tweede dam aangelegd. Op donderdag 23 augustus waren twee kettingmolens in werking om de put droog te houden, waarin 132 manschappen aan het werk waren. Twee dagen later deed zich weer een calamiteit voor. Het huis van de predikant, op korte afstand van de sluis gelegen, verzakte. De aannemer wilde er niets aan doen, zolang hij niet wist wie de onkosten zou betalen. De schout begaf zich hierop naar de gouverneur van Utrecht en kwam met de order terug, dat Waterstaat alle maatregelen diende te nemen, die nodig waren. Bij een bezoek op zaterdag 27 augustus van inspecteur-generaal Blanken, hoofdingenieur

Mentz en burgemeesters van Utrecht werden talloze andere verzakkingen en scheuren aan huizen geconstateerd. Besloten werd om een damwand tussen de bouwput en de huizenrij te heien van de damplanken, die eigenlijk bedoeld waren om er de schermen van de sluis mee te formeren. Op 8 september stagneerde het werk opnieuw, doordat wederom een grote wel ontstond. Het water in de bouwput steeg voortdurend. Besloten werd er nog een kettingmolen bij te plaatsen. Twee dagen later werd met het hiervoor nodige heiwerk begonnen. Binnen tien dagen was ook deze molen aan het werk. Voor alle zekerheid werd nog een vierde molen paraat gehouden. In totaal werden 41 paarden ingezet, die dag en nacht doorwerkten. Op zondag 23 september ontstond opnieuw een wel, wat tot gevolg had dat één van de twee middendammen doorbrak. Onmiddellijk werd de vierde kettingmolen in gereedheid gebracht. Op 27 september was de put geheel droog. Om dit te bereiken waren 53 paarden beurtelings dag en nacht in touw om de molens in beweging te houden.

De verzakkingen rond de bouwput bleven doorgaan. Meerdere malen moesten de kettingmolens rechtgezet worden. Dit gaf uiteraard veel oponthoud. Zo was op 8 oktober weer zoveel water in de put gekomen dat de slikhouten⁵, waarlangs geheid moest worden, waren weggedreven. Woensdag 26 oktober ontstond een defect aan de wateras van kettingmolen nr. 1, zodat na korte tijd een halve meter water boven de slikhouten stond. De vloer van de sluis kwam in de maand november echter zo ver gereed, dat op 29 november de eerste steen kon worden gelegd. Hiertoe was reeds een week tevoren een tijdelijke brug met leuningën aangebracht *tot toegang van de sluis gesteld en andere preparaties gemaakt, opdat de heren tot het leggen der zogenaamde eerste steen geschikt in de sluis zouden kunnen worden en welke steen hedenmiddag door de heer burgemeester Van Doelen in bijzijn van de heer gouverneur met een aantal personen is gelegd geworden en wel op de eiken vloer tegen de blauwe hard steen van de kast voor de deur aan de westzijde ter sluis*, schrijft de opzichter Hendrik Lit in het dagboek. Voor de arbeiders was een extraatje beschikbaar van f 1,50 per persoon. Een week later was de werking der wellen zo sterk dat de put met geen mogelijkheid was

droog te houden, als gevolg van de hoge waterstand in de Lek. Weer een dag later, op 7 december, bepaalde inspecteur-generaal Jan Blanken dat, in verband met reeds geconstateerde nachtvorst en door de hoge Lekstand, binnen twee dagen, met metselen diende te worden opgehouden. Er werd nog met man en macht aan de oostvleugel gewerkt om deze zo hoog te krijgen, dat voldoende steun aan de grond zou worden gegeven die anders door de hoge waterstand gevaar zou lopen gedurende de winter in de sluisput te schuiven. In de wintertijd werd met kleine bezetting voor een beperkt aantal werklieden, voornamelijk timmerlui, doorgewerkt.

Het middenhoofd niet op gewenste diepte 1822

Op 4 maart 1822 werd met voorbereidende werkzaamheden aangevangen, zodat op 10 maart weer twee kettingmolens in werking waren. Het zwaartepunt van het werk lag nu bij de middelste sluis. In de maand maart werd nog gewerkt aan de oostvleugel van de binnenste kolk. Op 31 maart werd deze vleugel afgemaakt. Er werd tot's avonds 9 uur bij flambouwen gewerkt, omdat het water zo sterk onder de vleugel van de ophaalbrug kwam doorzetten dat men elk ogenblik *een inbraak wagtende was*, zoals het dagboek meldt. Toen het metselwerk het rivierpeil bereikt had werd de damwand weggehaald en het muurwerk van achteren direct aangeaard. Behalve met de wellen had men ook nogal eens te stellen met restanten van de oude sluis. Zo werden op zondag 21 april oude palen ontbloot. Ze stonden in alle richtingen en waren er *menigvuldig*. Besloten werd een deel van de oude fundering niet te slopen doch voor het nieuwe werk te gebruiken. In de loop van de maand juni ontstonden er wellen', die niet alleen veel wateren klapzand naar boven brachten maar zich tevens voortdurend verplaatsten. Helaas constateerde men weer verzakkingen en scheuren in de huizen, die langs de kade stonden. Ook werd de fundering van de kademuur met het daarop gemetselde muurwerk omgeduwd. Op 25 juni was duidelijk dat niet naar behoren kon worden gewerkt. Nog diezelfde avond arriveerde de inspecteurgeneraal die van een bezoek aan de Willemssluis bij Amsterdam op weg was naar zijn woning in Vianen. Hij gelastte de gouverneur van

de provincie en de burgemeesters van Utrecht in te lichten en hen te vragen de nodige maatregelen te nemen tot behoud van de huizen. Op 27 juni vermeldde de opzichter in het dagboek, dat de huizen aanhoudend blijven werken en *daaruit groote onheilen staan geboren te worden*. Op 28 juni werd in aanwezigheid van een aantal autoriteiten getracht de put droog te malen. Het gelukte niet, hoewel gedurende de inspectie de molens zeer sterk moesten malen. Men durfde echter niet op eigen gezag te besluiten om de fundering ondieper aan te leggen.

De hele maand juli werd weinig aan de sluis gedaan. Pas op 11 augustus ontving men voorlopig bericht dat de vloer $1\frac{1}{2}$ voet⁷ hoger moest worden aangelegd. De dag daarop werd de schriftelijke bevestiging van de mi-

maten gevrozen heeft, zoals het dagboek meldt. Eind november werd de middensluis in orde bevonden en goedgekeurd in het bijzijn van de heren Nepheu, Ketel, de fabriek (= hoofd technische zaken) der stad Utrecht en de hoofdingenieur Mentz. In de winter werd uitsluitend enig timmerwerk verricht en verbeteringen aan het terrein en de noodwegen aangebracht.

Het buitenhoofd, gevecht tegen wellen 1823

Eind februari 1823 werd begonnen met sloopwerk aan het buitensluishoofd. Op 15 maart kwam de dubbele ophaalbrug over de middensluis gereed. Toen op 2 april de inspecteur-generaal één van zijn regelmatige bezoeken aan de sluis bracht, maande hij de aannemer wat op te schieten met het straatwerk omdat de *passagie langs het dorp weder zou kunnen plaatshebben*. Het duurde echter nog tot het einde van de maand voor beide opritten gereed waren.

Inmiddels waren de deuren van de buitensluis weggehaald en was een aanvang gemaakt met het verwijderen van het water uit de bouwput. Op 5 mei bleek dat het met twee molens niet lukte. De aannemer besloot een derde kettingmolen bij te plaatsen. De buitendam vertoonde in het midden zodanige scheurtjes, dat de kans niet uitgesloten was, dat hij om zou vallen.

Besloten werd de dam af te schuinen en uit voorzorg de deuren van de middensluis te schoren. Ook werd een deel van de oude westelijke kolkmuur afgebroken om daar zo nodig nog een vierde kettingmolen te kunnen plaatsen. Op 11 mei waren drie molens aan het werk. Het water zakte echter onvoldoende, het malen werd daarom gestaakt tot de vierde molen in werking kon worden gesteld. Op 25 mei werd met vier molens gewerkt. Er kwam veel hout en slib door de wel naar boven. De inspecteur-generaal, op het werk aanwezig, raadde de aannemer aan behalve de buitenkant ook de binnenkant van de afsluitdam te beheien. Op 27 mei werd besloten, nog een vijfde kettingmolen bij te plaatsen.

Op 30 mei viel in de buiten-afsluitdam een gat van 3 meter diameter. Men trachtte dit met hooi en stenen te dichten. Het hooi kwam er de volgende dag aan de andere kant echter weer uit. Hoewel er op die dag nog wel geheid

Kaart van de Lekdijk-Bovendams in kaart gebracht 1874-1876 door dijkmeester E.G. Wentink, onder toezicht van de kameraar J.P. Havelaar. Detail met sluiscomplex.

nister ontvangen. De reeds gereedgemaakte deuren werden ingekort. Er werden palen bijgeheid naast de palen die inmiddels reeds op de oorspronkelijk bedoelde diepte waren afgezaagd. Ook werden nieuwe palen geheid voor het verzakte deel van de westelijke kolkmuur.

Er was niet veel gelegenheid om de verloren tijd in te halen, want op 10 november reeds moest vers gemetseld werk worden afgedekt *omreden het gepasseerde nagt reeds einiger*

is, zag men geen kans de molens in werking te houden. De paarden hielden het niet vol en ook verliep de buitendam hoe langer hoe meer. Tot het einde van het werk is er zo doorgetobd.

Men heeft nolens volens een deel van de oude gemetselde fundering gebruikt om het nieuwe werk op te bouwen, terwijl in het dagboek meerdere malen passages voorkomen, waaruit blijkt dat het werk aangepast werd aan de zeer moeilijke situatie.

Op 20 augustus viel 's morgens om half vijf weer een gat in de buitenkruin van de dam, 1,5 m breed en plm. 7,5 m diep. Het merkwaardige verschijnsel deed zich voor dat het water in dit gat tot ruim 2 meter boven de waterstand in de Lek steeg. Het water liep door een snel gegraven sleuf weer terug in de rivier. De inspecteur-generaal kwam dit verschijnsel zo ongelooflijk voor dat hij hiervan een schriftelijke verklaring van ooggetuigen heeft laten opstellen.

Ook beval hij 's nachts bij de dam te laten waken. Als de werkput voldoende droog was werd met man en macht gewerkt. Zo werden op 9 oktober 168 werklieden in het dagboek geregistreerd. Het belangrijkste deel, de eigenlijke waterkering kwam nog vóór de winter gereed.

Op maandag 3 november vond de inspectie plaats door de hoofdingenieur en twee vertegenwoordigers van de gemeente Utrecht. Woensdag 6 november werd de watermaling gestaakt en werden de paarden bij publieke veiling verkocht. De winter en het vroege voorjaar van 1824 waren nodig om het timmerwerk af te maken, de directe omgeving van de sluis te herstellen en de afsluitdammen weg te graven. Wat men vreesde, gebeur

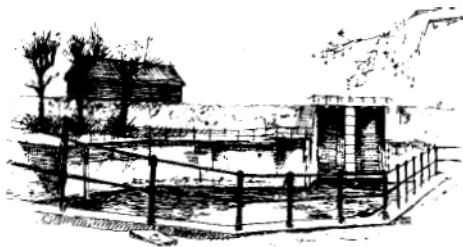
de op 13 april. Door de hoge waterstand in de Lek brak de buitendam door. Hierdoor moest de rest van de dammen uitgebaggerd worden i.p.v. uitgegraven. Op 14 april waren 20 baggeraars op 10 pramen hiermee bezig.

Hoewel de omstandigheden niet gunstig waren (op 16 april kon door de felle wind zelfs in het geheel niet bebaggerd worden), werd de sluis op 1 mei 1824 opengesteld. Dit gebeurde in het bijzijn van de gouverneur der Provincie, de inspecteur-generaal, de hoofdingenieur en de ingenieur, benevens burgemeester Van Heeckeren en andere vertegenwoordigers van Utrecht. Het eerste schip dat geschut werd had een lengte van 136 Rijnlandsche voeten (ruim $42\frac{1}{2}$ m) en een breedte van 23 voeten 4 duim (ruim 7 m).

Bijlage. Brief van febr. 1817 van het gemeentebestuur van Utrecht aan koning Willem I.

Sire,

(Ingevolge een brief van de secretaris van staat waarin ons namens U medegedeeld werd te voldoen aan de aanschrijving van de minister van Waterstaat tot het maken van een plan voor afdamming en droogmaking van de sluis te Vreeswijk, hebben wij met grote spoed door een deskundige niet alleen dit plan maar ook een plan voor een noodsluis laten vervaardigen dat wij aan de minister van Waterstaat hebben doen toekomen. Het was geen vergissing, zoals de secretaris van staat veronderstelde, dat in ons vorig adres van de noodzaak van een noodsluis gewag werd gemaakt, maar een volledige overtuiging). dat wil men de Stad Utrecht niet geheel bederven door dezelve van de toevoer van versch water te beroven - wil men niet geheel de binnenlandsche commercie stremmen of voor altoos verleggen, men dan vóór al het andere zal moeten beginnen met het zorgen voor een noodsluis. Wij hebben een goede gelegenheid zich daartoe te Vreeswijk opdoende aan Zijne Exellentie voorgesteld aangewezen; ja, wij hebben meer gedaan, wij hebben aan Zijne Exellentie voorgesteld het aanneemelijke om (bij aldien het bouwen van een Nieuwe Sluys te Vreeswijk vaststaat) alsdan ter menagement (verlaging) van enorme doch vruchte-

Oude sluis te Vreeswijk. Buitenkolk naar de rivierzijde gezien, nadat o.m. de sluisdeuren vervangen zijn door een stenen dam. Pentekening door H. Dam. 1982.

loze kosten van afdamming en droogmaking (waarvan de uitslag vooraf genoegzaam kan berekend worden) en tot beveiliging van een groot gedeelte van het dorp Vreeswijk in een alsdan éminent gevaar, liever te beginnen met de nieuwe sluys te leggen daar terplaatse waar anderzints de noodsluis zoude behoren gelegd te worden en totdat die nieuwe sluys geheel zal voltooid zijn, zolang de oude sluys voor een noodsluis te houden en alsdan naderhand dezelve niet uit te graven, maar te dempen: wij mogen toch voor Uwe Majesteit niet verbergen dat de vrees welke wij voor dat dorp en zelfs voor onze stad koesteren, indien er bij en aan de sluys aanmerkelijke vergravingen zullen plaatshebben - wij kennen te wel en door vorige ondervindingen den welachtgen grond aldaar, welachtigheid die men gansch t'onrecht aan den ouderdom van den slurs toekent maar die in tegendeel aan den aard der gronden aldaar in de nabijheid der rivier te vinden is die bij de afdamming in den jare 1739 zich ten sterkste geopenbaard heeft, en bij nieuwe vergravingen met zulk een geweld zal te voorschijn komen, dat het bezwaarlijk zal te bedwingen zijn. Uwe Majesteit vergeve het ons, wanneer wij de onderneeming van dat werk met zulk een kommer blijven vooruitzien, ofschoon nimmer onze bedoeling is, om bijaldien de gedachte van de directie van de Waterstaat ten opzichte van de insufficance der sluys mocht ten prevaleren, alsdan door onze tegenkanting dat werk te doen vertragen - integendeel smeken wij alsdan Uwe Majesteit om liever de nodige bevelen te geven om terplaatse, door ons aan den Minister van de Waterstaat opgegeven, een geheel nieuwe sluys aan te bouwen en totdat deze zal volbouwd zijn de oude sluys in zijn geheel te laten, waardoor het ons voorkomt, dat vele kosten gemenageerd -de loop der binnenlandsche handel bewaard - en een gedeelte van het dorp Vreeswijk voor instorten beveiligd zoude worden, aan alle welke gevaren men ongetwijfeld zou worden blootgesteld, indien een begin gemaakt werd met een afdamming en droogmaking der oude sluis en (gelijk dat toch te voorzien is) wierd overgegaan tot wegruiming derzelve en eene daarstelling van den nieuwe sluys in deszelfs plaats, waarvan de gevolgen onberekenbaar zijn.

(De binnenlandse handel gaat ons bijzonder ter harte sedert wij een geregelde veerdienst

op Keulen hebben. Tevens bezitten wij nu een goede aanleggelegenheid aan de stads-buitensingel. Voorts heeft het Uwe Majesteit behaagd ons het voorrecht te verlenen van een Entrepôt der Convoyen en Licenten. Ook hopen wij dat aan ons verzoek om buitenlandse paspoorten te mogen afgeven, gehoor wordt gegeven. Het behoud van een onbelemmerde scheepvaartweg en de mogelijkheid om over vers water voor de stad te kunnen beschikken zijn twee punten, waarvan het belang niet genoeg onder de aandacht van de Waterstaat kunnen worden gebracht. Voorts twijfelen wij er niet aan of Uw Majesteit zal de nodige maatregelen beramen, dat de zware kosten voor dit belangrijke werk benodigd (en waarvoor onze stedelijke financiën niet toereikend zijn) voor rekening van het Rijk worden genomen ofwel ten laste worden gebracht van het deel der provincie en naburige landen dat van Vreeswijk tot Muiden belang bij deze sluis heeft, overeenkomstig de regeling die voor de sluis te Muiden en de uitwatering te Katwijk werd getroffen.)

't Welk doende

Burgemeester en Raden der stad Utrecht.

Noten

1. Ter vergelijking moge dienen dat indien het sluiscomplex thans volgens dezelfde tekeningen zou worden uitgevoerd, hiermee naar schatting 30 miljoen gulden zou zijn gemoeid.
2. Dat Jan Blanken zich slechts met de grote lijnen kon bezig houden moge ook blijken uit het feit dat hij voor zijn kanalenkoning Willem I tussen 1817 en 1826 ontwerpen maakte en ook voltooide voor het Stenenhoekkanaal, het Zederikkanaal en het Noord-Hollandskanaal.
3. Kettingmolen: Met behulp van paardekracht wordt door middel van een stelsel van kamraderen een "ketting" van houten bakjes in beweging gebracht op dezelfde wijze als de moderne baggermolen.
4. Kistdam: Een tijdelijke voorziening die wordt gevormd door twee evenwijdige houten damwanden, die enkele meters van elkaar worden geplaatst. Hiertussen wordt grond gestort.
5. Slikhouten vormen een onderdeel van de constructie van de sluisvloer.

6. De wellen ontstonden door verschil in hoogte tussen het rivierpeil en het peil van het binnenwater. Het water zocht een weg via zwakke delen in de dijk en het onderwaterdeel van de sluis. De wel van 20 aug. 1823 week van dit beeld af en is wellicht ontstaan door plaatselijke overdruk van een ingesloten watermassa.
7. 1 Rijnlandse voet = 12 duimen = 31,4 cm.

Bronnen en literatuur:

Algemeen Rijksarchief 's Gravenhage (ARA), archief Jan Blanken; Rijksarchief Utrecht (RAU); Gemeentearchief Utrecht; Gemeentearchief Amsterdam; Rijksarchief Haarlem. *De Physique Existentie dezes lands. Jan Blanken (1755-1838) Inspecteur-Generaal van de Waterstaat*. Essaybundel/catalogus verschenen ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het Rijksmuseum te Amsterdam van 14 februari t/m 3 mei 1987 (Beetsterzwaag, 1987).
J. Blanken Jansz., *Memoriën over de hooge aangelegenheden van de Noorder Lekdijk en*

zijne sluizen (Utrecht, 1829).

H. Bonder, *De archieven van inspecteurs en commissies van de Waterstaat in Nederland vóór 1850* (Utrecht, 1952).

G.G. Calkoen, 'De stadschutssluis te Vreeswijk', *De Ingenieur*, XVI (1901).

H. Dam, *Het kleine bouwen*. Bijdrage 33, Centraal Museum Utrecht, 1983.

S.J. Fockema Andreae, *Centraal Waterstaatsbeheer*. Publicatie van het Genootschap voor Napoleontische studiën ('s Gravenhage, 1952).

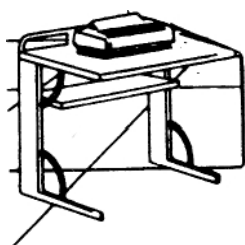
H. Lintsen, *Ingenieurs in Nederland in de 19e eeuw. Een streven naar erkenning en macht* ('s Gravenhage, 1980).

H. Lit, *Journal, gehouden bij het afbreken en vernieuwen van de grote oude sluis te Vreeswijk 1821-1824*. Handschrift bibliotheek Waterstaat.

D.J. Storm Buysing, *Bouwkundige Leercursus ten gebruike de Kon. Mil. Academie*. Pl. atlas, 2e deel (2e dr.; Breda, 1858).

M. v. Vliet, *Het hoogheemraadschap Lekdijk Bovendams* (Assen, 1961).

VAN DE REDACTIE

Charters

In oktober 1991 konden wij u via het "Cronyck de Geyn" (13e jaargang, nr. 4) melden dat de Kring, dankzij de medewerking van een tweetal sponsors,

in het bezit was gekomen van een veertigtal charters en andere documenten uit de periode 1670-1810, die betrekking hebben op transacties in het Nedereind van Jutphaas.

Het afgelopen jaar zijn al deze stukken door een aantal Kringleden onder leiding van Lenneke Berkhout getranscribeerd en is er een volledige inventarislijst van opgesteld. Aangezien de Historische Kring Nieuwegein wel over een brandkast maar niet over een ruimte met een goede klimaatbeheersing beschikt, werden contacten gelegd met mevrouw M.H.W. Jansen-Haasdijk van het gemeentearchief.

Deze contacten hebben geresulteerd in een overeenkomst, waarbij de Kring de bewuste stukken in beheer geeft aan de gemeente Nieuwegein. Naast het beheer heeft de gemeente op zich genomen de charters, voor zover nodig, binnen een jaar te laten restaureren.

De archiefwet biedt gemeenten namelijk de mogelijkheid om documenten van particulieren, die van belang zijn voor de plaatselijke historie, in het gemeentearchief onder te brengen. Op deze wijze blijven belangrijke archieven voor het nageslacht optimaal bewaard. De documenten zijn inmiddels door voorzitter P. Daalhuizen op 3 december jl. aan wethouder De Bruin overgedragen.

Overigens worden de gerestaureerde charters in de loop van 1993 in het Historisch Museum tentoongesteld.

Jaarvergadering

Ten opzichte van voorgaande jaren kiest het bestuur van de Kring voor een andere opzet voor de a.s. jaarvergadering. Wij willen trachten de vergadering zo kort mogelijk te houden. Als afsluiting van die bijeenkomst zal dan door de heer P. Daalhuizen een diavoor

stelling worden gepresenteerd, waarbij vele karakteristieke oude plekjes van Jutphaas en Vreeswijk aan bod zullen komen.

Datum en plaats: maandag 8 februari 1993, St.-Jan, Dorpsstraat 58, Nieuwegein-Zuid. Aanvang 19.30 uur.

Jaarprogramma

Wij maken u nog even attent op de gecombineerde lezing/dia-avond over het onderwerp "Openbaar vervoer vanaf de middeleeuwen tot heden in de dorpen Jutphaas en Vreeswijk". Presentatie: Jonna Dommerholt. Maandag 15 februari 1993. Aanvang 20.00 uur in De Bron, Buizerdlaan 1, Nieuwegein. Entree f 1,50.

Boerderij van het jaar 1993

Voor de derde maal organiseert de Boerderijenstichting Utrecht de verkiezing "Boerderij van het jaar".

De boerderijen "De Looije Brug" te IJsselstein en de "Hoogerhorst" te Hoogland ontvingen in resp. 1991 en 1992 dit predikaat.

Na een brede voorselectie zal de jury haar oordeel bepalen op grond van de volgende criteria.

- *Het moet een boerderij zijn die nog steeds als agrarisch bedrijf functioneert.*
- *Het hoeft geen monument te zijn, maar er dient wel gelet te worden op architectonische waarden als: eenheid van stijl in hoofdvorm en bijgebouwen.*
- *Uit (le staat van onderhoud van gebouwen en erf moet de zorg van de eigenaar/gebruiker blijken).*
- *Uit de plaatsing van bijgebouwen en voorzieningen en uit hun vormgeving, mate riaal- en kleurtoepassing, moet de aandacht voor het complex als geheel blijken.*
- *Diezelfde aandacht moet ook blijken uit inrichting en beplanting van het erf, bij voorkeur in samenhang met de situering in het omringende landschap.*
- *Cultuurhistorische aspecten van boerderij en plek kunnen mede bepalend zijn in het waardeoordeel*

Gaarne ontvangt de BSU voordrachten voor de verkiezing van de 'Boerderij van het jaar 1993' vóór eind maart. Het adres luidt:

Boerderijenstichting Utrecht
Mariaplaats 23 3511 LK
Utrecht.

Otto Pijpker.

MUSEUMBEHEER

door C. van der Mark

Wisseling van de wacht

Sinds juli 1992 is de coördinatie voor het museumbeheer van de heer F. Martens overgenomen door de heer C.J.M. van der Mark; Kruyderlaan 104; 3431 BS te Nieuwegein (telefoon: 034023.21.21).

De heer Cees van der Mark zal zorg dragen voor de coördinatie van de rondleiders in ons museum. Tijdens zijn afwezigheid zal de heer Jan Meijwaard, Herenstraat 90 als vervanger optreden; telefoon: 03402-3.16.55). Daar is dan ook het sleuteladres. Alle rondleiders van het museum zijn van deze verandering reeds schriftelijk op de hoogte gesteld.

Een ieder ontvangt binnenkort opnieuw een dienstrooster voor het eerste halfjaar 1993, waarop aangegeven staat, wanneer hij of zij dienst in het museum heeft te verrichten. Gezien de vele mutaties is deze lijst grondig gewijzigd. Iedere rondleider komt in principe in het eerste halfjaar viermaal aan de beurt om als rondleider en 'suppoost' het museum te promoten. Gaarne maak ik van deze gelegenheid gebruik een oproep te doen voor nieuwe rondleiders, zodat de continuïteit van de openstelling van het museum ook in de toekomst is gewaarborgd.

Weet u kandidaten hiervoor, dan ver

neem ik van u graag hun namen, zodat ik contact met hen kan opnemen.

Begroting en bezoekers

In de begroting van 1992 is een bedrag van f 3.600,- opgenomen als ontvangsten voor entreegeld in het museum. Tot en met oktober 1992 was er maar slechts ontvangen f 2.495,-.

Het bezoekersaantal per openingsdag en per periode is nogal wisselend. De onderwijsprogramma's voor de scholen beginnen nu effect op te leveren, want in de afgelopen maanden mochten wij al zes klassen ontvangen. Op zaterdag 14 november 1992 was er een speciale openingstentoonstelling met ongeveer 200 bezoekers. Hieronder volgt een opstelling van de bezoekersaantallen:

	volwassenen	kinderen	groepen
januari	59	39	
februari	110	48	
maart	77	48	
april	120	124	
mei	84	43	
juni	74	31	90
juli	101	35	
augustus	124	52	49
september	162	86	160
oktober	43	18	
	954	515	299

Museumdag 27 bezoekers Totaal aantal bezoekers: 1795 Derhalve een niet te verwaarlozen aantal. Alle rondleiders hiervoor bedankt.

RIJNHUIZEN MET TE VEEL FANTASIE

door Cor W. Coomans

Inleiding

Als je, zoals ik, regelmatig op zoek bent naar allerlei wetenswaardigheden over het kasteel Rijnhuizen, dan kom je nog wel eens wat tegen. In het Historisch Museum Nieuwegein staat in de vitrine nabij de nooduitgang een historisch boek van A. Loosjes. De teksten van het boek vertonen grote overeenkomsten met de artikelen van Loosjes in het weekblad "Buiten", een familieblad uit de twintiger jaren.

Enige tijd geleden heb ik een exemplaar van het weekblad kunnen bemachtigen met daarin een artikel over Rijnhuizen. Al is de uitgave uit 1919, er staan vreemde uitspraken in, die ik ook in 1992 wil rectificeren.

Een beschouwing

De heer A. Loosjes beschrijft in een wel zeer bijzondere stijl een deel van de geschiedenis, de bewoners en het interieur van het kasteel anno 1919. De toenmalige bewoonster van Rijnhuizen, de douairière (=adellijke weduwe) Van Hardenbroek van Lockhorst, gaf Loosjes bereidwillig haar medewerking voor

de geschiedschrijving en stelde foto's van het interieur van Rijnhuizen beschikbaar. In het eerste deel van het verhaal wordt de geschiedenis van het kasteel en van haar bewoners beschreven. Daarover valt weinig op te merken.

Echter, in deel twee, waarin het interieur onder de loop genomen wordt, staan wat merkwaardige uitspraken over het beschilderde

doek van de Alexanderzaal.

Het gaat er niet om de schrijver te kritiseren, maar een rectificatie is in het belang van toekomstige onderzoekers, die zich anders mogelijk zouden kunnen laten misleiden. Na mijn uitgebreide onderzoek van het beschilderde doek, waarvan het resultaat is vastgelegd in het boek "De Alexanderzaal", durf ik te beweren vrij goed op de hoogte te zijn van wat er is afgebeeld, waarop die voorstellingen gebaseerd zijn en wanneer het doek geplaatst is.

De beschrijvingen

Laten we ons nu richten op wat Loosjes over het doek vertelt en daarbij in het oog houden, dat hij de informatie kreeg van de bewoonster van het kasteel. Ik citeer uit het artikel: *"Het overblijvende gedeelte van de beneden-verdieping aan de noordzijde van het Huis wordt geheel ingenomen door de meer dan 10 meter lange zaal, het eenige vertrek van Rijnhuizen, dat een bepaald voornamen, rijken en*

wijdschen indruk maakt, die allereerst gewekt wordt door de wandbekleding: op doek beschilderde voorstellingen uit het leven van Alexander de Grootte. Vooral de olifantenslag links van den schoorsteen munt uit door levendigheid; dit tafereel was echter ten gevolge van de slechte verlichting moeilijk te fotograferen, zoodat wij ons moesten bepalen tot 't in beeld brengen van een ander fragment: Alexander in het kamp der Saracenen. Men zegt dat deze doeken reeds 300 jaar op deze zelfde plaats hebben gehangen. Als dat waar is, zouden zij reeds vóór den bouw van het tegenwoordige huis hier gehangen hebben, wat niet onmogelijk is, als men hier aan een verbouwing van 't oorspronkelijke huis, zij 't ook een zéér belangrijke, denkt. Deze wandschilderingen, niet minder zeldzaam dan gobelins, hebben een hooge waarde: zij zijn op f 30,000 geschat."

Vervolgens kijken wij naar wat werkelijk naast de schouw afgebeeld is. Hierbij is enige kennis van de geschiedenis van Alexander de

De Alexanderzaal met de beschilderde doeken

In het park van Rijnhuizen

Grote (356 vóór Christus - 323 vóór Christus) aan te bevelen.

Nadat in 331 vóór Christus Alexander het veel grotere leger van de Perzische koning Darius III heeft verslagen, trok hij zonder op enige tegenstand te stuiten op naar Babylon. Maar die geweldige bakstenen vesting met haar dikke muren en hoge toren kon zeer goed verdedigd worden. Bij aankomst bereidden de Griekse soldaten zich dus voor op een langdurige belegering.

Toen werd plotseling de toegangspoort van de citadel geopend. De satraap (= landvoogd in het oude Perzië) Mazaios, één van de beste veldheren van koning Darius, trad Alexander tegemoet. Hij wilde zich onderwerpen aan diens gezag en gaf Babylon over. Over een tapijt van bloemen trok de jonge koning Alexander in zijn door olifanten voortbewogen praalwagen de stad binnen, toegejuicht door de bevolking, die zich van het Perzische juk bevrijd voelde.

Dit voorval is op het beschilderde doek links van de schouw te zien en dus niet de olifantenslag. Die vond pas plaats, nadat Perzië was verslagen en Alexander ten strijde trok tegen koning Poros van India. In 327 vóór Christus

vond de beroemde slag bij Hydaspes plaats. Het geweldige leger bestond uit 30.000 man infanterie, 4.000 ruiters en 200 olifanten. De olifanten vormden een machtig wapen. In een hevig gevecht, dat slechts acht uur duurde, verloor Poros 12.000 krijgers, terwijl -zo vertelt de geschiedenis- het verlies van Alexander ruim 1.000 man bedroeg. Een deel van dit voorval is uitgebeeld op het vlak tussen de ramen, recht tegenover de toegangsdeur van de Alexanderzaal.

Nu het deel dat in plaats van de schildering links van de schouw gefotografeerd is: "Alexander in het kamp der Saracenen". Saracenen is de naam, waarmee Arabieren in Spanje en aan de Noordwestkust van Afrika werden aangeduid.

Mensen die na de stichting van het F.O.M.-Instituut voor Plasma Fysica als eersten in het kasteel werden gehuisvest, weten nog te vertellen, dat de Alexanderzaal vroeger "De Morenzaal" werd genoemd.

Waarschijnlijk komt dit hiér vandaan. Noemen wij de Noord-Afrikanen ook geen Moren!'

Een andere toen gemaakte fout is dat Alexander de Grote verwisseld is met Karel de Grote, de vorst die de Moren uit Spanje verdreef. In werkelijkheid is het volgende uitgebeeld: Nadat de veldslag bij Issus (333 vóór Christus) door Alexander gewonnen was, hoorde hij waar het kampement van de Perzen zien bevond en dat daar ook de moeder, de vrouw en drie kinderen van koning Darius verbleven. Alexander en Hephastion gingen naar de koningstent van Darius. Deze aankomst van de beide heren is op het beschilderde doek uitgebeeld.

Darius stuurde al snel een koerier naar Alexander en deed hem een vredesaanbod in ruil voor de vrijlating van de koninklijke familie. Alexander wilde dit echter alleen aanvaarden, indien Darius zich zou onderwerpen aan zijn gezag. Daar deze voorwaarde voor Darius onaanvaardbaar was, bleven de familieleden de gevangenen van Alexander.

Verder wordt door Loosjes verteld, dat de doek en al zo'n 300 jaar in deze zaal hangen. Dat zou dus vanaf ongeveer 1620 moeten zijn. Ook dit is onderzocht en door mij beschreven in het boekje "De aanvulling van de Alexanderzaal".

We weten nu, dat de doeken -na een periode van verbouwing aan het kasteel- door Anthony Gustaaf de Geer in 1771 aan zijn vader, Jan Jacob de Geer, eigenaar van Rijnhuizen, zijn aangeboden.

Het heeft mij wel verwonderd, dat de bewoners uit die tijd, 1919 dus, zo weinig van de plaats wisten, waarin zij dagelijks verkeerden!

MUSEUMSCHATTEN

door P. Daalhuizen

Het Historisch Museum Nieuwegein brengt sinds 14 november 1992 onder meer een expositie over gereedschappen en andere materialen met betrekking tot nering en ambachten uit onze omgeving.

Daarbij zijn enkele werktuigen geëxposeerd van het sigarenmakersvak. Het is wel heel lang geleden, dat dit vak in het vroegere Jutphaas werd beoefend in een fabriekje aan de huidige Kanaalweg in het Utrechtse Kanaleneiland.

Tabaksverwerking is een vak, dat al uit de 15de eeuw stamt. 'Museumschatten' over dat vak zijn te zien in diverse musea.

Deze keer wil ik de rubriek 'museumschatten' gebruiken om u opmerkzaam te maken op een bijzondere tentoonstelling over alles, wat met het vak van tabaksbewerking te maken heeft.

MAROCCANEN.

Een beschouwing:

1492. Columbus ontdekt de zeeroute naar Amerika. De Spanjaarden die hem volgen nemen niet alleen goud en zilver mee terug naar Europa. Ook nieuwe gewassen zoals de aardappel, tomaat, maïs, cacao en tabak maken de tocht over de oceaan. Ze worden al snel populair in Europa en in de rest van de wereld.

"500 jaar TABAKSCULTUUR"

De geschiedenis begint in Amerika. Het TROPENMUSEUM, dat de expositie huisvest, toont een kostbaar beeld -2000 jaar oud van een rokende godheid uit Mexico. Er zijn fraaie pijpen van Indianen uit NoordAmerika, waaronder enkele echte vredespijpen.

Daarnaast is een aparte ruimte ingericht, die geurt naar de beste tabakken. Hier toont een diapresentatie het fascinerende verhaal over de snelle verspreiding van de tabak over de hele wereld. 150 jaar na Columbus was tabak al tot in China en Japan bekend!

De expositie brengt u naar verre landen: u ontdekt pijpen uit de hele wereld. Ze hebben de meest fantastische vormen en zijn gemaakt van een ongekend aantal verschillende materialen. Er zijn bamboepijpen uit Irian Yaya, pijpen van halfedelsteen uit Canada en van koper uit China. De pijpen van kalebas uit Zambia zijn heel bijzonder; ze mogen alleen door vrouwen gerookt worden! Hoogtepunt is een zeldzame gouden pijp van een vorst uit Ghana.

Kortom, in deze reis om de wereld zult u zich verbazen over de talloze manieren, waarop mensen tabak roken, snuiven, kauwen en drinken.

De tentoonstelling biedt ook momentopnamen met boeiende verhalen. Zoals die over TABAK IN DE TWEEDE WERELDOORLOG, over VROUWEN EN TABAK, over de geurige KRETEK-SIGARET uit minuskel Indonesië en de geheel eigen sfeer van de ORIËNT-SIGARET. De expositie "500 jaar Tabakscultuur" is fraai van vorm!

TROPENMUSEUM:

Linnaeusstraat 2, Amsterdam.

Tram 6 of 14 vanaf Amsterdam-Centraal.

Geopend van maandag t/m vrijdag van 10.00-17.00 uur. Zaterdag, zon- en feestdagen van 12.00-17.00 uur.

VOOR U GELEZEN IN...

De Utrechtse Courant van 1923 1 december:

JUTPHAAS. -Burgerwacht.- Woensdag vergaderde de JUTPHAASSCHE BURGERWACHT.

Aan deze vergadering was verbonden de uitreiking der prijzen van de in den zomer gehouden schietwedstrijden. De heer C. VAN DEN BERG reikte met eenige hartelijke woorden de prijzen aan de gelukkigen uit. In de afdeeling A ontving de heer L. DE JONG de le prijs, die het hoogst aantal punten had geschoten, nl. 44.27. De heer J. BRUGMAN, kreeg de laatste prijs in die afdeeling B, de zesde, met 42 punten. In de afdeeling B, behaalde de eerste prijs de heer A. VAN BEEK met 42.69 punten en de laatste prijs, nl. de zesde, met 38.11 punten de heer E.M. KIPPERSLUIS. De Burgemeester dezer gemeente nam daarna het woord, die de prijswinnaars nog eens speciaal toesprak en eindigde met een "hoera" op de Koningin, waaraan allen voldeden. Na afloop van deze vergadering bleef het bestuur nog eenigen tijd gezellig bijeen en werden woorden van dank gericht tot den Burgemeester, den kapitein en den commandant van den BURGERWACHT. Nadat de heer J. MI-CHIES, bestuurslid, nog eenige woorden gesproken had, werd ook deze vergadering gesloten.

Met ingang van 1 januari a.s. zal de BURGERWACHT rustend worden gemaakt.

1923 4 december:

INGEZONDEN. - Jutphaas, 3 dec. 1923. Geachte Redactie. Verzoeken beleeft eenige plaatsruimte in Uw, ook in deze gemeente, veel gelezen, blad.

Als overal elders, waar industrie bestaat, heerscht ook hier groote werkloosheid. Deswege ook dezelfde financiële krachtsinspanning waartoe andere gemeente zijn genoopt:

STEUNVERLEENING. Het al of niet noodige daarvan maakt vaak een onderwerp van bespreking uit en wordt bevestigend of ont-

kennend beantwoord naarmate de klasse des sprekers is. Voor een gemeentebestuur echter een moeilijke kwestie. Toch meen ik, dat ze bij goed overwegen tot de conclusie moet komen, dat de steunregeling niet remmend mag werken op den goeden werklust der betrokkenen. Bovendien, dat ze zich moet bepalen tot werkelijk hulp-behoevenden. Niet ieder, die werkloos wordt, is direct armlastig en wat erger is: Wordt er wel voldoende gedaan door ieder der steun-trekkenden persoonlijk, om weer aan de slag te gaan? Zoekt de gemeente ook daarnaar? De steunverleening behoeft toch niet bepaald financieel te zijn. Kan er niet in andere vorm worden geholpen? Is er in een gemeente met 4400 zielen geen gemeentewerk, afwisselend voor eenige der werklozen?

Mijns inziens wel. En zeker als de natuur daarin een handje meehelpt. Zoals vorige week en ook nog deze week. Iedereen verwacht, dat sneeuwruimen toch een nuttig en noodig werk is wat een gemeente zijn werklozen kan laten doen. Ons Gemeentebestuur schijnt daar anders over te denken en laat hier: "Gods bevroren water op Gods wegen" liggen. Wat zou je ook die menschen uit hun rustige WERKLOOSHEID halen? Optimisten dachten hier Donderdagmorgen de steungetienden al vanzelf met een schop te zien verschijnen, maar dat optimisme is natuurlijk niet evenredig aan den tijdgeest. Behalve deze door Vader Winter gedane uitnoodiging tot werkverschaffing ligt er nog wel meer braak. Zijn alle wegen in orde? Kan hier of daar, bijv. in het NEDEREIND niet een eindje straat worden aangelegd in aansluiting op de WILHELMINASTRAAT? Waarom is deze laatste niet voor voertuigen bereikbaar te maken door de SCHOOLSTRAAT? Is dat om wille van dien eenen boom? Wandelt het Gemeentebestuur ook wel eens door de wijken E. en F.? Deze week is het St. Nicolaas. Laten we hopen dat deze weldoener uit het land van Primo de Riviera hier wat Spaanschen geest importeert om eens wat kracht te geven aan het publiekwordende-slappe lijntje dat hier wordt gevolgd.

kwartaaluitgave van de historische kring nieuwegein

INHOUDSOPGAVE:

<i>Dr. P. D. 't Hart</i>	: Cholera in Jutphaas	22
<i>P. Daalhuizen</i>	: Museumschatten	31
<i>H. J. ter Maat en J. van Egdom</i>	: Eva van Vreeswijk	33
<i>O. Pijpker</i>	: Voor u gelezen in.....	39

Lidmaatschap Historische Kring Nieuwegein f27,50 per jaar.
Losse nummers Cronyck de Geyn fl 7.50.

Openingstijden Historisch Museum Nieuwegein
1 oktober-31 maart 14.00-16.00 uur
1 april-30 september 13.00-17.00 uur
Op woensdag, zaterdag en zondag

Deze geschiedenis, waartoe dient die, moge men vragen: er is reeds zooveel over de cholera geschreven?'

Met deze vraag begon de Jutphaase genees-, heel- en verloskundige dr. G.J. Teljer zijn verslag van de cholera-epidemie van 1866. En inderdaad is er overstelpend veel over deze ziekte geschreven, al voordat Nederland voor de eerste keer werd getroffen in 1832.

Teljers verslag was minder gedetailleerd dan zijn tijdgenoten misschien wel wensten. Dat kwam door de overstelpende hoeveelheid werk, die de epidemie hem had bezorgd. Artsen bezochten toen hun zieken vaak een groot aantal keren per dag om het verloop van de ziekte op de voet te kunnen volgen. Alleen op die manier konden zij nagaan of zij de juiste geneesmiddelen hadden voorgeschreven en -als het nodig was- snel reageren met andere recepten.

Zeker plattelandsartsen hadden het tijdens epidemieën zwaar. Behalve de zorg voor hun zieken moesten zij ook "voor zooveel men daartoe bij magte is, voor de gezondheid en eene goede voeding van de vele behoeftigen, die nog niet ziek zijn, de noodige zorg hebben, en wordt men in die tijden bovendien geroepen en geraadpleegd bij vele menschen, die in een ligten graad zijn aangetast of slechts met angst zijn bezet."

Dat laatste was belangrijk, omdat de geleerden ervan overtuigd waren, dat iemand die bang was voor de cholera grote kans had de ziekte te krijgen.

In 1833 publiceerde de Duitse onderzoeker Robert Koch, dat hij de veroorzaker van de cholera had opgespoord. Het was de *Vibrio Cholerae*, een komma-vormige bacterie, ook wel de *Vibrio Koch* genoemd. Lang niet iedereen geloofde, dat Koch gelijk had. Hij haalde immers met zijn bewering de bestaande theorieën over de ziekte onderuit.

Nicolaas Beets bracht de twijfel omstreeks 1887 onder woorden in een gedichtje

Comma-Bacillen

Comma-bacillen zijn ontdekt;
Men hoort er overal van spreken.
Maar Krelis, die met alles gek,
Heeft óók door't microscoop gekeken,
En zegt: "de naam voldoet mij niet; 't is
al vraagteeken wat men ziet."²

Ook toen iedereen overtuigd was van Kochs gelijk, duurde het nog vele jaren, voordat er een effectief geneesmiddel was gevonden.

De cholera asiatica

Omstreeks 1830 stonden er in de kranten berichten over een ingewandsziekte, die uit het verre Bengalen in India voortsloep in de richting van de Russische oostgrens: de cholera asiatica. Ook daar bleek men de ziekte niet te kunnen tegenhouden en in 1831 was ook West-Europa aangetast.

Met huivering hadden de krantelezers kennis genomen van de gruwelijke symptomen. De patiënten raakten enorme hoeveelheden vocht kwijt door braken en diarree. Dat gebeurde bij andere ingewandsziekten ook, maar cholera asiatica veroorzaakte bovendien uiterst pijnlijke krampen in de ledematen, onlesbare dorst, buikpijn, ijskoude handen, blauwe kringen rondom de ogen en een merkwaardige verandering van de stem: de "vox cholericus". Zolang de ziekte alleen maar deze verschijnselen vertoonde, was er nog hoop. Zodra de patiënt in coma geraakt was, volgde zeker de dood.

De artsen waren machteloos en wisten dat ook zeer goed. Tegenover hun patiënten hielden zij natuurlijk zo lang mogelijk vol, dat er nog wel kansen op genezing waren. Zeker bij cholera gold in hun ogen 'moed verloren, al verloren'. Ieder jaar heersten er in voor- en najaar ingewandsziekten, die wij nu buikgriep noemen. Daartegen hielpen in het algemeen middeltjes waarin opium voorkwam. Tijdens cholera-epidemieën hielpen die traditionele middelen bij patiënten, waarvan men dacht, dat ze in het eerste stadium van de ziekte verkeerden. Daarom werd met zoveel klem geadviseerd om zodra men iets voelde naar de dokter te gaan. Wie er te laat bij was, had nauwelijks overlevingskansen. Dan ontwikkelde de bekende ziekte zich tot cholera.

Amerikaans caricatuur uit 1865: overal loerd de cholera(Dep. of Health. City of New York) York)

Onwetend

Vanouds waren de geleerden het er niet over eens of besmettelijke ziekten *contagieus* waren dan wel *miasmatisch*.

Contagieus, dat waren ziekten die werden verspreid door contact met patiënten. In het lichaam van een gezond mens kon de smetstof ontstaan. Wie daarna in aanraking kwam met deze man of vrouw kon dezelfde ziekte krijgen en verder verspreiden. Het beste wat men kon doen, was contact met zieken vermijden. Met quarantaine-maatregelen probeerde men de verspreiding tegen te gaan.

Bij miasmatische ziekten hielp dat niet. Deze werden veroorzaakt door een smetstof, die ontstond in bedorven lucht. Als er grachten werden uitgebaggerd of als boeren hun land gierden, kon het miasma ontstaan. Dat zweefde dan als een wolk insecten door de lucht, misschien ook wel door het water.

Er is langdurig gediscussieerd over de vraag of het miasma nu een dode stof was dan wel een levend wezentje. Inde jaren zestig waren veel geleerden ervan overtuigd, dat levende micro-organismen en ziekten iets met elkaar te maken konden hebben.

Wie het miasma vergeleek met een zwerm insecten loste een aantal lastige problemen op. Teljer zei het zo: "Men ziet bij ons in den zomer, hoe op ééne dag eene menigte van vliegen en muggen te voorschijn komen. Het is genoegzaam bekend, hoe lastig en veelvuldig de muggen op zekere tijden van het jaar in sommige streken zijn; sommige menschen lijden daar veel last van, terwijl andere er niet van worden aangedaan, zelfs al hebben zij eene zachte en gevoelige huid. Wie zal hiervan de oorzaak verklaren? Even zoo ziet men ook de onvatbaarheid van vele menschen voor de cholera."

Dat verklaarde waarom het niet lukte de cholera tegen te houden: onzichtbare insectachtige wezentjes trokken zich niets aan van militaire cordons en dergelijke. De miasmen hadden een "instinct", dat hen ertoe bracht zich onder bepaalde omstandigheden te vermenigvuldigen. Wie vatbaar was, werd aangetast, terwijl anderen hoogstens in lichte mate ziek werden. Daar was weinig tegen te beginnen, want het hing af van de persoonlijke vatbaarheid. Gezond en rein leven was de enige mogelijkheid deze "voorbeschiktheid" te

beïnvloeden. Want "al mogen wij nu nog geen middel kennen, waardoor dat oneindig kleine gedierte kan vernietigd worden, (...) zoo mogen wij toch als zeker aannemen, dat vuiligheid, van welken aard ook, waardoor vuile uitdampingen ontstaan, voornamelijk geschikt is tot huisvesting en krachtige voortteling van die wezens en de daaruit ontstane cholera." Om de lucht te zuiveren, werden in de vorige eeuw tijdens epidemieën nog steeds grote vuren gebrand, net als in de oudheid. De straten werden geschrobd, de huizen geboend, muren gewit, huisvuil opgeruimd en waar mogelijk werd opgetreden tegen mensen die smeerbeol in de grachten smeten.

Sedert omstreeks 1800 hechtte men grote waarde aan de zuiverende werking van chloor. De ziekenkamers, de huizen en de straten werden gezuiverd met chloorwater en -dampen. Het gemeentebestuur van Utrecht liet tijdens de epidemieën karretjes door de straten rijden, waaruit aan alle kanten chloorgas stroomde. Vaak vroegen mensen uit straten waar de ziekte nog niet heerste, of ook bij hen die wagentjes mochten komen.

Omstreeks 1850 kwam uit Engeland de mededeling, dat de cholera werd verspreid via besmet drinkwater. Het had iets te maken met de uitwerpselen van cholerapatiënten. Niet iedereen wilde dat geloven. Als het aan het water uit een pomp lag, hoe kon dan de ziekte plotseling verdwijnen? En waarom werd niet iedereen ziek, die hetzelfde besmette water dronk?

Evenmin werd geloof gehecht aan de berichten, dat het hielp als men het drinkwater kookte. Dat was al vóór 1832 beweed. Ook Teljer geloofde niet, dat de ziekte werd verspreid via het drinkwater. Het volk dronk immers geen "rauw" water maar koffie. Wel gaf hij voor alle zekerheid mensen die water dronken het advies, het eerst te koken, zoals hijzelf ook deed.

Toch had hij in 1866 gemerkt, dat in een ongezond buurtje waar een nieuwe pomp was geslagen, veel minder slachtoffers vielen dan bij vorige epidemieën. Als het water daar iets mee te maken had, was het doordat de buurt nu echt schoon werd geboend. Op die manier wisten de bewoners de smetstof weg, die in het vuil en de stank zat.

Er was trouwens in dat buurtje -de Kerkenbrink- nog meer veranderd. Het plein was

opgehoogd met as. "Welligt dat die steenkolenasch de kwade uitdampingen tot zich neemt en opslurpt en de verspreiding daarvan belet." Dat klonk overtuigender dan die verhalen over het koken van drinkwater.

Teljer geloofde ook niet, dat de ziekte iets te maken had met uitwerpselen. Dan zouden de vrouwen die de kleren en het beddegoed van de zieken hadden gewassen wel ziek geworden zijn. De uitwerpselen waren tijdens de epidemie overal neergesmeten. Desondanks was de ziekte verdwenen. Nee, hij hield het bij zijn beeld van zwermen onzichtbare wezentjes. Die vluchtten weg als er schoon water was, maar vermenigvuldigden zich bij smeerbeol.

Voorzorgsmaatregelen

Het was niet de eerste keer in de geschiedenis, dat Nederland door een ernstige epidemische ziekte werd bedreigd. Al die voorafgaande keren hadden duidelijk gemaakt, dat de landelijke en plaatselijke overheden zich niet afzijdig konden opstellen. Zeker na 1800 was het vanzelfsprekend, dat men naar de overheid keek om voorzorgsmaatregelen en adviezen. In 1831 stuurde Den Haag een commissie van deskundigen naar het buitenland, waar de ziekte al heerste om daar de cholera en de bestrijding te bestuderen. De commissie schreef een uitgebreid rapport en de regering verspreidde dat op ruime schaal. Het was nogal somber over de mogelijkheden de ziekte te genezen. Hogerhand nam de aanbevelingen van het rapport over en hield nauwkeurig in de gaten of ze werden nageleefd. De gemeentebesturen moesten rapporteren aan de Gouverneur van de Koning in de provincie. Ook het college van Gedeputeerde Staten moest op de hoogte blijven. Er werden cholera-commissies samengesteld, die achter de schermen de nodige voorbereidselen moesten treffen en de strijd tegen de ziekte coördineren. Tot de voorbereidselen hoorde de inrichting van een cholerahospitaal. Dat is een standaardvoorschrift geweest bij elke cholera-epidemie die Nederland trof. Het hoefde geen groot en modern ingericht gebouw te zijn. Als er geen geschikt pand te vinden was, konden kleinere (plattelandsgemeenten tegen betaling een "min-gegoede" vragen een bed en wat geneesmiddelen gereed te houden om zieken op te nemen en te helpen behandelen. Het hospitaal was vooral

bedoeld voor armlastigen, die thuis niet verpleegd konden worden. Ook arme reizigers bij wie de ziekte zich zou openbaren en zieke dienstmeisjes, die niet in het huis van hun "meesters" konden blijven, zouden er een plaats vinden.

Op de Kerkenbrink in Jutphaas werd in 1832 een ruimte ingericht, waar drie of vier patiënten verpleegd konden worden. Voor behoeftigen die liever thuis bleven, kocht de gemeente nog twee extra matrassen.³ Ook in Hoog- en Laag Raven maakte de gemeente een lokaal gereed met twee matrassen en vier wollen dekens en lakens.

De gemeente kocht een grote koperen ketel (plm. 100 liter) om water te verwarmen en voedsel te koken voor de armlastigen. Want één ding was wel duidelijk: de cholera maakte vooral slachtoffers onder de slecht gevoede en slecht geklede armen. Als zij behoorlijk werden verzorgd en gevoed, kon de ziekte wellicht worden voorkomen.

De gouverneur vond, dat de gemeente meer dan twee oppassers in dienst moest nemen: dat was veel te weinig voor de 1775 inwoners. Hij adviseerde, mensen te kiezen die niet alleen op geldelijk gewin uit waren, maar ook door menslievendheid werden gedreven. De gemeenteraad antwoordde, dat het niet gemakkelijk was op het platteland geschikte mannen en vrouwen te vinden. Het was ook niet zo hard nodig als in de steden, want in een kleine plaats zouden de familieleden elkaar helpen. Bovendien zou de aanstelling van zoveel mensen maar onrust veroorzaken en dat was uiterst ongezond.

Tijdens de epidemie hebben negen mannen en drie vrouwen als oppasser hulp geboden aan de zieken. Zij zullen wel ongeveer net zoveel hebben verdiend als hun collega's in Vreeswijk. Daar kregen de mannen fl. 1,50 per week plus fl. 1,50 per gewaakte nacht. Vrouwen ontvingen voor dat werk maar fl. 1,

"Een onvergeeflijk pligtverzuim"

Ook bij de nadering van de volgende epidemieën bereidden de gemeentebesturen zich zo goed mogelijk voor. Ze werden daarbij op de vingers gekeken door hogere instanties. Dat merkte men bijvoorbeeld in Vreeswijk, toen de gouverneur in november 1848 schreef, dat hij had

GOEDKOOPE SCHOONMAAK.

NIEUW STROO en WITKALK zijn GEHEEL GRATIS te bekomen:

Het **STROO**, elken namiddag van één tot twee uur aan de Vilkuil, aan het einde der Kroeze Laan, waar men het oude gebruikte Stroo moet medebrengen, ten einde dat te kunnen verbranden.

De **KALK**, den geheelen dag bij den Heer A. POS, wiens kelder daarvoor, op de Oude Gracht bij de Jacobiebrug, openstaat.

Die van bovenstaande gelegenheden gebruik wil maken, hebben zich, zoodra mogelijk, te vervoegeu bij ondergenoemde Heeren, die alléén geregtigd zijn voor de bovengenoemde artikelen **BONS** af te geven.

Wijk A. de Heeren J. E. CORNELISSEN, (*Willebr. Singel, I. 61.*) en Jhr. P. J. T. RETHAAN MACARÉ, (*Kromme Nieuwe Gracht, G. 354.*)

„ B. de Heer D. A. DUMOSCH, (*Springweg, E. 276.*)

„ C. de Heeren S. G. HERINGA, (*Postkantoor*) en F. HART DE RUIJTER, (*Neude, G. 71.*)

„ D. de Heer W. H. MOLL, (*Lange Vesteeg, C. 168.*)

„ E. de Heeren H. J. DE BEER, (*Choorstraat, D. 3*) en T. J. VAN EVERDINGEN, (*Mariaplaats, E. 447.*)

„ F. de Heer Mr. S. H. VERNÉDE, (*Pausdam, F. 294.*)

„ G. de Heeren J. G. L. NOLST TRENTÉ, (*Kromme Nieuwe Gracht, G. 363*) en Jhr. Mr. A. J. RETHAAN MACARÉ, (*Kromme Nieuwe Gracht, G. 354.*)

„ H. de Heeren W. A. VAN RIJN, (*Schoutensteeg, G. 134*) en J. R. H. HESSING, (*St. Janareld, H. 584.*)

„ I. de Heeren Dr. H. SNELLEN, (*Bildstraat, I. 134a*) en Mr. E. C. C. DE BALBIAN VAN DOORN, (*Lange Nieuwstraat, A. 573.*)

„ K. de Heer Jhr. F. W. J. VAN BREUGEL, (*Lijnmarkt, E. 41.*)

„ L. de Heer N. J. A. C. SWELLENGREBEL, (*Kromme Nieuwe Gracht, G. 341.*)

„ M. de Heeren P. MOOLJ, (*Bemurde Weerd, M. 93*), PAUL HARTING, (*de Hoogt, G. 160*) en P. VAN KOPPENHAGEN, (*Bemurde Weerd, M. 87/9*).

Utrecht, 30 Augustus 1867.

Namens de Commissie, ad hoc.

HERINGA,

Voorzitter.

VAN BOLHUIS,

Secretaris.

Sterfpreuk van J. G. ANDRIESEN & ZOON, Voet-Clareburg te Utrecht.

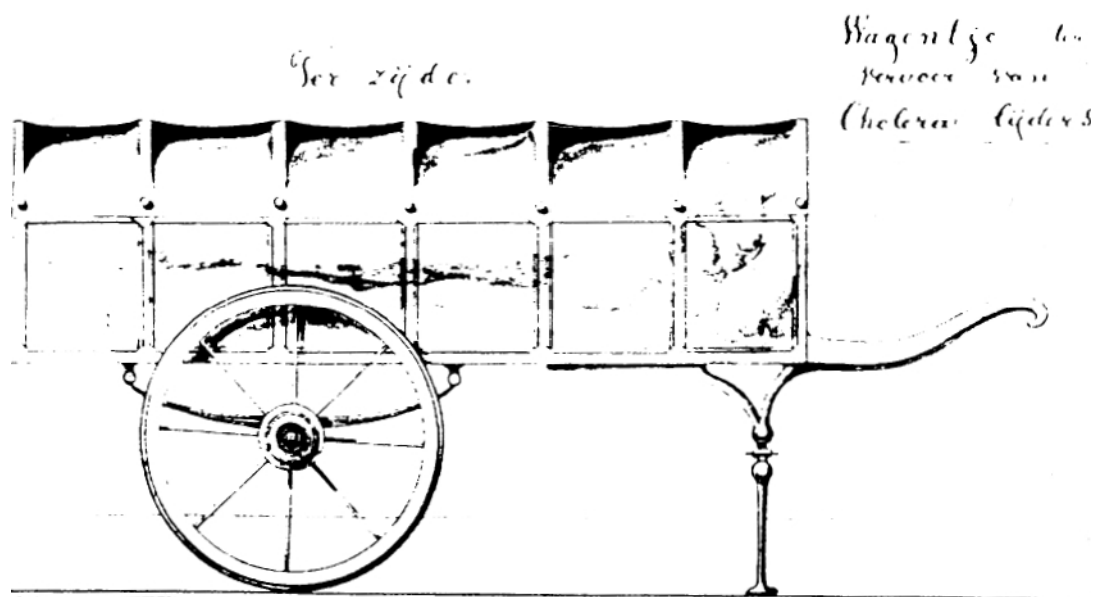
Bekendmaking van de Choleracommissie in 1867. (Gemeentelijke Archiefdienst. inv. 13, choleracommissie nr.. 33)

vernomen dat er geen hospitaal was ingericht. Hij noemde dat "een onvergeeflijk pligtverzuim",⁴

De gemeenteraad daar had bij een vorige vergadering "eenparig het gevoelen geuit", dat het voor een plattelandsgemeente onmogelijk was, alle aanbevelingen na te volgen.

Juist de inrichting van een hospitaal vergde veel, bijvoorbeeld het afstaan van de enige

geschikte vergaderruimte. En dat terwijl de praktijk van de epidemie van 1832 had geleerd, dat armlastige patiënten weigerden zich te laten opnemen.⁵ In dat opzicht was de toestand in heel Nederland gelijk. Ook in Utrecht hadden de armen een grondige hekel aan opname in het speciaal ingerichte cholerahospitaal aan de Breedstraat.

Raderbaar, in 1860 ontworpen voor het vervoer van Cholera-patiënten. (Gemeentelijk Archiefdienst Groningen)

Slachtoffers

Net zomin als elders hielpen de voorzorgsmaatregelen in Jutphaas. Het eerste geval deed zich voor aan boord van een Amsterdams schip op 10 augustus 1832. Heelmeester Teljer ging direct poolshoogte nemen en liet het schip isoleren. Hij constateerde, dat de man geen cholera had, maar een "besloten coliek" die hij aan eigen schuld te danken had: door het verslinden van grote hoeveelheden spek, die hij had weggespoeld met water uit de rivier. Terwijl er toch overduidelijk was gewaarschuwd tegen onmatig en ongezond eten, dat de darmen van streek kon maken.

Het is best mogelijk, dat de man wel degelijk

cholera had, want de artsen konden toen de diagnose niet met zekerheid stellen, zeker als de symptomen niet al te kenmerkend waren. Teljer noteerde in 1832 zeven choleragevallen waarvan zes met dodelijke afloop. In Vreeswijk eiste deze epidemie het leven van 11 van de 30 patiënten.

Ook in de volgende epidemieën bleven Jutphaas en Vreeswijk niet gespaard. In Vreeswijk stierven bijvoorbeeld in 1849 minstens 27 van de 47 patiënten; in Jutphaas 40 van de 89. Wij weten meer over de epidemie van 1866 dankzij het verslag van Teljer.

In 1864 hadden zijn dankbare patiënten hem een pendule met twee "schoorsteen-elementen" cadeau gegeven bij zijn veertigjarig jubileum.

In 1820 was hij in Dordrecht bevorderd tot heelmeester en vroedmeester, maar in de jaren veertig had hij medicijnen gestudeerd in Utrecht. Sedertdien kon hij als gepromoveerd geneesheer met meer gezag spreken en schrijven dan voorheen.

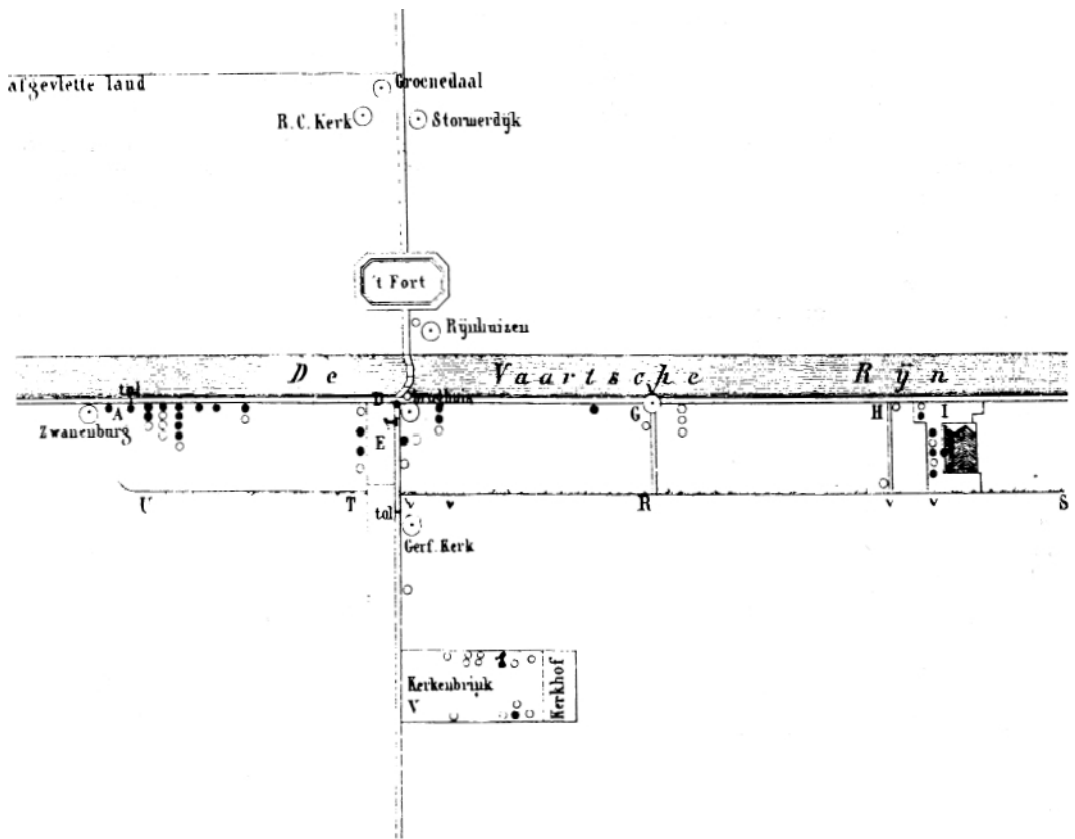
Dr. Gerardus Josephus Teljer te Jutphaas geboren in 1798.

De epidemie van 1866

In 1866 heerste de cholera weer in Nederland. Toen ook Utrecht was aangetast, sprak Teljer zijn ongerustheid uit tegenover een aantal plaatsgenoten met als gevolg, dat de geijkte maatregelen werden genomen. Een commissie ging aan de slag. Er werd geld ingezameld, spullen van allerlei aard gekocht en plaatsen waar "eene vuile, stinkende lucht aanwezig was" werden zoveel mogelijk gereinigd en met krachtige chloorberokingen gezuiverd. Aan een aantal stinkende sloten deed men niets, omdat baggeren smerige dampen zou doen vrijkomen en dat was gevaarlijk. De commissie zocht goede oppassers, die moesten opletten of er in hun omgeving iemand verdachte symptomen (zoals diarree) vertoonde. Zij moesten dan direct ingrijpen. Dat was belangrijk, omdat de ervaring had geleerd, dat vooral arbeiders bleven doorwerken tot het te laat was. Uit Utrecht kwamen enkele diaconessen helpen met de verpleging.

Zoals gewoonlijk kreeg de dokter het al druk, voordat er cholera heerste. Dat was enerzijds de schuld van de overheid die immers waarschuwde, dat men direct naar de dokter moest gaan als er iets mis leek. Anderzijds voelden de mensen elke kleinigheid in zulke omstandigheden. Er heerste 'choleraphobie' schreef Teljer.

Maar "het was den 29en Mei, dat ik bij eene vrouw op de steenfabriek van den heer VAN RAPPARD geroepen werd. Al dadelijk zag ik het oude schrikbeeld weer in zijne volle kracht en verderfelijheid: slechts weinig uren was zij lijdende, spoedig nam de dood haar weg, als eene eerste prooi in die buurt." Al gauw kwamen er meer patiënten. "Er was eene steeg waarin acht huisgezinnen wonen: niet één huis bleef vrij, en daar stierven vijf personen in korten tijd." Op 16 oktober was de ziekte opeens voorbij. "Niet één, die men meer hoorde klagen over onaangename aandoeningen in den buik. (...) Ja, ieder gevoelde zich frisscher en opgeruimd, niet ongelijk aan dat gevoel van frischheid en ruime ademhaling, wat men na eene hevige donderbui meermalen waarneemt." In totaal had Teljer 304 mensen behandeld met buikklachten of cholera en een groot aantal met vage symptomen en 'choleraphobie'. Echte cholera had hij geconstateerd bij 123 mensen, van wie er 59 stierven. Opvallend is de onverschilligheid van veel mensen, toen de ziekte eenmaal heerste. Zij stonden met de armen over elkaar rondom het bed van een patiënt nieuwsgierig toe te kijken. Toen Teljer vroeg waarom zij niet iets deden voor de zieke, antwoordden zij: "Ja, het mocht wat; er zijn er drie kapot, hij zal het toch niet lang maken." De meeste slachtoffers vielen op plaatsen, waar smerigheid en armoede heersten. In sommige buurten stonk het bar, in het bijzonder waar veel cholera voorkwam. Bijvoorbeeld in de Hoepsteeg, waar werklieden van een hoepelfabriek woonden en vrijwel iedereen min of meer was aangetast. Daar werd de boel extra schoongemaakt. Ook werd in sommige buurten teer gebrand of schuttingen en dergelijke geteerd. Toch werden er ook mensen ziek in nette buurten en bleven er gezond in de smerigste omstandigheden. Zo stelde de cholera de mens steeds weer voor raadsels.

Een fragment van de kaart, waarop dokter Teljer de cholera-gevallen in 1866 in Jutphaas registreerde. De opgegeven gevallen met dodelijke afloop aan: genezingen zijn met een "o" aangegeven.

Teljer schreef: "Er blijft immer groote duisternis in die ziekte, en hoe vele malen men dezelve als epidemie heeft bijgewoond, nemen toch de vele tegenstrijdigheden, die men in derzelve beloop of verspreiding en hare besmettelijkheid waarneemt, de onkunde en onzekerheid niet weg."

Een bedachtzaam practicus

Teljer komt in zijn beschrijving van de strijd tegen de cholera naar voren als een bedachtzaam practicus, wat conservatief misschien, maar dat was eerder toe te schrijven aan voorzichtigheid dan aan starheid. Artsen die al te gemakkelijk nieuwigheden invoerden, namen immers grote risico's. Er genazen patiënten, die alleen maar volgens de traditionele methode waren behandeld. Men kon dus aannemen, dat daar wel iets goed in zat. En

mocht men dat nu vergeten voor nieuwe methoden en middelen, die hun nut nog moesten bewijzen?

Teljer volgde de aanbevelingen van de regering op de voet, maar waagde het ook ervan af te wijken. Bijvoorbeeld in navolging van prof.dr. G.J. Mulder, waarschijnlijk één van zijn leermeesters in Utrecht. In zijn opvattingen en in de middelen die hij toepaste, week Teljer niet af van de meeste medici. Net als de vooruitstrevende burgers van zijn tijd pleitte hij voor verbetering van het lot van de armen. Dat komt overtuigend tot uitdrukking in het citaat, waarmee hij zijn verslag afsloot. Het is de moeite waard om te worden ingelijst.

"De cholera is, met geringe uitzonderingen, de ziekte der armere klassen. Zij, die ons overvalt, zonder dat wij in staat zijn haren loop palen te zetten, zij draagt in dit haar alles

overweldigend karakter het kenmerk eener goddelijke zending. Hier tegenover gevoelen wij ons on-magtig. Maar dit moet ons streven zijn, en daartoe zijn onze menselijke krachten wel toereikende, dat wij haar een groot gedeelte harer offers onttrekken. Maar daarmee hebben wij onze schuld aan de armoede nog niet voldaan. Met al datgene, wat men nu reeds terstond en zonder tegenspraak doet, waar de cholera uitbreekt, moet men blijven voortgaan, ook wanneer de cholera niet heerscht. De arme klasse moet zich voortdurend door de welwillende zorg der rijken omgeven en beschermd gevoelen, opdat het iedereen, die werken kan en wil, niet ontbreke aan datgene, waarop ieder mensch aanspraak heeft: eene gezonde woning, warme kleeding, voldoende voedsel; in geval van ziekte, bij eene vroegtijdige geneeskundige hulp, ook ondersteuning voor verzuimde dagen."

Noten

- 1 G.J. Teljer, Geschiedenis eener belangrijke cholera-epidemie, welke geheerscht heeft te Jutphaas in 1866 met daarbij gemaakte opmerkingen (Utrecht, Kemink en zoon, 1867). Tenzij ik het anders vermeld, zijn de citaten in deze bijdrage ontleend aan dit boekje.
2. P.D. 't Hart, Utrecht en de cholera 1832-1910 (De Walburg Pers, Stichtse Historische Reeks nr 15, 1990), p. 44.
3. Notulen gemeenteraad Jutphaas 24-4-1832,20-6-1832,9-7-1832,24-7-1832.
4. Notulen gemeenteraad Vreeswijk 16-11-1848.
5. Notulen gemeenteraad Vreeswijk 3-11-1848.

MUSEUMSCHATTEN

door P. Daalhuizen

Inleiding

Eind 1992 is aan de Malapertweg aan de zuidzijde op de hoek van de Structuurbaan een 17de of 18de eeuws pand gesloopt. In de Gemeentelijke Monumentencommissie is daartegen bezwaar geuit en in 'De Molenkruier' verscheen een ingezonden stuk, waarin werd geprotesteerd tegen de afbraak van 'Groenendaal'.

Nauwkeurig onderzoek naar de historie van het pand is volgens mijn informatie nog niet verricht, zodat een verantwoorde geschiedschrijving hierover niet kan worden gepubliceerd.

Omdat overigens duidelijk is, dat opnieuw een, historisch pand in Nieuwegein is verdwenen, in deze rubriek toch een 'schets' van de omgeving van het gebouw.

Groenendaal en de schuurkerk

Het landgoed Groenendaal was één van de minder bekende landgoederen in het Overeind van Jutphaas. Het was gelegen aan de noordzijde van de Overeindseweg (thans Malapertweg) en het 'herenhuis' werd in de achttiende eeuw omgebouwd tot 'hofstede'.

Bij de aanleg van het Amsterdam-Rijnkanaal is deze hofstede, die toen 'Julianastein' heette, gesloopt, omdat ze precies midden in het tracé voor het nieuwe kanaal stond. De veronderstelling dat met de sloop van het pand aan de Malapertweg 'Groenendaal' is verdwenen, is niet juist.

In de omgeving speelde het pand enige tijd wel een rol in het dagelijks leven van bewoners van het oude Jutphaas.

Om daarover wat meer te vertellen, gaan we terug in de geschiedenis tot omstreeks 1680.

De verhouding tussen de katholieken en protestanten was toen al dermate verbeterd, dat het mogelijk werd in Jutphaas een nieuwe katholieke kerk te bouwen. Men moest nog wel met enige omzichtigheid te werk gegaan worden: geen uiterlijk vertoon en geen opvallend bouwwerk.

De toenmalige pastoor van Jutphaas (die overigens in Utrecht woonde), Dr. Th. D. Mensink (1664-1694), heeft de bouw van een nieuwe kerk met pastorie kunnen realiseren. De jonkheren Everard en Alerd Ram van Schalkwijk verkochten voor de bouw van de kerk en de pastorie vier morgen land ten westen van hun landgoed 'Groenendaal'. De verkoop gebeurde via de eigenaresse van de Jntphase bierbrouwerij 'De Zevenstar', de weduwe Adriaan van Wijk-Van Spijk. Het totale perceel werd gekocht voor f 525,00 en van het gekochte land werd een stuk afgezonderd als bouwterrein voor kerk en pastorie. Het kerkgebouw was langwerpig en had een rieten dak. Uiterlijk leek het op een boerderij. De boerenwoning diende als pastorie, terwijl in het achterhuis de 'schuurkerk' werd ondergebracht; bedompt en donker. Over een smal bruggetje, dat aan de kant van 'Groenendaal' over de noordelijk van de Overeindseweg gelegen weterring lag, kwam men langs een smal laantje vóór de pastorie langs, via een dwarspad bij de ingang van de kerk. In 1688 werd deze nieuwe kerk door de katholieken in gebruik genomen ten behoeve van de katholieken van Jutphaas, Houten, Vreeswijk en't Gein.

De kerk heeft dienst gedaan tot 11 mei 1875, toen de Nicolaaskerk in gebruik genomen is.

De 'rol' van het gesloopte pand

Het gesloopte pand was gelegen aan de zuidzijde van de Overeindseweg, tegenover de schuurkerk.

We mogen veronderstellen, dat het bouwwerk daar kort na de bouw van de schuurkerk neergezet is, hoewel daarover geen zekerheid bestaat.

Het uiterlijk van het gebouw doet vermoeden, dat het zeker niet in de eerste plaats om een boerderij ging; aan de oostzijde lag het woonhuis met de hoofdingang aan de Overeindseweg. Daaraan vastgebouwd een opvallend 'achterhuis' met twee grote ramen en een forse ingang, ook aan de Overeindseweg. Qua vorm dus zeker geen achterhuis van een boerderij met stallen en opslagruimten.

Wat dan wel?

Nogmaals, het is niet meer dan een veronder-

stelling, maar we zouden kunnen denken aan een functie in het gemeenschapsleven van de kerkgangers. Het was immers gebruikelijk om tijdens de kerkdiensten de paarden en de wagens te stallen om na de dienst onder het genot van een brandewijntje met suiker na te praten over de gang van zaken in de bedrijven. Er is een artikel verschenen in een historisch tijdschrift, waarin melding wordt gemaakt van de 'herberg tegenover de kerk aan het Overeind'. Het artikel is ons helaas alleen bekend bij mondelinge overlevering, maar het verhaal kan zeker veel waarheid bevatten. Of het nu wel of niet om dit 'oude' parochiecafé is gegaan, jammer is, dat het pand gesloopt is.

Waarom dit in 'museumschatten' vermeld?

Van het vroegere 'gemeenschapshuis' zult u nergens 'museumschatten' aantreffen. Het in 1875 buiten gebruik gestelde en later afgebroken kerkje heeft echter heel wat 'museumschatten' voor ons nagelaten. Vele daarvan zijn te vinden in de Nicolaaskerk en die worden met enige regelmaat geëxposeerd.

We noemen u 15de en 16de eeuwse liturgische gewaden, enkele 17de eeuwse schilderijen op eikehouten panelen en een zilveren kelk met het wapen van de bierbrouwers Willem van Dijck en zijn vrouw Alet van Wijngaarden. Tijdens de Nationale Monumentendag op 11 september a.s. worden deze 'museumschatten' opnieuw tentoongesteld. Enkele andere stukken bevinden zich mogelijk nog bij de Zusters Franciscanessen van Heythuisen, zoals de door de familie De Wael van Vronestein geschonken godslamp met het kasteelwapen.

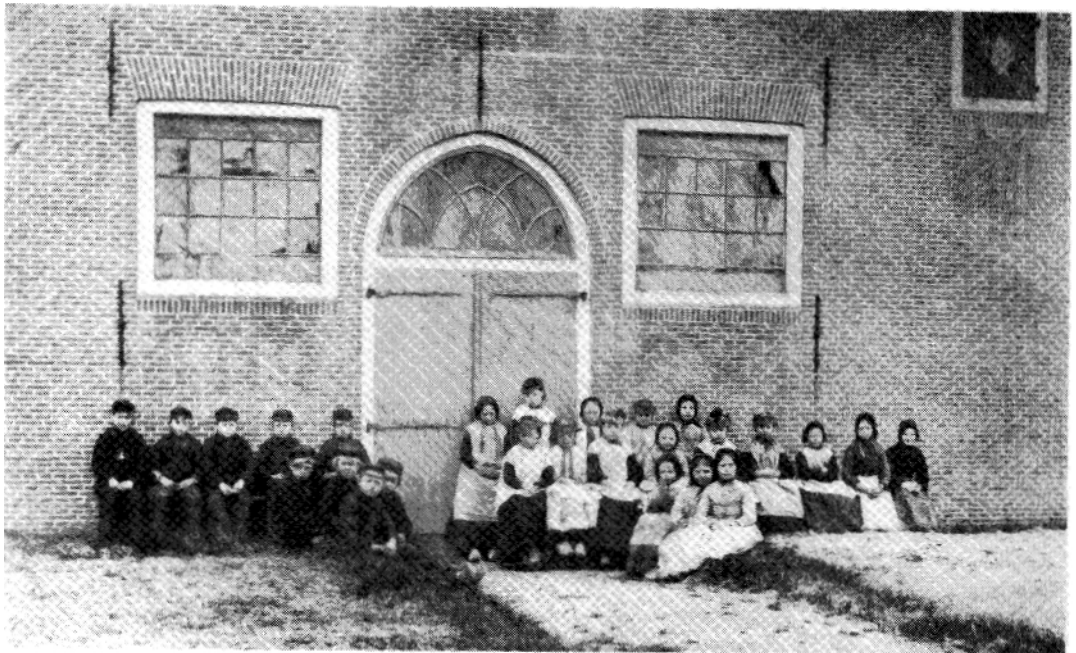
In het kerkje van de Friese gemeente Donkerbroek wordt tot op heden nog het tilt de schuurkerk van Jutphaas afkomstige 17de eeuwse orgel gebruikt.

Dit kerkje kunt u bekijken, als u bijvoorbeeld eens één van de Friese museumroutes volgt; da's echt een belevenis!

Bronvermelding

'Het Kerspel Jutphaas'. 1947; J.G. Bocker en A.E. Rientjes.
'Jutphaas in krantenberichten', diverse delen, door J. Schut.

Met dank aan J. Schut voor zijn medewerking aan dit artikel.

Overgenomen uit 'Het Kerspel Jutphaas' eenfoto van R. K.-kinderen voor de ingang van de schuurkerk aan het Overeind. De foto is omstreeks 1870 gemaakt.

EVA VAN VREESWIJK

door H.J. ter Maat en J. van Egdom'

Inleiding

'L'histoire se répète'. Minder deftig schijn je dat ook in goed Nederlands te kunnen zeggen. Dat proberen wij dan maar te doen met het gevleugelde woord: 'De geschiedenis herhaalt zich'. Wát kan zich dan zo al herhalen? Een kind te vondeling leggen: dat gebeurde vroeger, maar daar lees je vandaag aan de dag ook nog wel eens over. De tijden veranderen blijkbaar ook weer niet zó veel!

De heer Van Egdom, beschikt nog over enige vrije tijd, ondanks zijn pensionering. Een nini-cum welhaast in onze overvolle dagen! Hij vond in het gemeentearchief van Nieuwegein een verslag van bovengenoemd, gelukkig niet alledaags gebeuren. Voor ons als "Historische Kring Nieuwegein" oud genoeg om het in onze kroniek op te nemen: het heeft zich praktisch 240 jaar geleden in Vreeswijk afgespeeld. Om precies te zijn op 6 juni 1753. Omdat het niet alleen intriest is, maar ook een 'happy-end' heeft -wéér duur gezegd-, geven wij het bij deze aan u door.

U leest erin waartoe een mens-in-nood kan komen: afstand doen van iets, waar je eigenlijk geen afstand van kunt doen. Zeker als moeder niet!

U leest erin aan hoe veel handen werk werd verschaft; aan ambtenaren, maar ook aan particulieren.

U leest erin, dat dit vele werk nog werd gedaan óók! De vondeling werd liefdevol in de huiselijke kring opgenomen; ook in de kerkelijke gemeenschap (zie aantekening 16). Echt een stukje 'diakonia', dienst aan de naaste. Ook een stukje echte dienst aan de naaste-in-nood. Ook al is het schrift gemakkelijk te lezen, zoals n kunt constateren in een stukje van het origineel, toch hebben wij alles voor u getranscribeerd. Gemak dient de mens én de 'Historische Kring Nieuwegein' is er voor u! Zo is dat óók nog eens een keer!

Veel leesgenot bij dit en bij de andere artikelen in deze aflevering!

• Transcriptie

Presentibus omnibus, excempt den drossaert.'

Denschout³ het gerecht⁴ des savens ten 6 uren geconvoceerd (bijeengeroepen) hebbende,

heeft voorgebracht, dat ten zijnen huysen was geweest de weduwe Cornelis van Senden, dewelke hem bekend hadde gemaakt, dat zij dezen morgen in haar boomgaartje in het werk zijnde, had horen schreven een kindt, denkende dat het was bij haar buurman. Dog het kindt met schreven hij continuatie (bij voortduren) aanhief en zij dese(?), hoorde, bij haar buurman niet was, is gegaan naar de Hogendijk⁵, denkende dat aldaer arme luiden varen die kinderen bij haar (zich) hadden en in hei opgaan van den Damweg 6 aldaer had vinden leggen een kindt, in doeken ge wonden, agter den oven'. De heren van den gerechte, over dit geval met malkanderen gesproken hebben, lieten door degerechtsbode ontbieden de weduwe Cornelis van Senden en Leendert van Koten. De welke gecompareert (verschenen) zijn door de heeren van den gerechte henlieden gevraagt of zij de verlater van het kindt hadde gesien en of zij haar ook kende. Zeyde haar wel gesien te hebben, maar niet kende en dat zij aan had een root gebloemd jakje en dat zij des nagts geslapen had in het agterhuis van Wouter in het Twaal8, maar verder daarvan niet anders konnen zeggen. Waarop zijn gecommitteert (met een volmacht afgevaardigd) drie schepenen uyt het gericht: Teeutris Kop, Jan de Bruyn en Bruynis van Sijp ona te gaan naer de gemelte Wouter Deligant om te zien of zij eenige informatiën konde krijgen.

Dezelve heeren, daar geweest zijnde, rapporteerde in den gerechte, dat zij hadde gesprokene huisvrouw van de gemelte Wouter Deligant. En haar over dit geval gevraagt zijnde, zerde dat het vrouwspersoon, die 's avons aldaer was gekomen en versogt des nagts in het agterhuys te mogen slapen, alzo zij klaagde zeer moede te zijn van het gaan, haar gevraagt hadde, waer vandaan zij quam. Zeyde dat zij

van Nimwegen was en vandaer near Amsterdam was gegaen, met gedagte haar man aldaar te vinden. Welke urt den dienst was weggeloopen en wederom was aangenomen ter zee ie varen. En ze zeyde, dat zij haar man niet hadde gevonden en zij vervolgens weder was teruggekomen.

De gemelte vrouw Deligant, medelijden met haer hebbende, stont haar toe in het agterhuys te mogen slapen. En haar gevraagd hadde, hoe oudt dat kindt was, haddege segt negen weken⁹. Zij in het agterhuys zijnde, hadde gesien dat :ij haar kindt scheen lief te hebben, het dikwijls kussende en dan zeyde: 'Kindt, ik wou dat gij bij onzen Lieven Heer was'. Zij aldaer des snags met haer kindt geslapen hebbende, is 's morgens wederom heengegaan, haar niet anders kennende als dat het was een vrouwspersoon, bruin en glat van aangesigt, middelmatig van postuur, blootsbeens zijnde, aan hebbende een root, gebloemt catoen jakje en een oude, gelapte, gestikte rok; om haar hals een rode neusdoek met grote dobbelstenen

en een swart bantje en naer haer eyge zeggen oud was 34 jaren.

Gelijk de gemelte vrouw Deligant ook ze zeyde, dat het kindt dat gevonden was, hetzelfde was, dat die nacht met die vrouw in haer agterhuys geslapen had. En dewijl die van den gerechte verder niets anders hebben kunnen ontdekken, vonden eenparig goed (besloten) het kindt door de gemelte weduwe Van Senden bijprovisie (voorlopig) in huys te nemen en te besorgen hetgeen het kindt nodig hadde tot nader ordre. Waerop het gerecht weder is gescheyden.

Voor den heer drossaert¹⁰ van De Vaart." 't Gerecht autoriseert (machtigt) den heere drossaert om de getuygen tot deze informatie behorende, voor schepenen" van De Vaart te horen en te examineren.

Actum (Gedaan) Vreeswijk, 13 april 1753. F.

Beeldsnijder, matroos.

Presidentibus Den
Omnibus
causantibus Den Schoot het Gerecht des Savens
Mr. Drossaert ten 6 uure geconvoceert hebbende,
heeft voorgelragt, dat ten zynen
huysen was geweest de Meester
Cornelis Jank Senden, dewelke hem
bekent hadde gemaakt, dat zy
dezen morgen in haer Voornagte
in het Werk zynde, had horen
Schreijen een Kindt, denkende
dat het was by haar Buurman,
dog het Kindt met Jachter, by
continuele aankuif, en zy
hoorde dat het by haar Buurman
niet was, is gegaan na den
Hofdyk, denkende dat aldaer
kindt leyden waren die kinderen
by haar hadden, en in het oogen
vay den Cammug aldaer naderende
liggen een kindt in dooren g.

Gedeelte uit het verslag van Eva van Vreeswijk.

Informatie genomen den 11 juny 1753.

Zeide ende verklaarde Gerrigje van ter We v, weduwe van Cornelis van Senden, wonende op het goed van Matthewis Kop onder den gerechte van Vreeswijk, anders De Vaart genoemd, dat zij, deposante, (getuige die een verklaring aflegt) op woensdag den 6 juny 1753 des morgens omtrent tien uren in haar boo(m)gaartje bezig zijnde het hooi te wenden, hoorde schreven meinende dat het hei kind van haren buurman Leendert van Koten was.

Dog dat dat schreyen continuerende (voortdurende) en bemerkende, dat het niet het kind van gemelden haren buurman was, zij, deposante naar den Hogendijk gegaan is, omdat zij alsdoe (toen) meende, dat het kind van een bedelaar was.

Wanneer zij, deposante, in het opgaan van den Damweg, achter den oven een kind zag leggen, in doeken gewonden, waarom zij, deposante, eenige bureu daarbij geroepen hebbende, dat kind opgenomen, bekeken en weder nedergelegd heeft, gaande alsdoe (toen) naar De Vaart en gevende daarvan, bij absentie van den here drossaert, kennis aan den schout Van Kesteren.

Hebbende voorts dat kind op ordre van gemelden schout, bij provisie (voorlopig) in huys genomen en van het nodige versogt (moet zijn: versorgt=voorzien). Vorder zeide Grietje Willemsz van Dijk, huys van Wouter Deligant, bouman,¹³ wonende in 't Waal, dat op dinsdag den Sen dito, des avonds omtrent 5 uren aan haar bakhuys kwam een zeeker vrouwspersoon, bij zich hebbende een klein kind, zijnde-zo ze zeide een meisje en 7 weken oud,¹⁴ verzoekende dien nacht in haar agterhuys te mogen slapen. Hetwelk zij, deposante, aan hetzelfde geaccordeert (toegestaan) en ook nog wat eeten gegeven heeft, scheinende dat vrouwspersoon nogal seer bezorgt voor dat kind te zijn, leggende hetzelfde dan aan d'eene en dan weder aan d'andere borst. Zeggende voort van Nimwegen van geboorte te zijn, alwaar haar moeder nog woonde, die ook nog een kind van haar bij zich had. Alsmede dat zij van Amsterdam gekomen was; dat haar man een schoenmaker was en in stilte naar Amsterdam vertrokken was. Dat _ij_ denselven aldaar nog gesproken had, dog

dat hij ten eersten aen boordt was gegaan om naar Indiën te varen en dat zij weder naar Nijmegen wilde gaen.

Dat gemelde vrouwspersoon des morgens ten 7 uren bij haar, deposante, in het bakhuys's kwam, bedankende voor het een en ander en zeide alsdoe (toen) naar Nijmegen te zullen gaan. Dog dat zij, deposante, haar nu zunde zag, dat ze naar De Vaart toe aan ging. Hebbende voorts, kort daarna gehoord, dat dat kind gevonden is bij het bakhuis van de eerste deposante, onder den gerechte van De Vaert.

En heeft zij dat kind alsdoe (toen) weder gezien, zijnde hetzelfde, waarmede dat vrouwspersoon bij haer gekomen is. Dat dat vrouwspersoon tegen haar gesegt heeft, oud te zijn 34 jaren; zijnde middelmatig van postuur, rond van aangesigt, bruin van velen sprekende zoo wat Geldersch even alsof ze van Arnhem of daaromtrent vandaan was. Hebbende een oud ver-schoten jak aen met witte bloemen; daeronder een oud versleten grijze rok met lappen, zonder schorteldoek (schort, voorschoot) voor en barrevoets. Dog heeft dat vrouwspersoon haer naem niet opgegeven.

Gerritje van ter Wev, weduwe Cornelis van Senden, oud 43 jaren; Grietje Willemsz. van Dijk, huysvrouw van Wouter Deligant, oud 58 jaren en Annigje de Vos, huysvrouw van Leendert van Koten, die present is geweest, wanneer door de eerste deposante het kindt is opgenomen en oud 28 jaren.

Deze informatie voorgelezen zijnde, verklaren ider afzonderlijk en op sigt haar (hun) depositie (getuigenis, verklaring) ten overstaan van het gerecht voorsegt (voornoemd), dat alles conform de waarheyt is opgegeven en ternedergesteld, presenterende zulx des noods zijnde, met eede te sterken.

Actum (Gedaan) Vreeswijk, den 28 juni 1753. A. van Kesteren, secretaris.

We sluiten dit relaas af met dank aan de ambtenaren van het Gemeentearchief Nieuwegein en van het Rijksarchief in Utrecht.

Noten

1. Het origineel berust op het gemeentearchief Nieuwegein; is te vinden in het

'Resolutieboek De Vaart, archief Vreeswijk. nr. 2'; blz. 281-284.

2. Vertaling: 'Allen aanwezig, behalve den drossaert'.
3. Een schout, scholt of schalt was vanaf de middeleeuwen tot aan de Franse revolutie de naam van een ambtenaar, die in dienst stond van vorsten, grote heren en abdijen. Letterlijk uit het Latijn vertaald, was hij de vertegenwoordiger van de heer. Hij was de voorzitter van de schepensbank, het college van schepenen (zie 12). Hij 'maande' de schepenen tot rechtspreken, maar had zelf geen beslissende stem. Hij moest zorgen, dat de vonnissen ten uitvoer werden gelegd. Ook had hij een administratieve, politieke en financiële taak, zoals het toezicht houden op het onderhoud van wegen, waterlopen en dijken; op het handhaven van de openbare orde, op de lichte van weerbare mannen en op de publicatie van plakaten en ordinantien. De schout stond onder de hoge 'rechter': de baljuw, drost of amtman. (zie ook 10).
4. Gerecht is een term, die waarschijnlijk voor de meesten van ons wel enige toelichting kan gebruiken.
Met dit woord werd allereerst aangegeven het gebied, waar binnen iemand de rechtsmacht bezat.
Maar ook werd ermee aangeduid het geheel van schout en bureu, dat aan de rechtszitting deelnam.
Bureu konden de gebruikers van land zijn, maar ook de eigenaars. In dit laatste geval heetten zij dan landgenoten of geërfden. In deze zin was het gerecht dus een college. Doordat de bureugerechten nogal eens behept waren met partijdigheid en ruzies en last hadden van de kwaal van een slechte opkomst van de leden, werden zij in de 16e en 17e eeuw vervangen door de schepengerechten. Daar ging het wat professioneler toe (zie ook 12). Schepenen werden voor een bepaalde termijn benoemd; werden gerecruteerd uit de geërfden (eigenaren), werden ook beëdigd en moesten zijn 'mannen met eere van goede name en fame'. De meeste (landelijke) gerechten hadden alleen de bevoegdheid van de lagere jurisdictie (rechtspraak).

- Daarbij ging het over boetstraffelijke zaken en over geschillen tussen particulieren (criminele zaken). Vanaf 1530 berustte de hogere jurisdictie grotendeels bij het toen opgerichte Hof van Utrecht. Dát hield zich onder andere bezig met de criminele rechtspraak inzake moord, verkrachting, brandstichting en deelde ook lijfstraffen uit.
5. Hogendijk. Zeer beslist is dit de Lekdijk. Ook in andere gemeenten aan de Lek was voorheen deze naam in gebruik (aldus bejaarde vrienden).
 6. Damweg. Dat is moeilijker: misschien een dam, een weg die naar de Lekdijk voerde. Zeer waarschijnlijk binnendijks gelegen: Eva van Vreeswijk is namelijk gevonden 'in het opgaan van den Damweg..., agter den oven'. Een oven stond vast niet ergens in de uiterwaarden; die moest altijd bereikbaar zijn.
 7. Gezien de vindplaats van Eva zullen we niet aan een steenoven moeten denken. Wel aan een bakoven (zie ook 15).
 8. Twaal. Zonder mankeren was dit de naam van het huidige Tull en't Waal: een wel heel klein dorpje, gelegen aan de Lekdijk tussen Vreeswijk (Nieuwegein-Zuid) en Schalkwijk; behorend tot de gemeente Houten.
Ter verduidelijking nog het volgende: een waal of wiel is de oude naam voor een kolk, die ontstaan is door een dijkbreuk. Zo'n waal kan wel 35 meter diep zijn en verscheidene hectaren groot. Langs de dijken van de rivieren en de zee komen er nog heel wat voor.
Zo onder andere aan de westzijde van de Diefdijk bij Zijderveld en Schoonrewoerd; aan de Lek bij Leimond en Lekkerkerk. Ook in de Wieringermeer (daar in 1945 ontstaan, toen de Duitsers op 17 april de IJsselmeerdijk van de polder opbliezen) en op de Zeeuwse- en Zuidhollandse eilanden (na de stormvloed van 31 januari 1953). Deze walen, wielen of waaen zijn nu vaak recreatiegebieden of natuurreservaten.
Zo zou dus bij Tulle(?) jaren geleden een waal, een doorbraak geweest kunnen zijn, waaraan het huidige Tull en 't Waal zijn naam heeft te danken.
 9. Volgens de getuigenverklaring is de von-

deling hier negen maanden oud. Maar een andere getuige noemt zeven maanden. Heeft men de jonge moeder indertijd niet helemaal goed verstaan, bij zeven en negen? Ondertussen krijg je zó natuurlijk wel de 'praatjes' in de wereld! Zeven is zeven en nog steeds geen negen!

10. Drossaert of drost. Oorspronkelijk was dit het hoofd van de hofhouding van de Frankische koningen. In de middeleeuwen was hij de vertegenwoordiger van de landsheer in een bepaald district of van de heer van een hoge heerlijkheid, waar hij de hoge jurisdictie (rechtspraak) moest uitoefenen. Hij berechtte in die functie de halsmisdaden (waar de doodstraf opstond) en misdrijven, die met een verminkende straf konden worden 'beloond'. In deze hoedanigheid heette de drost ook baljuw of amt-man (zie ook 3).
11. De Vaart. Indertijd gebruikelijk voor Vreeswijk. Onder andere ook geschreven als De Vaert, deze naam heeft alles te maken met de Vaartse Rijn. Een paar woordcombinaties? De Nieuwe Vaart te Vreeswijk; de Nieuwe Vaart bij Vreeswijk; Vreeswijk of de Nieuwe Vaart. Een enkel gegeven over die vaart: oudtijds liep er een oude Rijnarm van Utrecht via Jutphaas naar de Lek; in 1148 door de stad Utrecht verbreed en uitgediept; in 1288 een vaart gegraven van Jutphaas naar Vreeswijk; in 1882 en 1883 weer eenzelfde procedure (met de bouw van de Koninginnensluis in Vreeswijk annex twee ijzeren ophaalbruggen; in Jutphaas de bouw van de latere Rijnhuizerbrug, 1883-1884; in 1981 gesloopt).
12. Schepenen, een woord dat afgeleid is van het middelnederlandse sceppen, in orde brengen. Ten tijde van Karel de Grote waren het functionarissen, die op de rechtszittingen van het volksgerecht het vonnis moesten voorstellen. In de tijd van de grote landheren waren het de eigenerfden, eigengeërfd, die schepenen konden worden. Zij moesten dus een eigen erf, een eigen boerderij bezitten. Voorwaarde daarbij was dan óók nog, dat het een 'vol' bedrijf moest zijn; een normale grootte had. Mét de schout (zie 3), die de heer of de vorst vertegenwoordigde, zorgden zij voor de rechtspraak; later ook voor het bestuur. Deze dubbele taak hebben de schepenen vervuld tot de Franse revolutie. Schout en schepenen vormden samen de schepenenbank. Vóór de 13e eeuw werden zij voor het leven benoemd. Daarna gedurende een eeuw of vijf maar voor één jaar en in de 18e eeuw praktisch weer voor het hele leven. Zij ontvingen geen wedde, maar kregen wel belangrijke vergoedingen en geschenken. Ook genoten zij heel wat vrijstellingen, zodat zij deze baan ook financieel aankonden. Tot ongeveer 1795 berustten rechtspraak en bestuur dus op een permanente samenwerking tussen de bevolking (vertegenwoordigd door de schepenen) en de vorst (door zijn ambtenaren vertegenwoordigd).
13. Bouman. In het middelnederlands kan dit betekenen: landbouwer; maar ook tuinman en wijngaardenier.
14. Zie aantekening 8, waar de baby al negen maand oud is.
15. Bakhuis. Een op zichzelf staand gebouwtje, waar de boeren hun eigen brood konden bakken en het veevoer konden koken (zie ook op 7, oven).
16. Je kunt stellen, dat iemand door de doop wordt opgenomen in de kerkelijke gemeenschap. Van Eva vinden wij de volgende notitie in het doopregister van de Hervormde gemeente van Vreeswijk (Rijksarchief Utrecht, no. 420).

Nu volgt het originele schrift.

1754

13. January, is gedoopt een kindt, welk een vondeling is, ende do
het gerecht alhier, die voor de opvoeding staen, de
doop versogt zijnd - wiens naam int trouwen gegeven
Eva, Van Vreeswijk; getuyge Gerrigje van Zende.
Welk kindt - enige maanden oudt geworden is gestorven.

De transcriptie luidt:

"1754, 13 January, is gedoopt een kindt,
welk een vondeling is ende door het ge-
recht alhier, die voor de opvoeding staen,
den doop versogt sijnd, wiens naam en toe-
naam gegeven is: Eva van Vreeswijk.

Getuyge: Gerrigje van Zente, weduwe
van Cornelis van Zende.

Welk kindt, eenige maenden oudt gewor-
den, is gestorven."

**De Utrechtse Courant
van 1914 31 maart:**

**STADSNIEUWS Een
AVIA-OMNI
BUSDIENST
UTRECHT-
VIANEN**

GORKUM.

Met waarlijk bewonderenswaardige voortvarendheid tracht de bekende NV. Auto-personeel en goederen Dienst te voorzien in de behoefte aan goede en vlugge verkeersmiddelen tusschen Utrecht, den hartader, en de overige deelen der provincie. Mochten wij 23 september 1913 getuige zijn van de opening van den dienst UTRECHTVIANEN en 16 Maart jl. van den dienst op Maarssen, thans is wederom een NIEUWE dienst aan te kondigen en wel een AVIAOMNIBUSDIENST UTRECHT-VIANENGORKUM. Dit zal de eerste dienst per luchtomnibus zijn in ons land.

Reeds hadden de leiders der NV, eenige conferenties met de besturen der gemeenten Gorkum, Meerkerk, Vianen, VREESWIJK, JUTFAAS en Utrecht en zegden Gorkum en Vianen een flinke subsidie toe, terwijl het geen twijfel lijdt of ook Utrecht en de overige gemeenten zullen deze onderneming willen steunen.

Men weet dat de aandeelhouders der NV. TRAM- EN BARGEDIENST "VEREENIGING", welke NV. de exploitante is van de Paardentram en het bootje op VREESWIJK en IJsselstein, onlangs besloten heeft motortractie in te voeren, waartoe die maatschappij sedert het optreden van den autodienst vrijwel genoodzaakt is geworden. Daardoor zou echter het blaadje worden omgekeerd en zou de Motortram wellicht de meeste passagiers tot zich trekken. Dit nu zou de wakkere auto-omnibusmaatschappij nimmer gedogen. Na uitgebreide onderhandelingen met de Deutsche Flug Gesellschaft te Berlijn, is men nu gekomen tot het ALL.ERNIEUWSTE verkeersmiddel: de AVIA-OMNIBUS, zooals die reeds geëxploiteerd wordt in de Deutsche provincie Polen, waar de Deutsche Flug Ge-

sellschaft een geregelden luchtdienst onderhoud. Besloten is nu, om aan de Zaterdag te houden aandeelhoudersvergadering een voorstel tot invoering van een lucht-omnibusdienst UTRECHT-VIANEN-GORKUM te doen, ook al omdat de SCHIPBRUG bij Vianen o.a. bij ijsgang en hoogen waterstand -welk laatste nog dagelijksch blijkt- een groot bezwaar oplevert voor elk verkeer te land. Men hoopt in Mei reeds den dienst te kunnen openen, doch alvorens aan de aandeelhouders het voorstel te doen, zal een PROEFVLUCHT gemaakt worden, die echter geheel bekostigd wordt door de Deutsche Flug-Gesellschaft, te Berlijn. Reeds eenige dagen geleden is de avia-omnibus -die plaats biedt aan 22 personen met inbegrip van bestuurder en conducteur- te Soesterberg gestationneerd. De carrosserie gelijkt veel op die van een klein model auto-bus, dat thans op Maarssen loopt, terwijl de machine gedreven wordt door een tweetal roteerende Gnome-motoren, elk van 70 E.P.K., die het tweedekstoestel een maximum snelheid van 90 KM. kunnen doen bereiken. Bij onverhoopte hapering van één der motoren is de andere nog in staat, de snelheid der machine te behouden op maximum 60 KM. per uur. Eenigevoorloopige proefvluchten werden dezer dagen reeds boven onze stad gemaakt, doch het toestel vloog zóó hoog, dat het van een gewone vliegmachine bijna niet te onderscheiden was. Het geraas is echter veel intenser dan dat van een tweedekker, zooals wij dien kennen.

Het voornemen bestaat om aan de Ridder-schapstraat een hangar te bouwen, die plaats biedt aan vier dezer toestellen. De avia-bus (zooals zij bij verkorting wordt genoemd) heeft een snel opstijgings- en landingsvermogen, zoodat zij geschikt is om te vertrekken en aan te komen op een plein binnen de bebouwde kom eener gemeente. Dit is een niet te onderschatten voordeel, dat de gewone vliegmachines ten eenenmale missen.

De proefvlucht kan dan ook plaatsvinden van het Vreeburg af, waartoe van dit plein slechts een gedeelte behoeft te worden vrijgehouden. Zij zal MORGEN-(Woensdag) MIDDAG te 12.30 uur precies aanvangen en wel op het gedeelte tusschen de Schouwburg en de Handelsbeurs. Tot het meemaken van deze interessante proefvlucht hebben zich bereid verklaard

eenige autoriteiten uit Vianen, Utrecht, Gorkum en VREESWIJK. Voorts gaan mede eenige leiders van het bedrijf, alsmede een drietal vertegenwoordigers der pers. Tijdens de voorbereiding en bij het vertrek der aviabus te half één morgenmiddag zal Kuypers' muziek zich laten hooren. Te 12.45 zal de avia-bus te Vianen arriveeren en te één uur op de Groote Markt te Gorkum.

Dan vertrekt zij wederom te 1.30 uur uit Gorkum om te 1.45 opnieuw te Vianen te landen vóór hotel Hartmann, alwaar een de-jeuner-dinatoi zal worden gebruikt. Omstreeks vijf uur wordt de avia-bus met de genoodigden dan weer op het Vreeburg terug verwacht.

Het ligt in de bedoeling -althans wanneer het desbetreffende voorstel door de aandeelhouders wordt aanvaard- om na opening in Mei alleen bij daglicht vluchten te maken. Later, wanneer alle vooroordelen tegen het nieuwe vervoermiddel door de practijk zijn weggevaagd, kunnen dan ook des avonds vluchten plaats vinden.

De proefvlucht op morgen zal bij elke weersgesteldheid doorgang vinden. Bestuurder is de bekende aviateur Hilgers, die geruimen tijd bij de Deutsche Flug-Gesellschaft een dergelijke betrekking heeft vervuld en daarin alleszins vertrouwd is geraakt met de behandeling van dit nieuwste vervoermiddel.

kwartaaluitgave van de historische kring nieuwegein

INHOUDSOPGAVE:

<i>M.J. Ververs</i>	Rondom de voorhavens van Vreeswijk	42
---------------------	------------------------------------	----

Lidmaatschap Historische Kring Nieuwegein f 27.50 per jaar.
Losse nummers Cronyck de Geyn f 7.50.

Openingstijden Historisch Museum Nieuwegein:
1 oktober-31 maart 14.00-17.00 uur
1 april-30 september 13.00-17.00 uur
op woensdag, zaterdag en zondag.

door M.J. Ververs

ONTSTAAN VAN HET ONDERWERP

De schrijver verricht al 25 jaar onderzoekingen naar het gedeelte van de rivier de Lek, dat zich drie kilometer stroomopwaarts en drie kilometer stroomafwaarts van Vreeswijk uitstrekt. De grenzen in de breedte zijn de waterkerende dijken en de voorhavens tot aan de sluisdeuren.

Bij het schrijven is alleen gebruik gemaakt van officiële bronnen: vele meters archiefstukken zijn daarvoor geraadpleegd. Daarbij zijn veel verrassende vondsten gedaan, waarvan u er een aantal zult kunnen lezen.

De gebruikte archieven vindt u bij de 'Aanteekeningen' op blz. 60. (2)

VREESWIJKE EN DE HAVENS

Nu de activiteiten rondom het honderdjarig bestaan van het Merwedekanaal voorbij zijn, zou de gedachte post kunnen vatten, dat Vreeswijk alleen maar aan dit kanaal ligt.

Natuurlijk is het wél zo, dat het Merwedekanaal door en langs Vreeswijk loopt, maar dit dorp ligt in de eerste plaats aan de rivier de Lek. Bij beide, bij kanalen en rivieren, horen en hoorden havens, sluizen en veren. Wij willen het bijna uitsluitend over de voorhavens hebben met hun directe omgeving. Het is goed voor een schipper een 'thuishaven' te hebben in de zin van zijn eigen schip. Maar een schip kan nog steeds niet zonder een echte thuishaven: daar moet het geregistreerd zijn. Het wonderlijke is dat Vreeswijk, een dorp van schippers nooit een "echte" haven heeft gehad; alleen maar voorhavens. Het heeft wel andere havens gekend: we noemen u de voorhavens, vluchthavens en de schipbrugvluchthavens.

DE RIVIER DE LEK

Wanneer er tussen twee percelen van verschillende grondeigenaren een sloot loopt, wordt het hart van die watgang meestal aangenomen als de grens van de eigendommen. Dat dit

niet altijd het geval is geweest, zien we wanneer we schrijven over het deel van de Lek tussen Vreeswijk en Vianen. Zou het probleem van de grenzen alleen een zaak van genoemde plaatsen zijn geweest, dan zou het misschien nog wel zijn meegevallen. Maar doordat Vreeswijk in pandschap werd gegeven aan de stad Utrecht, werd de zaak een stuk ingewikkelder.

Het bestuur van de stad Vianen greep in de grenskwestie telkens terug op de rechterlijke sententie (uitspraak) gedaan door de Hoge Raad van Mechelen op de 24e april 1534. Hierin waren de rechten van de heer Van Brederode met betrekking tot de rivier de Lek omschreven. Zo mocht hij hoofden in de rivier aanleggen en tolgelden heffen. Een 'vliegende tol' was daarbij een bijzonderheid: die werd op bepaalde dagen ingesteld, wanneer er veel mensen passeerden; op marktdagen bijvoorbeeld.

De heer Van Brederode, die ook heer van Ameide was, had ook het visrecht op de Lek, voor zover die langs het gewest Utrecht stroomde. Hij eiste dit recht op van 'oever tot oever'; volgens hem hetzelfde als van dijk tot dijk, zelfs tot en met het eerste spoor op de dijk.

Hier begon het juridische steekspel. Volgens de uitleg van de heer Van Brederode strekte zijn jurisdictie, zijn rechtsgebied zich uit tot en met de dijk. Zo lang hierbij geen geld in het geding kwam, was er weinig aan de hand, maar o wee, wanneer dat anders lag! Toen Fraulijn Hedwigh Agnes van Brederode was overleden, werd Carel Emilius von Dhona haar erfgenaam. Hij had twee personen gemachtigd namens hem op te treden: de eerste was Jaecques de l'H6me, heer De La Fare; drossaard (3) van de stad en het land van Vianen. Jacob van Dortmund, raad en griffier van de 'Camer van Justitie van Vianen' was de andere.

Deze beide heren protesteerden meer dan eens

tegen de burgemeesters en regeerders van de stad Utrecht. Ze betwistten hun onder andere het recht om aan de Utrechtse zijde van de Lek naar lijken van drenkelingen te zoeken. Vreeswijk hield zich stil, want te zijnen gunste was indertijd het hoofdgeld ingevoerd (zie verderop).

'Die van Vianen', zo schreef men toen vaak, 'die van Vianen' probeerden de bestuurders van Vreeswijk ervan te overtuigen, dat de (enige) haven van Vreeswijk onder de jurisdictie van Vianen viel. Tot hoever deze zeggenschap zich uitstreckte, stond duidelijk te boek: die gold tot aan de laatste boom van de voorzijde van de haven.

OBSTAKELS IN DE LEK

Een grote hindernis voor de Vreeswijkse sluisen was de zandplaat voor de Oude Sluis. Door voortdurend te baggeren, hield men deze plaats steeds één voet (ongeveer 27 cm.) onder de slagdrempel van de sluis. (4)

Waterbouwkundige De Ridder dacht de stroom van de Vreeswijkse oever over te kunnen zetten naar de oever van Vianen door daar de grote krib te herstellen. Zo zou de hinderlijke zandplaat door de natuur zelf worden opgeruimd. Maar dat lukte niet helemaal en het werd dus een gevecht van een lange adem. Het 'goede' opgebaggerde zand -goed van korrel en zuiver- moest worden gelost op de wal van de benedenkolk voor het huis van de drost (het begin van de Vreeswijkse zandschipperij?). Als daar geen plaats meer was, mocht het zand op de Stadswaard worden gestort bij de 'slechte' grond. Het gebaggerde zand mocht onder geen enkele voorwaarde ergens in de Lek worden gelost (de aannemers van dit werk en hun personeel waren vrijgesteld van het betalen van sluisgeld).

DE PINNEMAKERS

Ook in vroegere tijden moesten er personen worden overgezet tussen Vreeswijk en Vianen. De schippers die dit deden, moesten bij besluit van de vroedschap van Utrecht georganiseerd zijn. Op 11 juli 1588 kregen deze lieden -aan

de Vreeswijkse kant- een officiële status en werden zij bij het schippersgilde ondergebracht. Zij voeren op het zogenaamde kleine veer (5) en kregen de naam van 'pinnemakers'. Wilde men dienst gaan doen op het pinnemakersveer dan behoorde men bij de Utrechtse vroedschap te solliciteren. Uit de bewaard gebleven sollicitatiebrieven blijkt, dat er opvallend veel personen van de 'gereformeerde religie' zijn. Ook weer begrijpelijk, want de bevolking was in deze omgeving overwegend 'gereformeerd'.

Het is bekend, dat de pinnemakers tijdens de grote reparatie aan de Oude Sluis in 1739 al een eigen onderkomen hadden. Omdat het er bij dit werk nog wel eens ruig toe kon gaan - vanwege 'het vreemde volk'- was hier vaak een militaire bezetting aanwezig. En wat er toen gebeurde? Deze soldaten lieten hun oog vallen op de huisvesting van de pinnemakers en laatstgenoemden konden vertrekken. De militairen stelden hogere eisen aan de tijdelijke woongelegenheid en kregen het voor elkaar, dat het pinnemakershuisje van een beschoten kap werd voorzien. De pinnemakers waren er later goed mee gebaat.

Om u een indruk van dit huisje te geven: er werden 38 delen Noors hout aangebracht van 12 voet lang. De totale lengte was -volgens de Stichtse maat- dus ongeveer 3.22 m. De breedte was navenant.

Waarom de pinnemakers over een eigen onderkomen moesten kunnen beschikken? Wél, per dag zetten zij tussen de zestig en de negentig personen over de rivier, van Vreeswijk naar Vianen (niet in omgekeerde richting: daar zorgden de collega's in Vianen voor). Daarvoor waren zes tot acht pinnemakers nodig, want er was een ordonnantie die bepaalde, dat er altijd schippers disponibel moesten zijn om zoveel als mogelijk was vertraging voor de reizigers te voorkomen.

Begrijpelijkerwijs was het reizigersaanbod niet altijd even groot en de pinnemakers wilden ook wel eens een keertje rusten en eten. Liefst niet onder de blote hemel. Vandaar de noodzaak van een onderdak.

Hun vrije tijd moest ook worden opgevuld. Maar hoe? Met werkzaamheden, waarmee zij

elk ogenblik konden stoppen. Zij zochten en vonden: pinnen maken. Dat was het! Wat voor pinnen, vraagt u? Hier komt de uitleg. Vreeswijk lag dus aan de Lek: water genoeg en ook meer dan voldoende gelegenheid natte voeten te halen. Waterdicht schoeisel kwam hier dus heel goed van pas. Doordat rubber nog niet uitgevonden was, werden laarzen doorgaans in leer uitgevoerd.

Maar hoe kreeg je de beenschachten waterdicht aan de zolen bevestigd? Door middel van houten pennetjes. Wanneer leer nat wordt, gaat het uitzetten, maar hout heeft dezelfde eigenschap. Wat kun je nog beter hebben dan een combinatie van leer en hout om droge voeten te houden in een natte omgeving? (in het Zuiderzeemuseum in Enkhuizen kunt u er nog één paar zien).

Het vervaardigen van houten pennetjes was een uitgelezen bezigheid voor de schippers in hun vrije tijd: je kon er ieder moment mee ophouden en het materiaal nam niet veel ruimte in.

De veerschippers van Vianen vulden hun vrije uurtjes niet met concurrerende arbeid: hun bezigheden buitenshuis hebbende, gingen ze op de Lek vissen, vooral op zalm. De onderlinge verstandhouding tussen Vreeswijk en Vianen was zó goed, dat de schippers van Vianen meer dan eens een vrachtje overdeden aan hun noordelijke burens.

Ondanks het verschil in de vrijetijdsbesteding namen de schippers van Vianen toch de naam 'pinnemakers' over.

DE EERSTE HAVEN

Hierover wordt geschreven in het jaarboek van Caspar Burman. (6) In een paar regels staat daar te lezen, dat er in Vreeswijk een haven moet komen. De Utrechtse vroedschap verplicht gilden de haven 'aen De Vaert' op stadskosten te doen graven, in de zogenaamde Stadswaard (7). De benodigde gelden moeten worden opgenomen. We zijn hiermee in het jaar 1458.

DE PINNEMAKERSHAVEN

Waar bevond zich de pinnemakershaven? Ten

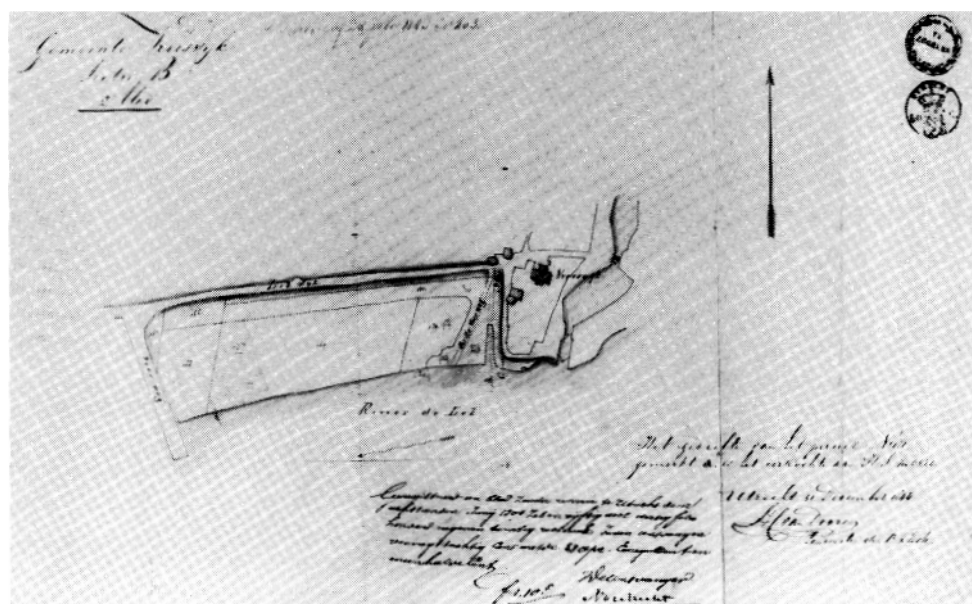
westen van het huidige kerkgebouw van de Hervormde gemeente; op de plaats waar nu het plantsoen is. Anders gezegd: ten oosten van de huidige Koninginnensluis. Wanneer we op een plattegrond van het oude Vreeswijk het sluisencomplex bekijken, ligt de opmerking voor de hand, dat de zogenaamde derde sluis niet erg logisch bij de bestaande sluizen aansloot.

Waarschijnlijk kwam dat door de stroom van het water in de Lek. De stroomdraad liep vanouds vlak onder de oever van Vreeswijk. Zodanig zelfs, dat de Lekdijk een schaadijk dreigde te worden: een dijk die onmiddellijk aan de Lek lag en niet door uiterwaarden van de rivier was gescheiden. Op 23 juni 1556 gaf stadhouder Maximiliaan van Bourgondië aan de vroedschap van Utrecht opdracht in Vreeswijk een derde sluis te bouwen (dit natuurlijk tegen de zin van de heren van Brederode, die concurrentie voor Vianen vreesden).

Omdat de sluis op een betrekkelijk smalle uiterwaard moest komen, heeft men de kolk met de stroom mee' gelegd. Waarschijnlijk om in de sluiskolk een grotere ruimte voor de schepen te krijgen. Bovenstrooms werd de sluis beschermd door het tegenwoordige Laantje en benedenstrooms door de Kade. Ten westen hiervan lag de pinnemakershaven.

De bagger uit de sluis en vooral uit de buitenste sluiskolk werd op de al eerder genoemde Stadswaard gestort. Daardoor kwam deze, waard hoger te liggen dan de Bosschewaard, die door een sloot van de eerste waard was gescheiden (deze waard lag ten westen van de Stadswaard). Genoemde bagger was van een goede kwaliteit; met weinig veen en vrij veel zand.

Laat de drossaard van Vianen daar ook achter komen! Hij betaalt de huurders van de Stadswaard elk 15 stuivers en laat de gestorte grond afgraven om daarmee de gaten in de uiterwaarden bij Vianen te dichten. Die gaten waren ontstaan, doordat men -in de zomer- zoveel mogelijk stenen probeerde te bakken en het materiaal daarvoor uit de uiterwaarden groef.

Plattegrond uit 1844. Rechts op de foto de Pinnemakershaven en Oude Sluis.

DE BAAS VAN DE PINNEMAKERS

Deze persoon droeg de weidse naam van commissaris. Hij had het oppertoezicht over het Pinnemakersveer, maar ook over het Rijnschuitenveer, dat op Utrecht voer. In zijn naam werden ook de passagegelden voor de doorvaart door de sluis geïnd. Als een soort ondercommissarissen waren er voor elk veer twee dekens aangesteld.

In dit verband is de volgende anekdote misschien de moeite waard om vermeld te worden. Omstreeks het jaar 1640 was een zekere Hermanus de Coole commissaris. Deze Hermanus bleek in het bezit te zijn van een formidabel geheugen: toen namelijk een schipper uit Keulen de sluis passeerde, wist de commissaris zich te herinneren, dat deze 'heer' indertijd het sluisgeld niet had betaald.

Door omstandigheden kon Hermanus er niet direct achteraan, maar hij wist de schipper in Jutphaas tot stoppen te dwingen en legde de

zondaar volgens de 'Ordonnantie van het Rijnschuitenveer' een boete op van 25 gulden. Hoewel Hermanus behoorlijk op zijn strepen stond, was er met hem wel te praten. Met succes ook, want de straf werd verminderd tot twaalf gulden en het passagegeld werd op twee gulden gesteld.

Laat deze Hermanus nou 'vergeten' het een en ander bij de drost te laten registreren. Een 'vergeetachtigheid' die hem op 200 gulden kwam te staan!

Maar de pap werd ook toen al niet zo heet gegeten, als ze werd opgediend. De drossaard ontbood Hermanus, maar ook de predikant. Met zijn drieën kwamen ze het volgende overeen: Hermanus zou vier gulden krijgen, de drost eveneens. Volgens de genoemde ordonnantie zou het laatste derde deel -vier gulden dus- voor de armenkas zijn. De drost wilde de commissaris een lesje leren en gaf de vier gulden, die eigenlijk in de boetenbus gestort moesten worden 'gracieuze' (beleefd) aan de dominee voor de diaconie!

Nog iets over de drost: in een andere zaak 'vergaf' hij zelf de puntjes op de 'i' te zetten. Onderhands gaf hij de impost (de belasting) van het logiesgeld en de dorpsdaalder aan Aert van den IJssel en aan Bruynis Siep. Deze nalatigheid werd in de vroedschap gebracht. Daar werd vastgesteld, dat er van de kant van de pachters gerekend werd op een 'suffisante zooi' Leksnoek (een voldoende hoeveelheid voor één maaltijd) en op een half anker wijn (toen ongeveer 19,5 liter). (8).

DE EIGENDOMMEN VAN DE PINNEMAKERS

Hierover is eigenlijk niets met zekerheid bekend. De ene keer wordt er over gezamenlijk bezit van een schuit gesproken, de andere keer blijkt één persoon de eigenaar te zijn. Toen de pinnemaker Jan Blok aan de vroedschap van Vreeswijk toestemming vroeg zich 'met voordeel' ergens anders op te houden, werd aan zijn verzoek voldaan en kon hij gaan 'houtvlotten' (9).

Jan overleed korte tijd daarna. Zijn weduwe greep toen de kans om het erfdeel van haar man op te eisen. De overige pinnemakers wilden van drie boten naar twee. Ze kregen daarvoor de toestemming, maar wel met de restrictie, dat dit goede en sterke boten moesten zijn. Pinnemakers werden door de vroedschap ook wel uitgekocht.

Willem van Hattum solliciteerde toen bij de genoemde overheid om pinnemaker te mogen worden in de plaats van Jan Blok. Toen Willem aangenomen werd, beloofde hij het college een totaal nieuwe schuit te laten bouwen. Het benodigde bedrag -200 gulden- leende hij van de diaconie.

Willem en zijn vrouw Maria Claesse bekenden daarbij schriftelijk de somma van 200 Caroli-gulden van 20 stuiver het stuk schuldig te zijn aan de diaconie van Vreeswijk. Zij moesten 3% rente betalen over het volle bedrag, totdat alles was afgelost. De schuit, het bijbehorende gereedschap en al zijn goederen golden als onderpand voor de lening. De rente zou ingaan op 1 april 1744. Doordat Willem de

schrijfkunst niet machtig was, tekende hij met een kruisje!

CONFLICT MET DE PINNEMAKERS VROLIJK OPGELOST

Op 8 januari 1750 meldden zich op de rechteroever van de Lek twee heren en een dame, die de dichtgevroren rivier over wilden. Voor één gulden wilden de pinnemakers dit drietal naar de overkant brengen, maar dat vonden de reizigers te duur en ze wendden zich tot commissaris Hermanus de Coole. Genoemde heer rustte zijn zoon uit met een lantaarn en liet hem de drie personen naar Vianen brengen. Begrijpelijk(er)wijs was dit tegen het zere been van de pinnemakers. Zij vonden de 36 gulden, die zij jaarlijks aan de commissaris moesten afdragen meer dan genoeg en daarom sleepten zij Hermanus voor het gerecht. Hem werd een boete opgelegd van één gulden, die in de boetenbus moest die in het rechthuis werd bewaard. We veronderstellen maar, dat de gulden prompt in de bedoelde bus is gedeponeerd!

DRENKELINGEN

Op 8 juni 1685 verdronk een zekere Baltus Oostwaert in de Lek. Schippers van De Vaert visten het dode lichaam op. Het werd geschouwd, gevisiteerd door de schout en de chirurgijn van Vreeswijk en uiteindelijk begravend. Hiertegen rees verzet van de zijde van Vianen (daar greep men naast het geld!). Jaren later, op 15-5-1765, was het de trieste beurt van Hendrik van den Anker, lijfknecht van de heer Van Westrhenen. Voor dit verdrinkingsgeval bracht Vreeswijk het volgende in rekening bij bovengenoemde heer. De drossaard kreeg hiervan vier gulden en de schout twee. De secretaris werd 1.10,- rijker; de twee schepenen 1.04,-. De chirurgijn beurde 3,-. -en de bode -10,- (10). Het concipiëren (ontwerpen) van de akte kostte tien stuiver en het registreren zes. Het zoekloon kwam hier bovenop en voor het dreggen moest ook nog apart worden betaald. Gelet op deze bedragen was het dus van belang, waar

een drenkeling verdronk en waar hij gevonden werd: onder Vreeswijk of onder Vianen.

Wij lazen ook nog het volgende voor u: Dirk Arentse, koopman in Vlaams linnen, dacht zonder hulp wel over het ijs naar Vianen te kunnen komen. Door de pinnemakers van Vreeswijk en Vianen was in onderling overleg en samenwerking een pad over het ijs gemaakt. De koopman begon zijn tocht, maar raakte het spoor bijster en verdronk in een wak.

De volgende dag gingen de schippers van Vianen direct intensief zoeken naar het slachtoffer. Een paar dagen later begonnen de Vreeswijkse pinnemakers ook aan hun speurtocht: vanzelfsprekend tot groot ongenoegen van hun collega's.

'Die van Vianen' lieten door middel van hun gemeentebode de drossaard van Vreeswijk weten, dat zijn mensen met zoeken moesten ophouden. Natuurlijk gaf de drost daar geen gehoor aan en stelde door dit voorval nog eens nadrukkelijk vast, dat de heren van Vianen nou wel konden sustineren (beweren), dat zij de zeggenschap over de rivier hadden, van oever tot oever, maar dat het een ieder vrijstond aan beide zijden van de Lek naar lijken te zoeken, zolang dat door officiële stukken niet verboden was.

De drost remarkeerde (merkte op), dat de schippers van de overkant vieriger (vuriger) naar verdronken personen zochten, wanneer het wel zo goed als zeker was, dat de te maken onkosten voor het zoeken, voor het schouwen en voor alles wat er nog meer aan vastzat, ruimschoots vergoed zouden worden. De concurrentie sloeg hier dus ook al toe!

MISSTANDEN BIJ HET TER-AARDE-BESTELLEN

Het was op 7 april 1776, dat er bij de drossaard, mr. Hendrik Witgens, bericht binnenkwam, dat Willem van Hattum, één van de schippers van het Pinnemakersveer, op weg naar Vianen overboord was gevallen. Twee schippers uit Vianen visten het lijk uit de Lek op en brachten het naar De Vaert, naar

Vreeswijk. De drossaard inspecteerde het dode lichaam en gaf het over aan de weten-schap. De chirurgijn, een plattelandsheelmeeester, verklaarde ten overstaan van de drost, burgemeester en schepenen, dat er bij Van Hattum stilstand in zijn bloed was veroorzaakt, doordat het hard het had begeven vanwege het niet meer functioneren van de longen.

Op 7 januari 1790 werd het lijk gevonden van de schepen en waagmeester Pieter de Jager. Hij was niet onbemiddeld en daardoor (?) ging men onmiddellijk aan de slag. De schoolmeester zou de volgende de 'aanzegging' al doen; waarschijnlijk huis aan huis. De torenklok zou worden geluid van elf tot twaalf (!) Teunis den Hartog zou de doodkist maken en smid Jan van Schaik stond borg voor de benodigde schroeven. Er werd een lijst opgesteld van personen die achter de baar zouden lopen en de kerk zou worden afgehuurd. De dragers en de 'uitkleders' zouden elk één gulden ontvangen en een fles wijn! De heksluiters konden hetzelfde tegemoet zien. De timmermansknecht, de diender (de veldwachter) en de oppasser in de kerk werden elk elf stuiver rijker. Tijdens de begrafenis van genoemde heer De Jager zou de klok luiden, weer van elf tot twaalf, maar ook nog na tweeën! Verder zou er ook nog zo het een en ander besteld worden voor de inwendige mens: drievierde anker rode wijn (een kleine 30 liter), een vierde anker witte wijn (ruim 9 liter), veertig broodjes en tot slot de nodige pijpen en tabak... Over begrafenis 'vieren' gesproken!

De rouwdienst zou in het rechthuis worden gehouden, terwijl de dragers bij Gerrit Geelhayr konden uitblazen (een 'gelegenheid', een nette kroeg?). In de Utrechtse en in de Rotterdamse Courant zou een oproep worden geplaatst voor degenen, die nog iets van de overledene hadden te vorderen. Ze moesten wél voor 3 maart reageren! Het derde slachtoffer, Arnoud Pool, de knecht van schipper Dirk Everds was in de Lek terechtgekomen en verdronk. Op 25 april 1790 werd de schouw op zijn lijk verricht en

daarna werd hij in het 'registerboek' bijgeschreven.

De gegevens over deze Arnoud Pool zijn opvallend summier. Bij het lezen van deze trieste voorvallen kun je niet aan de indruk onttrekken, dat de plaatselijke overheid zich niet bijster druk maakte over alleenstaanden, die 'van de armen' moesten worden begraven! Het vierde en laatste geval. Na het overlijden van de molenaar Dirk Jelisse Duys gebeurden er wel heel vreemde dingen. De vroedschap vreesde, dat er uit de nalatenschap van deze alleenstaande man niet voldoende geld zou komen voor zijn begrafenis. Maar misschien zou er toch nog een of andere bloedverwant van hem kunnen komen opdagen: dus nog even wachten! Toen de overledene meer dan twaalf dagen boven aarde had gestaan en zich nog niemand als geldschieder

had gemeld, liet men hem toch maar begraven. Dirk, de molenaar, kreeg een eenvoudige begrafenis.

De overheid had vooraf alle familieleden uitgesloten van alle rechten op eventuele bezittingen van de overledenen (of dat zo maar kon?)

HET HOOFDGELD EN DE DIACONIE

Het hoofdgeld werd van iedereen geheven, die het dorp Vreeswijk passeerde; per hoofd dus. De pinnemakers waren de mensen die dit geld de eerste tijd inden. De ingezetenen van Vreeswijk passeerden hun eigen dorp niet en hoefden volgens een verordening van de Staten van Utrecht, de dato 25 januari 1681, geen hoofdgeld te betalen.

In den eersten: Over Persoon binnen de Vaart,
A Jutphaeg/ Capel en 't Waal / midsgaders Diacon woon-
achtig / met de Schuyt overkomende voor Hoofst-geld 2 penning.
Over Persoon daer buyten wonende voor Hoofstgeld 4 penning.
Ende met de Pont overbarende / als op pder van de boorz
Plaetsen staet gestipuleert / 't zy deselve met Wagens als anders
overbarende zijn / 4 of 2 penningen respectie / conform bovenstaen-
Articulen.

BESTIAAL.

Van een Paerd / 't zy Merri of Kuyn	1 stuyv.
Van een Hengst	2 stuyv.
Van een Os / als'er niet meer dan 3 t' effens zijn / pder	1 stuyv.
Mer dan 3. van pder	12 penn.
Van een koepe als'er 5. of minder zijn / van pder	12 penn.
Als'er meer dan 5. zijn / van pder	8 penn.
Van een Hoekeling ofte half de helft van een koepe	6 penn.
Van een Schaap	2 penn.
Van pder mager Dercken	2 penn.
Een vet Dercken	1 stuyv. 8 penn.
Van een Beer	2 stuyv. 8 penn.
Van een Houw met 8. Hoenderen / ofte daer ober	8 penn.
Een met 4. tot 8. toe	4 penn.
Van een Houw als vooren met Duyben	8 penn.
Ende tot 8. toe	4 penn.
Een Houw met Enden	8 penn.
En tot 8. toe	4 penn.
Een Mand met Vogelen groter dan die men aan den Arm	
draegt	8 penn.
Een Gang	1 penn.
Een Swaen	2 penn.

K O O R N.

Van een Hoede Winter-koozn	1 stuyv.
Van een Sach Meel	1 stuyv.
Van een Hoede Somer-koozn	12 penn.
Een Hoede Koepe-saet	1 stuyv.
Een	

Gedeelte van de lijst van hoofdgerecht, zoals vastgesteld op 25 januari 1681.

Vanzelfsprekend kwamen 'die van Vianen' hiertegen in het geweer. Zij verwezen hierbij naar een oudere overeenkomst tussen de bestuurders van de stad Utrecht en van Vianen uit 1562. Fijntjes herinnerden de bestuurders van Vianen de Staten eraan, dat de enige haven van Vreeswijk onder de jurisdictie van Vianen viel.

Het hoofdgeld was bestemd voor de diaconie van de 'Gereformeerde Kerk' van Vreeswijk. De kerk besloot het innen ervan uit te besteden. Daarmee waren zij van veel gezeur af. Maar de heren gingen daarbij niet over één nacht ijs. Zij eisten van de pachter, dat hij voor twee 'suffisante', degelijke borgen zorgde. Deze borgstelling kwam heel duidelijk naar voren, toen Cors Janssen Uytman en zijn vrouw Sweertje in 1744 voor het innen van het hoofdgeld 196 gulden betaalden. Zij moesten een borgsom storten van 1.200 gulden; een voor die tijd bepaald niet gering bedrag. In het jaar 1760 kwam er van hogerhand de bepaling bij, dat Sweertje boven de pachtsom nog een gouden ducaat moest betalen. Hopelijk was de diaconiekas er goed mee. Ook lazen we, dat de pachter van het hoofdgeld zich verplichtte 'een aantal huisjes met het hoofdhuisje aan de Lekkendijk' te onderhouden.

De diaconie verpachtte het invorderen van het hoofdgeld meestal voor drie jaar, maar een enkele keer ook voor zes jaar. De reden van deze handelwijze is ons onbekend gebleven. Was men in Vreeswijk voorlopig niet over het hoofdgeld uitgesproken, in Vianen werd het helemaal een brandende kwestie. Een paar generaties later werd een zekere Maria de Groot, weduwe van Van Kesteren, pachter van het hoofdgeld. Voor haar werd de pachtsom van de laatste jaren verhoogd met honderd gulden. Ze mocht per jaar 330 gulden voor de pacht neertellen. Om deze bittere pil ietwat te vergulden, werd haar verzekerd, dat zij voor de eerstkomende twaalf jaar de enige pachter zou zijn en dat zij geen verhoging van de pachtsom te duchten had. Mochten haar inkomsten drastisch verminderen dan zou de overheid nadere schikkingen met haar treffen! Onder het Franse bewind (1795-1806) ging het

met het innen van het hoofdgeld steeds slechter. De Franse troepen passeerden Vreeswijk veelvuldig maar zij 'vergaten' het verplichte veergeld te betalen. Vrij lang na de bevrijding van het Franse juk werd het invorderen van het hoofdgeld weer per jaar verpacht. In het jaar 1821 nam de gouverneur van Utrecht heel deze zaak onder de loep met het gevolg, dat men aan de wettigheid van deze heffing ging twifelen. Het bleek, dat er in de jaren 1695 en 1746 nogal wat aanvullingen in de reglementen waren aangebracht. Genoemde gouverneur dacht er zo het zijne van, maar stelde toch voor dit 'heerlijke' recht van Vreeswijk te handhaven, omdat dit bijna de armste kerkelijke gemeente in de provincie Utrecht was.

Bij Koninklijk Besluit van 6 april 1821 werd de heffing van het hoofdgeld afgeschaft.

UITBREIDING VAN DE PINNEMAKERSHAVEN

Het is in het laatste deel van de 18e eeuw geweest, dat de Pinnemakershaven een meer dan goede beurt kreeg. Die werd 60 voet breed en 170 voet lang, omgeven door een kade. (11)

Met de uit de havenkom uitgegraven grond werd de kade -ten westen van de haven- opgehoogd. Dat gebeurde vanaf de hoek van de Pinnemakershaven tot bij de molen aan de Lekdijk. Deze dijk werd daardoor op een hoogte gebracht van 89 duim boven het 'klokkeslag'. (12) Het werk werd uitgevoerd door Dirk Stekel; zijn borgen waren Jilles Stekelenburg en Hendrik Baars.

Toen de afmetingen van de uitgediepte en verbrede haven 'kadastraal' werden geregistreerd, rezen er begrijpelijkerwijs nogal wat vragen rondom de eigendom van de percelen. De metingen werden toen nog niet zo secuur uitgevoerd als na 1830, het geboortjaar van het huidige kadaster.

Door deze forse uitbreiding kwam de houtopslagplaats van de gebroeders Jan en Isaac van Braam in de verdrukking. De schade werd vergoed door de eigenaar van de haven: de gemeente van Utrecht.

OPENBAAR TOILET

Nu wij het toch over de Pinnemakershaven en de opgehoogde kade hebben, nog even het volgende verhaal. Dichtbij het kerkgebouw van de Gereformeerde Kerk, dat in de jaren 1638-1641 op de verhoogde Kade was opgetrokken, lag een mestvaalt. Niet bepaald een begerenswaardig object, zo vlak naast het toen nog enige kerkgebouw van Vreeswijk. Bij het verwijderen daarvan ontstond vanzelfsprekend een kuil. De grond die uit de haven vrijkwam, moest het een en ander opvullen, bedekken en smoren. Maar weldra bleek, dat de mest wél weg was, maar niet alzo de geur! Daar kwam bij, dat passanten langs de kerk, op die plaats nog wel eens hun behoeften wilden doen, dwars tegen de ook toen al geldende verboden in. Bedoelde handelingen werden zeker in die tijd gezien als een godshuis onwaardig. Daardoor was Vreeswijk na vrij korte tijd een openbaar toilet rijker, ten grieve van de ingezetenen en de vreemdelingen. Dit was ook de plaatselijke predikant, ds. Arnoldus Kuys die van 1739-1759 in Vreeswijk stond, niet onwelkom. Deze eerwaarde heer vond het getij gunstig de overheid vergunning te vragen zijn eigen erf en de steeg langs zijn huis te mogen afsluiten (de opgehoogde kade liep van de Pinnemakershaven naar de molen en de studeerkamer van de dominee grensde onmiddellijk aan het steegje). De schutting zou het plegen van genoemde handelingen daar onmogelijk maken en de predikant zou gevrijwaard worden tegen ongewenste, onfrisse geurtjes en tegen te veel geluiden in de studeerkamer. Toch heerste er op de kade ook bedrijvigheid. Een oud gezegde luidt: 'Waar het volk is, is ook de nering'. Dat gold ook voor Vreeswijk. Het werd druk in de omgeving van de Kade en de molen door het bouwen van een pekstoof (13) en een bombazijnfabriek (14). Ook al bestond er toen nog geen strenge hinderwet, toch werd de aanvraag voor het beginnen van een zeilmakerij door een aantal schepenen geweigerd. De oorzaak? De aanvrager had drie kleine kinderen, die wel eens met vuur zouden kunnen gaan spelen. De pekstoof

was in dit verband een gevaarlijk ding.

NOG ÉÉN KEER DE PINNEMAKERS

De Franse tijd, waarin het gemeentebestuur werd vervangen door de municipaliteit, liet ook Vreeswijk niet onberoerd. Dit college probeerde zich op allerlei wijze te ontdoen van de voogdijschap van de stad Utrecht en van alle kerkelijke invloeden vanaf de bisschoppelijke tijden. Het lukte nog vrij aardig ook, maar de municipaliteit kreeg toen de inspraak van de bevolking te verwerken. Op zekere dag werd Bastiaan van Elteren door Willem Vermeulen en Jacob van Leusden tot pinnemaker benoemd. Hiertegen kwam het 'Comitee van Waakzaamheid' in actie door de burgers te sommeren zich op 10 mei 1795 te verzamelen in het kerkgebouw van de Gereformeerde gemeente.

Daar kreeg de verzamelde menigte te horen, dat de municipaliteit de laatstgenoemde heren zonder meer aan de kant zette en dat zij de aanstelling van Bastiaan van Elteren van nul en gener waarde beschouwde.

Uiteindelijk wilde de municipaliteit de heren Vermeulen en Van Leusden nog een kans geven. Beiden moesten zich links in de kerk opstellen en een ieder die voor hen was, moest naast hen gaan staan. Het resultaat? Beide heren bleven alleen staan en daarmee was hun lot bezegeld!

Door het dolle heen sprong Willem Vermeulen op de tafel van het 'Comitee' en begon al vloekend en tierend met de papieren te smijten. De burgers waren het niet met de handelwijze van de municipaliteit eens en ze kregen het zo waar voor elkaar, dat er 45 dagen later een tweede 'volksvergadering' bijeen zou komen, 's middags om vijf uur. Toen werd besloten, dat er geen benoemingen meer 'onder de tafel door' mochten plaatsvinden en dat deze pinnemakers zich voor de komende 28e juli opnieuw mochten laten benoemen. De macht van het volk had gezegevierd! Er rezen nieuwe conflicten met de municipaliteit toen die een soort loyaliteitsverklaring

eiste. Via de gemeentebode P. Vink kregen de pinnemakers de opdracht zich op 5 oktober 1795 te verzamelen bij hun wachthuisje. De andere schippers werden een dag later daartoe gesommeerd.

Op 25 oktober verklaarde Hendrik Pot de loyaliteitsverklaring niet te willen tekenen en dat hij als pinnemaker bedankte. De overheid riep hem tegen vier uur de volgende middag ter verantwoording. Hendrik ging daarbij door de knieën en sprak de mooie woorden: 'Ik vraag God en de municipaliteit vergiffenis voor de begane misstap'. Voor zijn 'misser' moest hij 25 gulden aan de 'armen van Vreeswijk' betalen en ook de kosten dragen, aan de extra-vergadering verbonden. Al de andere pinnemakers kregen de acte van burgerschap uitgereikt ten teken van hun patriottische gedrag!

Om in de toekomst dergelijke onregelmatigheden bij de verkiezing van pinnemakers te voorkomen, besloten de gemeentebesturen van Vreeswijk en Utrecht een zogenaamde 'Acte van Vereniging' op te stellen. Daarin werd bepaald, dat het vergeven van ambten niet meer tot de 'heerlijke' rechten van Utrecht zou behoren, maar aan de municipaliteit van Vreeswijk zou komen.

Uitgezonderd waren hierbij de benoemingen van de algemene aanklager, voor de sluiswachter en de passagemeester. Deze akte werd voor Vreeswijk getekend door de heren C. Hogerkamp, Jan Schimmel, A. de Kievit, D. de Kruijff en Jan Stekelenburg. De secretaris was J.H. van der Sluijs. Het gemeentebestuur was van mening, dat de meeste zaken gewoon door konden gaan, maar het vergiste zich in de pinnemakers. Deze heren waren van mening, dat het recht van schouw over het Pinnemakersveer volgens de genoemde akte kon worden opgezegd. Toen er Utrechtse gedelegeerden naar Vreeswijk kwamen om de boten te inspecteren, werden zij daarin door de municipaliteit gehinderd. En de pinnemakers weigerden hun boten door Utrecht te laten inspecteren. Dit leidde tot complete ongeregeldeheden. De heren uit Utrecht lieten de toezegging achter, dat zij deze affaire voor het Hof in Utrecht zouden brengen.

Voordat het Hof een uitspraak had gedaan - terwijl de zaak dus nog aanhangig was- besloot het gemeentebestuur genoemd concordaat als vervallen te beschouwen. De oude rechten van de ambachtsheren van Vreeswijk zouden weer in ere worden hersteld. De schouw over het Pinnemakersveer, over de straten en de brandspuit zou in den vervolge door de Vreeswijkse overheid ter hand worden genomen. Ook het benoemen van de pinnemakers zou weer gebeuren als voor 1795.

Na heel veel overleg werd in 1804 weer een gezamenlijke schouw uitgevoerd. En Utrecht prees de goede gezindheid van de municipaliteit van Vreeswijk.

DE TIENDAAGSE VELDTOCHT: 2 tot 12 december 1831

Gedurende deze periode en ook nog lang daarna was het bij het veer van Vreeswijk een drukte van belang. De grootste troepenverplaatsingen vonden plaats van noord naar zuid. Veel hiervan moest door de pinnemakers worden verwerkt.

Doordat de schippers van Vreeswijk geen kans zagen om deze klus alleen te klaren, riepen zij de hulp in van hun collega's uit Vianen. Die beschikten over vrij grote zeilvaartuigen met een behoorlijke vervoerscapaciteit. Mede door deze zeilschepen werden in de bovengenoemde dagen meer dan 4.000 militairen overgezet. Maar de Vreeswijkse pinnemakers namen geen genoegen met de handelwijze van de pachter van het grote of het Dominiale veer. Met deze pont werden ook militairen overgezet en dat was volgens de meer genoemde ordonnantie verboden.

De pinnemakers van Vreeswijk eisten van hun magistraat (gemeentebestuur) het geld op, dat de pachter, Hendrik Bennink, hiervoor had ontvangen. Allen tekenden zij dit bezwaarschrift, te weten de heren G. Prenger, Jacob Pot, B. van Hoeven, M. van Hoeven, A. Bisschop, G. Spinhoven en Gerrit van Dijk. Allen 'reguliere' (echte) pinnemakers, aangesloten bij het gildewezen.

Toen er meer militairen moesten worden over-

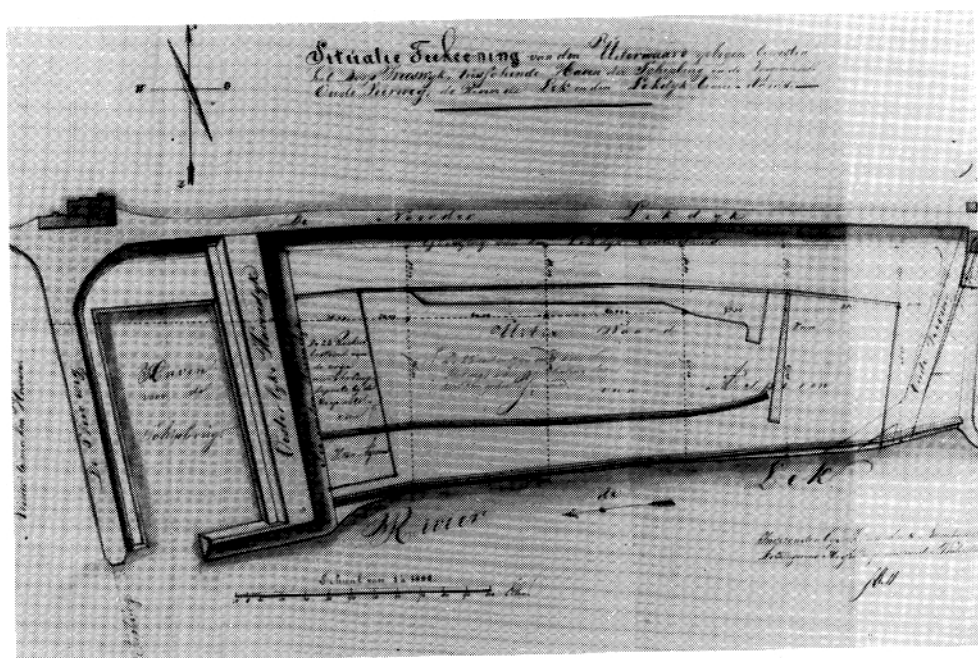
gezet dan met het beschikbare materiaal mogelijk was, doken een paar beunhazen op, die best een graantje wilden mee pikken. Zo gebeurde het op 22 november 1831, dat de luitenant van de 10e afdeling infanterie, G.A.C.W. Marquis de Thuars, met een aantal van zijn nog maar net herstellende militairen terug wilde naar zijn onderdeel. Hij vond iemand die niet bij de pinnemakers was aangesloten, bereid hen over te zetten.

Maar goedkoop wil wel eens duurkoop zijn: de schipper ging zijn boot overbelasten met het gevolg, dat het tijdens de oversteek ten onder ging, samen met zes militairen en één schipper. Dankzij het ingrijpen van de pachter van het grote veer, Hendrik Bennink, brachten Marquis de Thuars en de fuselier Brauch het er levend af.

Het was op 15 december 1831, dat deze Hendrik Bennink het gemeentebestuur van Vreeswijk een voorstel deed, waarbij hij het Pinne

makersveer wilde overnemen. Voor het Vreeswijkse veer gaf hij 500 gulden per jaar en voor de oudste twee schippers wilde hij jaarlijks 150 gulden neertellen. Hendrik wilde het Pinnemakersveer van Vianen er ook wel bij hebben.

De vroedschap van Utrecht had hier ook al meer dan eens over gesproken, maar nog steeds zonder positief resultaat. Er werd besloten, dat het Dominiale veer in de vaart zou blijven tot de nieuwe schipbrug in gebruik zou worden genomen. De pinnemakers mochten hun veer blijven exploiteren zo lang ze wilden. Tot goed begrip: de brug is er nooit gekomen. Ingenieur Vifquain had een spectaculair ontwerp gemaakt: een brug die aan ijzeren kettingen was opgehangen. Vanuit Brussel had koning Willem I het plan goedgekeurd, maar door de opstand van de Belgen in 1830 ging de bouw van de brug niet door.

Situatietekening uit 1852. Links de eerste schipbrughaven aan de Veerweg. Op deze plaats staan nu flats met uitzicht op de Lek en de Verkeersbrug naar Vianen.

HET EINDE VAN HET PINNEMAKERSVEER

Op 1 april 1840 werd er wel een schipbrug opengesteld, maar van een heel andere soort dan de eerste plannen waren: het wegdek werd gedragen door een aantal kleine bootjes, die in de stroomrichting van de rivier waren gemon-teerd.

De pinnemakers hielden wel het recht om personen over te zetten, maar wie maakte daar nog gebruik van toen de nieuwe brug er was? De pinnemakers dreigden brodeloos te worden. Men heeft er toen over gedacht het bruggeld, dat door de passanten moest worden betaald, als genoegdoening aan de pinnemakers te geven. Maar dit bleek geen haalbare kaart te zijn en men ging ijverig zoeken naar een afvloei-ingsregeling.

Doordat de stad Utrecht daar niet aan mee wenste te werken, zorgde het rijk voor een uitkering. Bij besluit van de minister van Bin-nenlandse zaken van 20 april 1842 werd het volgende geregeld: de 88-jarige Gerrit Prenger, die 38 jaar in dienst van het pinnemakersveer was geweest, kreeg per jaar 156 gulden uitgekeerd. Jacob Pot, 62 jaar oud, had even-veel dienstjaren en kon dus ook op hetzelfde bedrag rekenen. Gerrit van Dijk, nog maar 42 jaar oud, kreeg voor zijn 18 jaar trouwe dienst in één keer 130 gulden uitgekeerd. Anthonie Benschop was iets ouder -46 jaar- en was één jaar langer aan het pinnemakersveer verbonden. Omdat hij ook nog de functie van sloep-roeier vervulde, kreeg hij een uitkering in eens van 200 gulden. De weduwe van Gerrit Spin-hoven, Aletta de Coole en de weduwen van Willem van Hoeven en van C. van Hoeven ontvingen elk een gratificatie van 150 gulden. De uitkering van de laatstgenoemde weduwe kreeg nog een naar vervolg. In de aanstelling van haar zoon stond de zinsnede: ' geen recht hebbend op een uitkering'. De weduwe C. van Hoeven liet op dit originele stuk de 'g' van 'geen recht hebbend op....' verwijderen, zodat haar zoon wél een uitkering zou krijgen. Deze schriftvervalsing werd ontdekt, mede door de copie van de aanstelling, die in het archief van Utrecht bewaard was.

DE PINNEMAKERS VAN DE 20e EEUW

Meer dan één van ons heeft de jaren 1940-'45 bewust meegemaakt. In die bezettingsjaren zou een herdenking hebben kunnen plaatsvinden van het feit, dat het honderd jaar geleden was, dat het pinnemakersveer werd opgeheven. Na-tuurlijk is dat er niet van gekomen: in de pe-riode van Wereldoorlog II had men echt wel iets anders te doen dan kleine, plaatselijke jubilea te vieren.

Het was de tijd, waarin vooral de mensen in het westen van Nederland erg honger leden: 20.000 mensen stierven in de hongerwinter van 1944-'45 door honger en kou. Duizenden landgenoten trokken toen voor voedsel naar het noorden van ons land, maar vooral naar het oosten. Vaak in ruil voor kostbaarheden: geld werd voor de één soms erg schaars en voor de ander was het minder aantrekkelijk dan siera-den en dergelijke, die hun waarde behielden. Ook zochten drommen mensen, nogal vaak vrouwen en kinderen, hun geluk in de agrari-sche gebieden ten zuiden van de Lek, maar de rivier vormde een grote handicap. Van de be-zetter mocht niemand de grote boogbrug tus-sen Vreeswijk en Vianen passeren (we hebben het nu over de winter van 1944-'45).

Vanaf 5 januari 1945 was het trouwens hele-maal onmogelijk: op die dag werd de brug door de geallieerde vliegtuigen zodanig ge-bombardeerd, dat de grote boogbrug in de Lek terecht kwam.

Daarna was het alleen maar mogelijk de rivier per boot over te steken en de Duitse overheid liet dat gelukkig oogluikend toe.

Om de rivier te bereiken werd eerst gebruik gemaakt van de westelijke voorhavendijk van het Zederikkanaal. Toen op deze dijk -en in de waard- veel geschut werd geplaatst, werd dit verboden terrein. Daarna werd de oostelijke voorhavendijk de toegangsweg naar de Lek.

Door de vele regen en voetstappen werd deze weg al gauw één grote modderpoel. De ge-meente Vianen probeerde daar iets aan te doen. Zij liet vanaf de Lekdijk naar de rivier toe een rij tegels van 30 cm breed aanleggen tot even voorbij de toen nog aanwezige watermachine. Voerman Jan Homburg, één van de nazaten

van de pinnemakers van Vianen, was zo gelukkig, dat de Duitse overheid zijn paard en stortkar nog niet had gevorderd. Hij was dan ook de man, die de tegels op de plaats van de bestemming bracht.

Doordat deze Jan behoorlijk gehandicapt was aan één van zijn voeten, liet hij zich vaak vergezellen door een jongen. En die knaap is de eigenlijke schrijver van dit artikel, de waterdrager. Uit eigen ervaring vertelt hij u, dat er op een gegeven ogenblik meer dan 40 roeiboten waren betrokken bij de ongeregelde veerdienst Vianen-Vreeswijk vice versa. Misschien wat wonderlijk te horen, dat de schippers allemaal uit Vreeswijk kwamen. Velen van hen waren onderduikers, die zich enerzijds maar beter niet al te veel in de openbaarheid konden begeven, maar het aan de andere kant toch deden.

Doorgaans waren de bootjes erg klein; soms waren er ook wat grotere bij, zodat zeven à acht personen tegelijk de oversteek ondernamen. Met in hun gevolg vaak hun fietsen (of wat daarvoor doorging), allerhande soorten karretjes, kinderwagens: alles gepromoveerd tot vervoermiddelen van het voedsel, dat men bij de boeren had weten te bemachtigen. Was men eenmaal aan de overkant dan was men er nog niet helemaal, want bij de Lekdijk -waar vroeger het woonwagenkamp wasstonden vaak controleurs van de C.C.D., de Centrale Controle Dienst. Meer dan eens namen zij het van ver mee gezeulde voedsel in beslag. Twee van hen kennen wij bij name: Peer en Keessie. Dat het bij het overzetten niet altijd even rustig was, kunt u zich misschien wel voorstellen: wij, Nederlanders hebben -helaas terecht- de naam, dat wij maar heel slecht onze beurt kunnen afwachten.

Verder waren de mensen ook niet allemaal even eerlijk. Ten bewijze het volgende waargebeurde verhaal: de gebroeders Dubbers waren in de buurt van de Ossewaard een hele nacht bezig geweest personen en goederen over te zetten. Met name nogal wat aardappelen: een zeer gewild voedingsmiddel toentertijd. De gebroeders hadden er heel wat van ingekuild: voor de winter en voor de dagen daarna.

Wie schetst de verbazing van deze beide heren, toen zij de volgende dag moesten constateren dat hun aardappelkuil grotendeels leeg was! Onwetend hadden zij de vorige nacht onder andere hun eigen aardappels vervoerd. Niet zo'n prettige gewaarwording: te zijn gebruikt, misbruikt en te zijn bestolen!

EEN ECHTE HAVEN VOOR VREESWIJK?

Rond het jaar 1820 gonsde het in Vreeswijk van de bedrijvigheid. Het dorp was er sterk bij betrokken. De dorpsluis, de Oude Sluis, werd onder handen genomen: de schepen die van de Keulse Vaart gebruik maakten, werden al maar groter; breder en langer en kwamen hoe langer hoe dieper in het water te liggen. Jan Anthonie Blanken, de zoon van Jan Blanken Jz., zwaaide de scepter bij deze sluisbouw. Jan Sr. was in die dagen heel erg druk met het graven van het Noordhollandskanaal van Den Helder naar Amsterdam. Maar hij was ervan overtuigd, dat Amsterdam niet het eindpunt mocht blijven. Hij wilde de mogelijkheid scheppen om van Den Helder via Amsterdam, Utrecht, Vreeswijk, en Vianen meteen door te kunnen varen naar Gorcum. Vandaar dan onder andere naar het machtige achterland: Duitsland.

In dit verband moest de sluis van Vreeswijk worden uitgebreid en moest er een nieuwe, grote haven worden gegraven. Dat ging gebeuren, vooral doordat Amsterdam en Utrecht daar groot belang bij hadden. Veel vracht voor beide steden kon bij hoog water, bij stormweer of bij ijsgang niet door de sluis, die niet meer aan de eisen des tijds voldeed. Om deze sluis -de Oude sluis- te moderniseren werd ten oosten ervan een hulpschutsluis gebouwd; op de plaats waar zich het Volmolense gat bevond.. De Oude sluis was ook nodig om het water in de Utrechtse grachten te verversen.

Dit grootherstel van de sluis verliep bepaald niet voorspoedig. Men had vaak bijna onoverkoomlijke moeilijkheden om de bouwput droog te houden. Dat het hierbij niet om een klein plasje ging, bewijst het volgende ge-

ven: Jan Anthonie Blanken en burgemeester W. van der Meulen gingen de waterschade bij de sluis opnemen. De aanblik hiervan bracht de burgemeester tot de uitspraak, dat hij vreesde dat er in Vreeswijk niet één huis overeind zou blijven staan!

Dit was natuurlijk overdreven, maar er was wel degelijk iets aan de hand. De hoofdingang van de Rooms-katholieke kerk begon onrustbarend te zakken en de pastorie en het huis van de kerkmeester liepen aanzienlijke schade op. Om instortingsgevaar te voorkomen, werd van één van de huizen het dak verwijderd. Vanzelfsprekend werd hiervoor een schadevergoeding geëist. Toen dit ook gebeurde voor de schade die aan het huis van de dominee was aangericht, wilde de koning eerst ingelicht worden over de huisvesting van de predikant: een dominee met een eigen huis. Een ongehoorde zaak! De gemeenten Amsterdam en Utrecht keerden hem uiteindelijk wel een bedrag uit van 3.000 gulden.

Om verdere instortingen van de huizen bij de sluis te voorkomen, werd er een weg buiten het dorp om aangelegd. Daar konden de zware diligences rijden zonder fatale trillingen te veroorzaken.

Voor degenen die tijdelijk hun huizen moesten verlaten, werd ten oosten van de spuisluis een keet gebouwd. In deze tijd kwam ook het nieuwe veerhuis tot stand, tegenover de veerdam, die in 1807 was aangelegd.

Nu nog iets meer over een niet-gegraven haven. De vroedschap van Utrecht, de eigenaar van de sluis, richtte -om te beginnen- een verzoek tot de minister van Buitenlandse zaken om 'aan de Lek' een nieuwe haven te mogen graven. Dit ministerie was gevestigd in Brussel.

Als reden van dit schrijven werd gegeven, dat de schepen voor Utrecht bestemd hoognodig een veilige ligplaats moesten hebben bij ongunstige weersomstandigheden (zie boven). Het verzoek ging vergezeld van een bouwtekening en een kostenbegroting. Verder verzocht de stad Utrecht -ten dienste van de scheepvaart in het algemeen- een stuk grond te mogen aankopen om daarin de nieu

we haven te laten graven. De afmetingen zouden worden 20 roeden breed en 18 roeden lang. De ingang van de haven moest ongeveer 11.30 roeden worden. (15) De Lekdijk zou de achterzijde van de haven worden. De nieuwe veerweg naar Vianen kwam achter de westelijke havendijk te liggen. Om het 'klokkegeslag' te verplaatsen zouden vaklieden worden ingehuurd, omdat dit nauwkeurig moest gebeuren. Voor het realiseren van de haven zou er 2.770 schaften grond moeten worden verzet. (16) Alles onder de supervisie van Jan Blanken Jz., die ook bezig was met het graven van het Zederikkanaal van Vianen naar Gorcum en het verwezenlijken van de Wilhelminasluis in Vianen.

Maar Jan Blanken zou Jan Blanken niet zijn, wanneer hij zelf geen alternatief plan ontwikkelde had voor de nieuw te bouwen haven. Zo stelde hij voor, dat bij slechte weersomstandigheden de voorhaven van het Zederikkanaal in Vianen kon worden gebruikt. Ook was er voldoende ruimte achter de toekomstige Wilhelminasluis, hoewel dit tegen het bestaande reglement inging. De schippers konden bij 'kwaad weer' de stadsgracht, ten zuiden van Vianen, benutten. Daarvoor moest alleen de oostelijke stadssingel worden doorgraven en de gracht zelf wat uitgediept. Hoe goed het plan van Jan Blanken ook was onderbouwd, het maakte bij het gemeentebestuur van Utrecht geen schijn van kans! Geen van beide plannen is uitgevoerd!

DE EERSTE SCHIPBRUG- LUCHTHAVEN

Op de eerste april van het jaar 1840 werd de schipbrug Vreeswijk-Vianen voor het publiek opengesteld. Al heel gauw kwam men er achter, dat de schipbrug bij extreem hoog water en bij ijsgang in veiligheid gebracht moest kunnen worden. Om dit te realiseren werd op 9 november 1840 door de 'Agent van de domeinen' opdracht gegeven tot het graven van een noodhaven, ten oosten van de Veerweg. De grote flat langs de Veerweg staat op de plaats van de vroegere noodhaven.

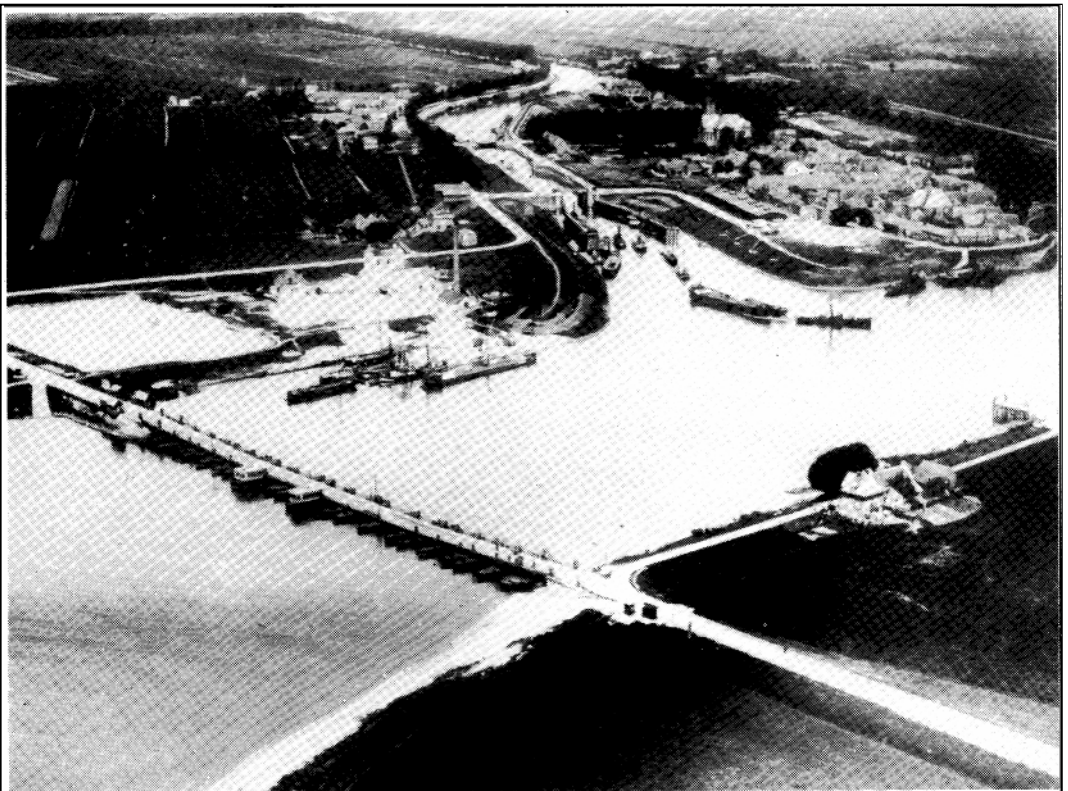
Graag had men dit werk al voor de winter willen realiseren, maar dat lukte niet door het vroeg optredende hoge water. In het voorjaar van 1841 kon men pas met dit karwei beginnen. De aannemer van de schipbrug, de heer J.C. van Limbeek, verrichtte ook het graafwerk voor de haven en schreef een rekening van f 5.649,-. Op 1 december 1841 werd de haven door ingenieur Thierens opgeleverd.

Dat de grond al eerder in het bezit van het rijk was, kwam door de vooruitziende blik van de ontvanger van de domeinen in Vianen: de heer Willem Pernis. Deze Pernis was een heel ander mens dan Jan Blanken. In de persoonlijke

sfeer konden beide heren het best met elkaar vinden, maar in de zakelijke sfeer stonden ze vaak lijnrecht tegenover elkaar, zoals uit hun briefwisseling blijkt.

Oordeelt u zelf maar: er stonden allang plannen om de veerdammen van Vreeswijk en Vianen op elkaar af te stemmen. Maar beide heren waren het niet eens over de plaats, waar die moest komen.

Willem Pernis keek ver vooruit en verzocht zijn superieuren meer grond te kopen dan strikt noodzakelijk was. Hij sprak zich in zijn schrijven met opzet niet helemaal uit en kreeg daar later behoorlijk last mee. Jan Blanken won het pleit en liet de veerdammen aanleggen, waar ze nu nóg liggen: in het verlengde van de Voorstraat van Vianen.

De schipbrug, gezien vanuit Vianen. De witte vlek links was de eerste schipbrugvlucht-haven. Rechts de voorhaven van de Koninginnensluis. Boven de stoomboot midden op de Lek, bevond zich de Pinnemakershaven (witte vlek).

GRONDAANKOOP RONDON DE STADSWAARD

Even terug in de geschiedenis. Willem Pernis

bovengenoemd, ontvanger van de domeinen, wilde voor de uitbreiding van de 'Eerste schipbrugvluchthaven' (zie boven) de zogenaamde Stadswaard kopen. Die was in 1807 eigendom

geworden van de predikant van Zuilen, het dorp even ten noordwesten van Utrecht gelegen.

Blijkbaar zonder een afspraak met ds. Van Vloten te maken, vervoeft Willem zich op 18 september 1815 bij de pastorie in Zuilen. De predikant bleek voor acht dagen afwezig te zijn.

De vrouw van de dominee was wél thuis en aan haar kon Willem Pernis het doel van zijn reis wel vertellen. Zij beloofde het verzoek tot aankoop van land aan haar man over te brengen. Dat lukte wonderwel, want al heel gauw kreeg de heer Pernis de vraagprijs van 3.600 gulden van het bewuste perceel te horen. Ook in die tijd werd er al gehandeld en de ontvanger van de domeinen kón er wat van: de uiteindelijke prijs werd 3.200 gulden.

Ds. Van Vloten vroeg een week uitstel voor het laten passeren van de akte: in verband met de komende Avondmaalsvieringen moest hij een aantal huisbezoeken afleggen. Uiteindelijk kwam het verzoek van de verkoper nog heel goed uit, want de heer Pernis kon de benodigde gelden maar moeilijk bij elkaar krijgen: hij moest bij zijn IJsselsteinse collega lenen. Een geluk bij een ongeluk!

Toen het financiële gedeelte rond was, bleek dat de aangekochte Stadswaard 3 à 4 voet hoger lag dan de waarden stroomafwaarts. Dáár had men blijkbaar grond afgegraven voor de steenbakkerijen.

Nadat de schipbrug en de schipbrugnoodhaven klaar waren (respectievelijk 1 april 1840 en 1 december 1841) werd er van de Stadswaard 23 Hollandse roeden gereserveerd. In geval van nood kon men daar grond vandaan halen voor het onderhoud van de veerdammen. De waard werd aangekocht door de heer Jan van Asperen, landbouwer in Lopikerkapel. Wanneer de domeinen grond uit de 23 roeden nodig hadden, kreeg Van Asperen daarvoor een vergoeding van 30 cent per schaft voor 'de eerste spit'. 'De tweede spit' leverde hem 20 cent per schaft op.

Nog een paar voorwaarden bij de koop van de Stadswaard. Indien nodig zou de pont naar Vianen mogen vertrekken vanaf het land van Jan van Asperen. Zou de schipbrug uit de vaart

moeten worden genomen en zouden de losse onderdelen van de brug in de noodhaven moeten worden opgeborgen, dan mochten de paarden daarbij over het land van de koper lopen. De heer Van Asperen leek enkel inschikkelijkheid, maar hij kwam toch behoorlijk in conflict met de domeinen. Het is te veel en ook te ingewikkeld om hier op te sommen. Problemen over de juiste grootte van het door hem gekochte deel van de Stadswaard: was het 3 bunder, 26 roeden en 43 ellen of 3 bunder, 21 roeden en 80 ellen?

Een notaris, de politie, een inspecteur van de belastingen, de directeur van de registratie en de domeinen en zelfs de rechter van de Burgerlijke rechtbank waren bij de problemen betrokken.

Op 20 juli 1869 kocht een zekere Hendrik Bennink Az. het land van de heer Van Asperen met behoud van de voorrechten van de eerste koper.

Deze bijna eindeloze affaire speelde zich af op het terrein, waar later de kalkzandsteenfabriek kwam te staan en zich nu de Lekboulevard en de diverse 'monden' bevinden.

DE TWEEDE SCHIPBRUGVLUCHTHAVEN

Hoewel de schipbrug zelf volkomen aan zijn doel beantwoordde, zat het met de omgeving toch niet goed. De eerste noodhaven lag stroomopwaarts, dus ten oosten van de brug. Daardoor konden de losse brugdelen bij extreme omstandigheden deze haven bijna niet bereiken en daar ging het nu juist om! Zo had zich in de nacht van 8 op 9 maart 1845 het ijs met een dikte van 60 tot 80 cm, zó vastgezet, dat men de brugdelen pas 20 dagen later in de noodhaven kreeg. Van de 25 brugschepen waren er 23 zó beschadigd, dat ze op de helling moesten en nooit meer zo sterk zouden worden als voorheen. Ook was veel ketting- en ankerwerk verloren gegaan. Na deze ramp - want dat was het echt wel-, werd besloten een noodhaven stroomafwaarts van de brug te maken, zodat een berging gemakkelijker zou gaan.

Natuurlijk was het een bittere pil een vluchthaven die nog maar net een jaar of tien oud was als onbruikbaar af te schrijven. Maar er zat niets anders op! Er moest weer een stuk grond worden aangekocht; onder supervisie van het ministerie van Binnenlandse zaken. Hoe werden de nodige gelden verkregen? Men redeneerde als volgt: als we de veerdam nou eens niet gaan herstellen, het onderhoud aan de grote wegen uitstellen en een greep doen in of uit de rampenpot, dan hebben we toch al een aardig begin.

Dat was ook zo: van de benodigde 10.000 gulden kreeg men zo 5.900 gulden bijeen. De ontbrekende gelden zouden uit het onderhoudsfonds van de schipbrug worden gehaald. Een manier van financieren die nog wel in gebruik is. Ook al werkte er geen enkele instantie tegen, het was eigenlijk al moeilijk genoeg en het zou nog veel erger worden. Het hoogheemraadschap Lekdijk Bovendams had op 22 oktober 1851 zijn toestemming gegeven voor de bouw van de nieuwe schipbrug-noodhaven. Een kleine veertien dagen later -op 4 november- deed het polderbestuur het ook. Maar het hoogheemraadschap eiste wel, dat de westelijke kade van de haven één palm (één decimeter) hoger moest komen te liggen dan de overige kaden. Toen één van de landeigenaren liet weten dit hoogteverschil te weinig te vinden, werd het op twee decimeters gebracht. Hierdoor zou het water niet over de genoemde dijk heen slaan, maar werd het water afgevoerd naar de Lek.

Wat de prijs betreft, lukte het in 1853 pas met de grondbezitters tot een vergelijk te komen. Genoemde Hendrik Bennink zorgde niet voor problemen: hij verkocht zijn perceel van 18 roeden en 45 ellen voor f 1.248,90. Maar vrouwe Caroline Jacqueline Pestere, eerder douairière van mr. Hendrik Wolter van Hengst, toen gehuwd met dr. Nicolaas Paulus Visscher, kreeg door de minderjarigheid van haar dochter Julia Frédérique met de rechtbank te maken. Zij verkocht twee percelen voor f 4.731,-. De kopers stelden als eerste voorwaarde, dat de grond die niet nodig zou zijn voor de aanleg van de havendijken en voor het dichten van

eventuele gaten verspreid mocht worden over het deel dat hun eigendom bleef.

Hun tweede eis was, dat er een goede uitgang werd gemaakt naar de dijk toe: een op- en afrit. Wat bijna nooit werd toegestaan, gebeurde hier: de op- en afrit mocht aan de buitenzijde van de dijk worden gemaakt. De waterstaat had blijkbaar haast, want op 6 mei 1853 werd in Utrecht het graven van de schipbrugnoodhaven aanbesteed, terwijl zij de gronden nog niet eens in eigendom hadden. Oorspronkelijk was het de bedoeling de werkzaamheden aan de nieuwe haven in eigen beheer uit te voeren, maar daar is niets van terechtgekomen. Dit was een onderdeel van de financiering. Men kon dan sneller of langzamer werken naar gelang er geld was.

Van de 25 aannemers die de haven wilden maken, was de heer Schouten uit Vianen de laagste. Maar het werk kon hem nog niet direct worden gegund, omdat de waterstaat nog steeds de eigenaar niet was. Blijkbaar heeft de aannemer er genoeg mee genomen om pas in het voorjaar van 1854 te kunnen beginnen. Hij begon met het aanleggen van een dam aan de riviervoorzijde om zo geen last te ondervinden van het rivierwater. De resten van de oude stenen dam tussen de Veerweg en de nieuwe havenmond moesten worden opgeruimd. Ook de restanten van de steenoven 'Het oude Werk' moesten verwijderd worden. De vrijkomende stenen mochten langs de zomerkade van de Bossewaard worden gestort. Maar wéér zat alles tegen: een zware storm vernielde op 26 september 1853 de dam in de rivier. De ingenieur meldde deze tegenslag aan de minister. Gelukkig kon hij er aan toevoegen, dat de kosten voor de aannemer waren.

Ondanks deze pech slaagde de aannemer er toch in het werk volgens afspraak op te leveren: 1 november 1853.

Toen aan het einde van dat jaar de schipbrug moest worden gedemonteerd en de losse brugschepen in de nieuwe noodhaven in veiligheid gebracht moesten worden, schreef de ingenieur opgetogen, dat het 'met het grootste gemak' was gebeurd, ondanks het vele drijfijls. En de oude schipbrugvluchthaven? Die werd ingericht als vluchthaven voor de scheepvaart

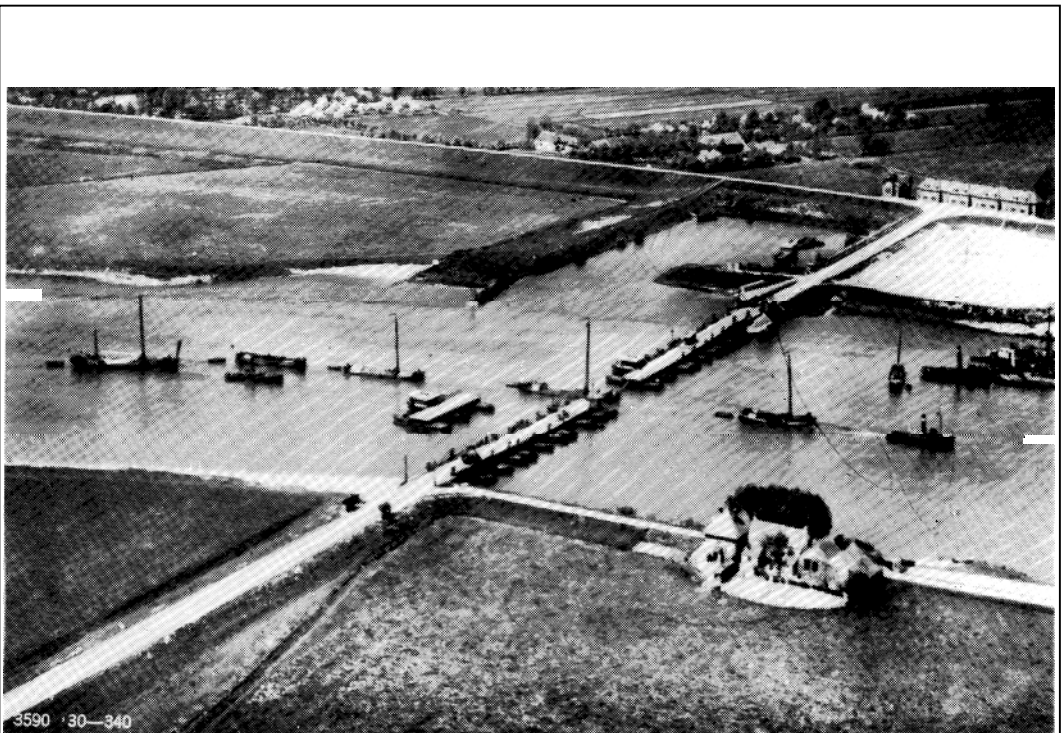
op de Lek in het algemeen. Ongeveer dertig schepen konden een ligplaats vinden. In noodgevallen kon ook de voorhaven van de Wilhelminasluis in Vianen voor dit doel worden gebruikt.

In 1909 werd deze eerste schipbrugnoodhaven aanzienlijk uitgediept. Het veerpontmateriaal dat altijd ter beschikking moest staan, vond hier ook ruimte.

Heel dit werk werd uitgevoerd door de heer De Jong uit Lexmond, die als borgen had de heren R. Boogaard en O.A. van der Heijden. Toen de aannemer het werk niet op tijd kon klaren, kreeg hij er gul een maand bij. Nog diverse keren moesten de losse delen van de schipbrug in de noodhaven worden opgeslagen. Maar in 1918 lukte dat niet best: voor de ingang van de haven had zich een grote zandbank gevormd. Daardoor week men toen uit naar Vianen.

De zandbank kreeg voorlopig alle tijd om nog meer aan te groeien. Want men kon hem niet te lijf met een baggermolen: het was in de Eerste Wereldoorlog en er waren geen kolen voor de machine. Dan maar met mankracht! Eén voordeel zat daar aan vast: zo werden heel wat werklozen geholpen aan een zinnige bezigheid en aan een iets beter inkomen!

Toen de nieuwe boogbrug in 1936 in gebruik werd genomen, heeft de oude schipbrug -mét een deel van het personeel- nog een half jaartje dienst gedaan in de IJssel bij Zutphen. Daarna is de brug nog een tijdje opgeslagen in de noodhaven. Uiteindelijk werd hij gedemonteerd en voor de sloop verkocht. In de schipbrughaven werd een jachtwervf gevestigd, die er tot op heden nog steeds is.

LANGS DE HOLLANDSCHE WATEREN — Schipbrug Vianen-Vreeswijk.

K. L. M. Foto, Dordrecht

De schipbrug in geopende toestand. Links van de brug de tweede schipbrugvluchthaven, nu jachthaven. Rechts van de brug de eerste haven. Op de achtergrond de Veerhuizen.

AANTEKENINGEN

1. Dit artikel is redactioneel bewerkt door H.J. ter Maat. *Een voorhaven* is het deel van een haven, dat vanaf een sluis in open verbinding staat met een rivier of kanaal. Een binnenhaven ligt aan de andere kant van de sluis, landinwaarts.
2. *Algemeen Rijksarchief 'sGravenhage:*
Rijkswaterstaat (vele periodes)
Domeinen
Kabinet van de koning/koningin
Provinciale Waterstaat Zuid-Holland.
Rijksarchief Utrecht:
Rijkswaterstaat
Provinciale Waterstaat
Hoogheemraadschap Lekdijk Bovendams
Idem Benedendams
Financiële instellingen
Provinciaal bestuur (hoofdzakelijk de Agenda van de gouverneur; ruim 1.100 delen) Dorpsgerichten
Vreeswijk
Gemeentearchief Amsterdam:
Merwedekanaal
Idem Culemborg:
Eerste concordantie pont. Hedwich Agnes van Brederode. Domeinen
Idem Nieuwegein:
Vreeswijk: Notulen en resolutieboeken
Ingekomen en uitgaande stukken
Kalkzandsteenfabriek
Idem Utrecht:
Stedelijk archief
Burgemeester Caspar Burman
Idem Wageningen:
Wageningen
Kadaster Utrecht:
Vreeswijk
Gorinchem:
Archief Vijf Heren Landen.
3. Een *drossaard*, *drossaert* of *drost* was in de middeleeuwen een vertegenwoordiger van de landsheer (zie ook 'Cronyck De Geyn', 1993, aflevering 2; blz. 37).
4. Een *Stichtse voet* was 1/14 roede (=0,26828 m) en 10 duim.
Een *Lekkendijkse voet* was 1118 roede (=0,27970 m) en 12 duim.
Een *Rijnlandse voet* was 1/12 roede (=0,304795 m) en 12 duim.
Een *Amsterdamse voet* was 1/13 roede (=0,283133 m) en 11 duim.
In de 18e eeuw waren er in ons land minstens 80 verschillende roedematen en duimen!
5. Behalve dit kleine veer was er ook het grote veer, het Rijnschuitenveer of het Dominiale veer, dat eigendom van de domeinen was.
6. *Burman* was een historicus. In Utrecht geboren op 12 april 1695 en overleden in Kamerik op 22 augustus 1755.
7. *De Stadswaard*. Dat was een stuk uiterwaard, dat eigendom was van de stad(!) Vianen. Die lag ten westen van de Pinnemakershaven. Aansluitend naar het westen lag de Bossche Waard.
8. Een *Amsterdams anker* was 2 steekkannen- 16 stoop=32mingel(kruik)-64 pint-265 mutsjes (=44 gewone flessen). In totaal 38,8060 liter).
9. *Houtvloten* is het vervoeren van de stammen van de ene plaats naar de andere. De stammen werden daartoe met elkaar verbonden en vormden zo een vlot. Zo werd onder andere veel hout 'van bovenaf' gevlot; uit het Zwarte Woud via de Rijn naar ons land.
10. Het toenmalige muntstelsel verschilt nogal van het onze. Eén gulden was toen (meestal) 20 stuivers en één stuiver was 12 penningen. 1.04,- staat dus voor één gulden en 4 stuivers (geen penningen in dit geval).
11. Doordat het onbekend is welke voeten hier zijn bedoeld, wordt de Pinnemakershaven 16 of 22 meter breed en 45 of 63 meter lang.
12. Wanneer het water van de Lek een bepaalde hoogte had bereikt -die afgelezen werd van een zogenaamde klokkenslagsteen- kon de drost opdracht geven de dorpsklok te luiden als teken van alarm (zie ook 'Cronyck De Geyn', 1992 IV, blz. 81).
13. Wat was een *pekstoof*? Wanneer touw niet zou 'bewerkt' worden, dan zou het heel gauw versleten zijn. Door het hennetouw in een grote ketel met pek te koken won het enorm aan sterkte. Dit koken gebeurde in een grote pot, de zogenaamde pekstoof. Vanwege het brandgevaar was de overheid bepaald niet weg van deze installatie.
14. *Bombazijn* was een sterk weefsel, dat met name werd gebruikt als voering en voor werkmans-ondergoed. Aan de achterkant was het geruwd; het was een combinatie van linnen en katoen (tegenwoordig is het alleen van katoen). Bombazijn wordt ten onrechte vaak verward met pilo.
15. Een *Stichtse roede* was 14x0.26828 m.=3.75 m. De Stichtse landmetersvoet was 10x0.37559 m= (ook) 3.75 m.
16. Een *schaft* aarde was ongeveer 4.500 liter of 4,5 kubieke meter.

De Kring biedt te koop aan:

de delen 2 en 3 van het groot Plakaatboek van Johan van de Water uit 1729. Bevat alle plakkatens, ordonnantiën en edities van de provincie Utrecht tot 1728. In zeer goede staat en in originele band. Prijs nader overeen te komen met de redactie, telefoon 03402-31637.

Cronyck de gein

kwartaaluitgave van de historische kring Nieuwegein

INHOUDSOPGAVE

<i>P. Daalhuizen</i>	: De "twistmolens" van Jutphaas	62
<i>R. van der Mark</i>	: De polder Galecop	68
<i>H. Berkhout</i>	: Van de Werkgroep Historisch onderzoek	73
<i>G. Pijpker</i>	: Van de redactie	74
<i>P. Daalhuizen</i>	: Museumschatten	75
<i>G. Pijpker</i>	: Voor u gelezen in	76

Lidmaatschap Historische Kring Nieuwegein f 27,50 per jaar

Jaarprogramma

Voor uw agenda: **maandag 8 november 1993**, 20.00 uur een lezing met dia's over het onderwijs in Jutphaas en Vreeswijk door de eeuwen heen.

Deze lezing wordt gehouden in De Bron, Buizerdlaan 1, toegangsprijs f 1,50.

Presentatie: Piet Daalhuizen.

Zaterdag 22 januari 1994: bezoek aan het Universiteitsmuseum in Utrecht. Biltstraat 1. Rondleiding langs de expositie "Cultuur van de Kelten". Vervoer op eigen gelegenheid.

Aanvang 14.00 uur. Toegang gratis.

Losse nummers Cronyck de Geyn f 7,50

Openingstijden Historisch Museum Nieuwegein: 1

oktober - 31 maart 14.00-16.00 uur 1 april - 30

september 13.00-17.00 uur op woensdag, zaterdag

en zondag.

DE 'TWISTMOLENS' VAN JUTPHAAS

door Piet Daalhuizen

Inleiding

Van de wipwatermolen 'Oudegein' staat sinds 24 juni 1993 alleen nog de romp. Op die datum is de kop van de molen verwijderd en enkele jaren eerder al het wickenkruis. Het uitblijven van de restauratie van de molen is een gevolg van een al jaren bestaand meningsverschil tussen de gemeente Nieuwegein en de stichting "De Utrechtse Molens". Het aloude 'windrecht' speelt een belangrijke rol. Een 'molentwist' is niet nieuw in Jutphaas!

Schets van de problemen

De wipwatermolen 'Oudegein' staat sinds een aantal jaren ingebouwd tussen forse bedrijfsgebouwen die een regelmatige 'toevoer' van wind naar de molen belemmeren. De molen wordt daardoor in het functioneren flink gehinderd. Die situatie is de Stichting "De Utrechtse Molens" een doorn in het oog. Zij ziet haar molens graag in het open land, waar de molen naar behoren kan functioneren.

De vrijwillige molenaars die de stichting in dienst heeft, hebben tot taak toe te zien op de staat van onderhoud van de hun 'toegewezen' molens en van tijd tot tijd de molen laten draaien. Dan gaat het hart van de rechtgeaarde molenaar sneller kloppen; hij wil zijn molen zien werken en hij wil 'spelen' met de wind om de best mogelijke prestatie te kunnen leveren bij het malen van graag, het persen van olie of het 'malen' van water.

Duidelijk is, dat voor de wipwatermolen 'Oudegein' in de gegeven situatie heel moeilijk een vrijwillige molenaar te vinden is. De Molenstichting wil de wipwatermolen daarom het liefst ergens anders neerzetten, waar wel voldoende wind te vangen is.

De gemeente Nieuwegein onderschrijft de nadelen van de plek aan de Hollandse IJssel en de 'opsluiting' van de molen tussen diverse bedrijfsgebouwen. Toch wil de gemeente de molen op die plek handhaven uit historische overwegingen. Bovendien is de molen op die plek nabij het stadscentrum best decoratief. Om de molen toch te kunnen laten draaien wordt in de gemeentelijke kringen wel de gedachte geopperd om de wicken te laten aandrijven door een elektromotor.

Tot nu toe lijken de standpunten van de Molenstichting en de gemeente Nieuwegein niet met elkaar in overeenstemming te brengen. De trieste gevolgen van het uitblijven van overeenstemming zijn zichtbaar!

De Historische Kring Nieuwegein

Enerzijds onderschrijft het bestuur van onze vereniging graag het standpunt van de gemeente, dat de molen uit historisch oogpunt op de plek thuishoort, waar ze sinds 1640 staat.

Anderzijds is er volledig begrip voor de argumenten van de Molenstichting, die een monument als de wipwatermolen in de oorspronkelijke staat wil behouden en ook wil laten functioneren op de manier die de bouwers in de 17de eeuw hebben bedoeld. Er is een restauratieplan dat daarvan uitgaat, waarbij de wicken het waterrad aandrijven. Voor die restauratie is tot het eind van 1993 een subsidie beschikbaar van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. In ieder geval is de Historische Kring van mening dat de huidige situatie onaanvaardbaar is. Er moet op korte termijn een oplossing komen, omdat anders de molen voor Nieuwegein verloren gaat.

Wat kan er gebeuren?

Voor de toekomst van de molen zijn een viertal mogelijkheden, uitgaande van het feit dat de molen in ieder geval niet naar de sloper gaat, zoals bijvoorbeeld de historische Geinbrug in 1980.

Mogelijkheid 1: De wipwatermolen volledig restaureren en herbouwen op de huidige plek.

De wipwatermolen in volle glorie

Zoals al eerder gememoreerd: de Molenstichting voelt hier niets voor. Voor de gemeente Nieuwegein en ook voor de Historische Kring heeft deze oplossing de voorkeur, vooral gezien de historie. We nemen dan het 'op halve kracht' functioneren maar voor lief!

Mogelijkheid 2: De wipwatermolen alleen 'uiterlijk' restaureren en voorzien van een elektromotor herbouwen op de huidige plek. Deze optie lijkt voor de Molenstichting niet aanvaardbaar.

Het lijkt mogelijk om dit plan wel te realiseren, als de gemeente de molen koopt en zelf voor bediening en onderhoud gaat zorgen. De Historische Kring staat bij deze oplossing echt niet te trappelen van enthousiasme!

Mogelijkheid 3: De wipwatermolen volledig restaureren en binnen Nieuwegein elders herplaatsen. Deze oplossing lijkt de enige mogelijkheid om de bestaande patstelling in het overleg tussen de gemeente en de Molenstich-

ting te doorbreken. Deze ongewenste situatie bestaat al enkele jaren. In het overleg tussen de gemeente en de Molenstichting is al eens gesproken over een plek in Galecop, maar toen was nog geen sprake van grootschalige kantorenbouw en woningbouw in die wijk. Die bouwplaats is dus niet meer in de discussie betrokken.

De Historische Kring heeft de gedachte geoperd de molen in het parkgebied Oudegein te plaatsen nabij de ijsbaan en de kanovijver (het gebied tussen Parkhout en Wiersdijk). Er heeft dan alleen wat laag struikgewas gekapt te worden om de molen het 'vrije gebruik' van de wind te waarborgen. De molen zou dan een functie kunnen krijgen om het waterpeil van de kanovijver en de ijsbaan te regelen. De Molenstichting ziet daar wel mogelijkheden, maar de gemeente totaal niet. De gemeente denkt aan een andere plek in Oudegein, meer noordelijk. Het is niet bekend in hoeverre

hierover al gesproken is.

Mogelijkheid 4: De molen volledig restaureren en herbouwen op een plek buiten Nieuwegein. Duidelijk is dat de Historische Kring zich met alle middelen zal verzetten tegen uitvoering van zo'n plan. Dat geldt overigens ook voor de gemeente.

De Molenstichting heeft deze 'oplossing' al enkele keren genoemd tesamen met mogelijke bouwplaatsen in IJsselstein, Kockengen, Breukelen en -laatstelijk- Abcoude. Op die plekken zouden in goede staat verkerende funderingen liggen van vroegere wipwatermolens, waarop deze molen precies past. De stichting "De Utrechtse Molens" is eigenaar van de wipwatermolen 'Oudegein' en kan dus besluiten om de molen te verhuizen.

Welke oplossing ook wordt nagestreefd, er is één belangrijk punt waarmee rekening moet worden gehouden: eind 1993 vervalt de toegekende subsidie, als niet met de restauratie is

begonnen, ook op de bouwplaats.

De meningsverschillen gaan -kort gezegd- over het 'Wind- of molenrecht' en dat is in Jutphaas niet voor het eerst!

De historie van de wipwatermolen 'Oudegein'

De wipwatermolen is in 1640 gebouwd om de waterhuishouding van de polder Oudegein te regelen. In het midden van de vorige eeuw stonden in de directe nabijheid nog twee molens: een windoliemolen en een ros-oliemolen (dat is een molen die in beweging wordt gebracht door paarden).

De windoliemolen 'Voorzorg' daterende uit de 18de eeuw. Laatstelijk was deze molen eigendom van Jutphaas' burgemeester Isadc Schaly. Na zijn overlijden in december 1844 wordt de molen op 17 september 1845 open-

Het afnemen van de wieken

baar verkocht. Samuel Tierie is de nieuwe eigenaar. In de nacht van 7 op 8 april 1847 brandt de molen 'Voorzorg' tot de grond toe af. Nog hetzelfde jaar bouwt Tierie een nieuwe molen; een forse, achtkantige stellingmolen die de wipwatermolen in het niet doet staan door het imposante uiterlijk. Molenaar Tierie verdrinkt in 1849 in de Hollandse IJssel. Na de verkoop van de molen krijgt die een andere naam: "Den Anker".

De stellingmolen wordt -vermoedelijk al in 1906 niet meer gebruikt voor de olieproductie, maar nog uitsluitend voor de opslag van grondstoffen. In de dertiger jaren wordt de molen gekortwiekt. Tijdens de oorlogsjaren bieden de anderhalve meters dikke muren van de molen een goede schuilgelegenheid. Bij de uitbreiding van de Persilfabrieken (thans Henkel Nederland B.V.) wordt de molen in 1951 gesloopt.

Vanaf dat jaar is de wipwatermolen 'Oudegein' nog de enige molen in de "Molenhoek van Jutphaas", omdat de rosoliemolen 'De Hoop' al in 1848 bij een brand verloren was gegaan.

De wipwatermolen 'Oudegein' is in 1969 ui-

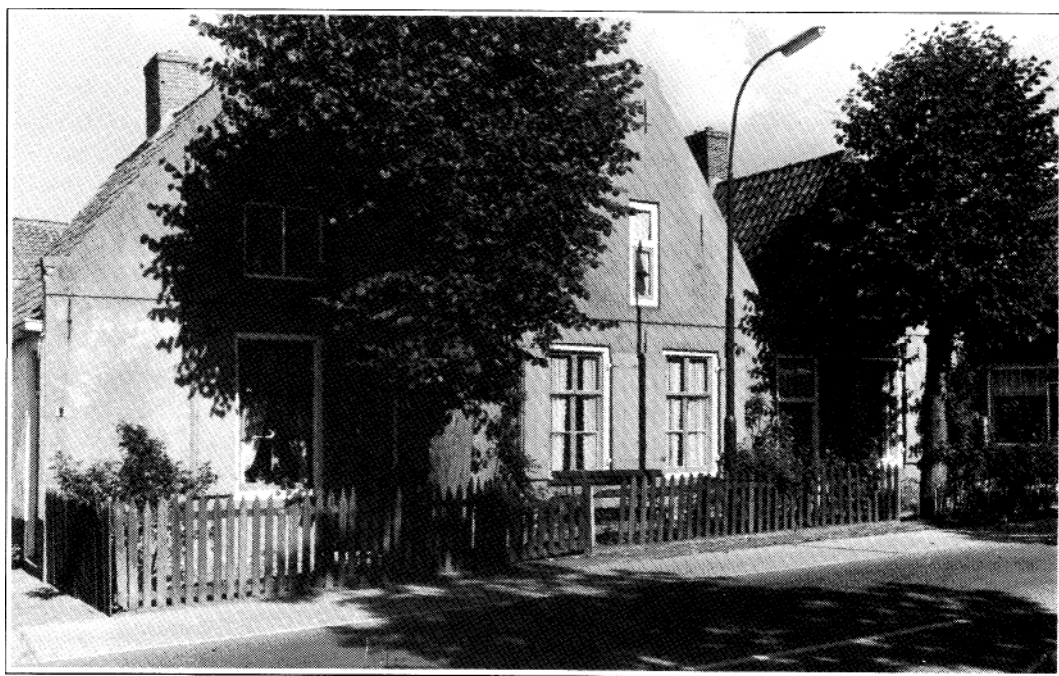
terlijk gerestaureerd. Tot die datum draaide de molen nog regelmatig om het waterpeil van de polder Oudegein te regelen. Bij de restauratie van 1969 is het aandrijfwerk uit de molen verwijderd. Toen zijn al plannen gemaakt om bij een volgende restauratie het aandrijfwerk weer aan te brengen.

Op die restauratie wordt nu gewacht!

Het Wind- of molenrecht

De "Dikke Van Dale" schrijft hierover: "Historisch monopolie om windmolens te houden met het recht van de eigenaar of exploitant van een windmolen op onbelemmerde toegang van de wind tot zijn molen."

In vroeger eeuwen werd dit recht voor elke molen vastgelegd in een zogenoemde 'windbrief'. Voor watermolens was een dergelijke vergunning echter tot 1460 niet verplicht. In dat jaar vond het Hoogheemraadschap van Rijnland het nodig om dit vergunningstelsel ook voor watermolens in te voeren. In de Algemene Keur van het Hoogheemraadschap in artikel 31 staat dit als volgt beschreven: "Het is verboden om binnen een afstand

De Valom-huisjes in 1968 aan de Herenstraat

van 375 meter van enige windwatermolen een werk van bouwkundige aard te stichten, te verbouwen of te herstellen, ofwel opgaand hout, een hooiberg, hooischelf, grondwerk of enig ander voorwerp van welke aard ook te stellen, te hebben of te wijzigen, zo dit hout, die hooiberg of hooischelf of dat voorwerp 2,50 meter of meer uitsteekt boven de onderkant der wieden in hun laagste stand."

Vaak bezat een molenaar naast het wind- of molenrecht ook nog het banrecht of molen dwang. Dat hield in, dat de eigenaar of exploitant van een koren molen inwoners kon verplichten om hun koren bij hem te laten malen.

De 'twistmolen' van Jutphaas

De Jutphase koren molen was eigendom van de ambachtsheer van het Neder- en Overeind. Hij had zijn molen staan aan de Molensteeg in het dorp. Deze steeg bestaat nog en is gelegen langs de Herenstraat tussen de panden met de nummers 27 en 31.

Omstreeks 1623 bepaalde de toenmalige ambachtsheer, Louis de Malapert die op het kasteel Plettenburg huisde, dat de exploitant van de molen hem vele diensten verschuldigd was in 'ruil' voor het pachtrecht van de molen. Hij bedong dat hij net zoveel graan en koren zou mogen laten breken en malen, als hij voor zijn huishouden en zijn hoveniers nodig zou hebben, zonder daarvoor maalloon verschuldigd te zijn.

Niet alleen in Jutphaas leidde dit soort onredelijke eisen van bezitters van wind- en molenrecht tot ernstige meningsverschillen. Vaak werd namelijk een molen eerst voor een korte termijn verpacht tegen redelijke voorwaarden, om bij een tweede pachttermijn de eisen aanzienlijk te kunnen aanscherpen. Zo ook in Jutphaas, waar door de eisen van De Malapert de gemoederen hoog opliepen.

De Jutphase molen kreeg er landelijk de bijnaam door van 'twistmolen'. En over die molen schreef de Delftse dichter Stalpaert van der Wielen omstreeks 1625 het volgende stukje proza:

Wie kan 't de meulen wijten?

De meulenaer is de dwaes.

Of laet dan, dus te krijten;

Of komt m ij te Jutfaes

Beschuldigen met rede,

Want dat is de eige stede,

Daert 't malle meulenrecht

Bepleit te worden plecht.

Ook werd toen een landelijk spreekwoord bekend, wanneer mensen zich verzetten tegen nieuwigheden, alleen omdat het nieuw was: *Hen draaide het hoofd als de Jutphase molen!*

De Jutphase molen is in 1680 verhuisd. Het dorp wordt dan getroffen door een brand. De bewoners hebben hun molen (wellicht alleen de kop) uit de brand kunnen redden. Aan de Doorslag, waar nu de molen 'De Batavier' staat, wordt de molen opnieuw opgebouwd. In 1888 brandt ook die molen af. Cornelis Johannes Kruyssen, die vanaf 1884 molenaar was, koopt in 1889 de ruïne van de molen en bouwt daarop de stoomkoren molen 'De Batavier'. Deze heeft dienst gedaan tot 1961, nadat in 1925 de stoommachine was vervangen door een dieselmotor.

Nog even Molenkruiers

De hiervoor genoemde brand van 1680 heeft de Jutphase inwoners hun bijnaam 'Molenkruiers' bezorgd.

Het 'verhuizen' van molens was overigens geen unicum; ook in Kampen schijnt men omstreeks die tijd een molen verplaatst te hebben. Aardig is de vergelijking tussen Kampen en Nieuwegein/Jutphaas ook in deze eeuw nog wel. In 1950 werd door het Transportbedrijf N. Brouwer de Kamper stellingmolen verplaatst naar een plek zo'n 600 meter zuidelijker. De 'verhuizing' van 1680 in Jutphaas ging niet zonder problemen; na enkele honderden meters viel de molen van de wagen. Ook al na de brand was op die plaats een boerderij in vlammen opgegaan. Die werd niet herbouwd, maar er kwamen vijf huisjes in onder drie puntaken. Die huisjes kregen de naam "De Valom".

Ze zijn afgebroken in 1973. De plek is aan de Herenstraat 55.

Als de Stichting "De Utrechtse Molen" haar zin krijgt, wordt actuele betekenis gegeven aan de naam 'Molenkruiers'. We hopen dat er geen nieuwe 'Val-om' komt en de molen voor Nieuwegein behouden blijft.

Bronvermelding:

G.H.P. Waard in "Cronyck de Geyn " van januari 1979 (Historie van de stoomkorenmolen De Batavier) en januari 1980 (De historie van de windmolen). A.E. Rienjes/J.G. Bócker in "Het Kerspel Jutjaas ", bladzijden 105/106, uitgegeven in 1947. Foto's: Archief Historische Kring Nieuwegein.

De werkgroep MUSEUMBEHEER zoekt voor de woensdag zaterdag- en zondagmiddag rondleiders/suppoosten voor het museum.

Voor meerdere informatie graag een telefoontje naar Cees van der Mark, 03402-32121.

De polder Galecop is gelegen in het noord-westen van de gemeente Nieuwegein. Het is de nieuwste locatie voor de uitbreiding van deze groeigemeente.

Bij de aanleg van een woonwijk in het zuid-oosten van deze voormalige polder werden bewoningsresten aangetroffen uit de IJzertijd en uit de inheems-Romeinse tijd. Het opvallende hierbij is, dat die resten gevonden zijn op de rand van een stroomrug.¹⁾ Zij vormen de oudste bewoningssporen in het gebied.

Na deze periode (3e-4e eeuw) komt het gebied pas weer in zicht rond de 12e eeuw. Het tijdvak vóór de 12e eeuw lijkt duister. Men neemt aan, dat deze streek toen door diverse overstromingen onbewoonbaar is geworden.

In dit artikel hoop ik aan te tonen, dat de periode vóór de 12e eeuw niet geheel duister is. Tevens zal ik proberen het historische en archeologische belang van de boerderij "Vee- en Bouwlust" aan te tonen.

Ontginning in Copen

De polder Galecop is omstreeks de 12e eeuw in copen ontgonnen. Cope-ontginningen geschieden op initiatief van de graven van Holland en de bisschop van Utrecht. De cope slaat op het contract of op de koopbrief, die de organisator van de ontginning sloot met de landsheer.

Dit leverde voor de nieuwkomers een niet te verwaarlozen voordeel op: zo bood dit aan horige boeren een kans om van hun horigheid aan een heer los te komen. Ze behoefden alleen maar een klein bedrag aan de landsheer te betalen: dit om zijn macht te erkennen. De bisschoppen van Utrecht en de graven van Holland hadden weer het voordeel, dat de wildernis van het Hollands-Utrechtse veengebied werd ontgonnen.

Bij cope-ontginningen is gebruik gemaakt van een strokenverkaveling.^(z) De ontginningen begonnen bij de zogenaamde ontginningsbases. In het gebied Galecop waren dat de Galecopperdijk en de Rhijnesteinsesteeg. De percelen lagen loodrecht op die bases en hadden kaarsrechte grenzen (in de vorm van afwateringssloten). De latere bebouwing concentreerde zich aanvankelijk langs de hoofdbases: hier de Galecopperdijk. Zo ontstond dus een zogenaamde lintbebouwing. Dicht is deze bebouwing in de polder Galecop nooit geweest. Zo wordt er in 1772 vermeld, dat de

dichtheid van Galecop maar zes woningen telde. De Rhijnesteinsesteeg en de Taatsedijk, liggend in het westen van de polder, werden pas in de 19e eeuw bebouwd.

Begraven hofstede

De huidige boerderij "Vee- en Bouwlust" wijkt af van het patroon van lintbebouwing. Hij ligt op de rand van de stroomrug die het gebied Galecop in zuidelijke richting omsluit. Wat als eerste opvalt is de ligging ervan. Hij ligt in tegenstelling tot de andere boerderijen midden in de weilanden, op ongeveer 400 m van de Galecopperdijk.

Ook de verkaveling rond "Vee- en Bouwlust" vertoont een afwijkend beeld. Zo is het terrein rond de boerderij met een rechthoekig slotenpatroon omgeven. Ook de boomgaard vóór het huis bevindt zich op dit door sloten omgeven terrein. Dit voorterrein zou te maken kunnen hebben met de directe voedselvoorziening van de bewoners. Dit rechthoekige slotenpatroon vormt mijns inziens de rest van een gracht (zie afbeelding 1).

De boerderij zou een verdedigbaar karakter hebben gehad. Dit type boerderij is bekend onder de naam "begraven hofstede" ook wel "moated site" genaamd. De exacte ouderdom van dit type woningen is niet bekend. Wel weten we dat soortgelijke verdedigbare hofsteden rond de 14e eeuw in steen werden

Luchtfoto van de boerderij Vee- en Bouwlust vanuit het westen gezien in augustus 1990. Duidelijk te zien is de rechthoekige omgrachting. Foto H.L. de Groot.

1 uitgevoerd in de omgeving van Houten (zie Smits en Wttewaal 1988, blz. 51). De bewoners van soortgelijke boerderijen waren van lage adel of kwamen uit de stand van de welvarende boeren. De meeste van deze hofsteden zullen een primitief verdedigbaar karakter hebben gehad. Dit zal zich in de meeste gevallen geuit hebben in de aanwezigheid van een rechthoekige gracht en een palissadewal rond de boerderij.

Behalve de bovengenoemde waarnemingen zijn er nog meer aanwijzingen voor de aanwezigheid van middeleeuwse resten op "Vee- en Bouwlust". Zo zijn er in de huidige opkamer van de boerderij, die uit 1786 dateert, kloostermoppen gemetseld (zie Cronyck de Geyn 1992-3 blz. 50).

Naar mijn mening zouden deze resten kunnen wijzen op een stenenkamer. Een stenenkamer

werd in de middeleeuwen (13/14e) gebouwd tegen een bestaande boerderij. Dit vormde een eerste fase van de versterking van de boerderij. Samen met de omgrachting van het terrein lijken deze sporen te wijzen in de richting van een middeleeuwse "moated site". De enige boerderij die eenzelfde beeld lijkt te vertonen als "Vee- en Bouwlust" is de "Blokhoeve". Die is gelegen even ten oosten van het gebied Galecop. Deze boerderij is eveneens omgeven door een rechthoekig patroon van sloten en is ook gelegen op de rand van de eerder genoemde stroomrug. Het enige verschil is, dat er bij de "Blokhoeve" geen omgracht voorterrein is waar te nemen. Ook zijn er in de huidige boerderij geen middeleeuwse resten aangetoond. Wat ook opvalt is, dat beide panden vermeld staan op de kaart ULTRAJECTINI DOMINII/

TABULA uit de 17e eeuw. Op deze kaart staan namelijk alleen de belangrijkste gebouwen, zoals kerken en kastelen. Dat op de kaart de "Blokhoeve" en "Vee- en Bouwlust" (toen onder de naam Jan Witte) staan aangegeven, suggereert een zekere belangrijkheid van beide hofsteden.

De percelering rond "Vee- en Bouwlust"

Naast bovengenoemde constatering kan er iets opgemerkt worden omtrent de omgeving rond "Vee- en Bouwlust". Aanleiding hiertoe biedt een kadasterkaart van 21 januari 1948 (de afbeelding beneden toont een fragment van deze kaart).

Behalve haar afwijkende ligging valt er meer op. Ten eerste, dat het gebied rond de boerderij op de grens ligt van twee ontginningseenheden, namelijk die van het Nedereind en Galescop. Deze grens wordt gemarkeerd door de

aan het zuiden van de toegangsweg van "Vee- en Bouwlust" gelegen Galesloot.

Een tweede conclusie die men uit de kaart kan trekken is, dat de verkaveling tot ca. 100 m ten noorden van de Galesloot niet bestaat uit de bekende strokenverkaveling, die men zou verwachten bij een cope-ontginning. Hier kan men met enige moeite de resten van een blokverkaveling halen. Aangezien blokverkavelingen van een oudere oorsprong zijn dan strokenverkavelingen, vermoeden wij dat hier sprake is van een oudere ontwikkeling. Met deze uitspraak, zo realiseer ik me, begeef ik me op glad ijs, aangezien we hier ook met een restontginning te doen kunnen hebben. Toch is het niet geheel ondenkbaar dat het hier een oudere ontwikkeling betreft. Met de schaarse vermeldingen van vóór de 12e eeuw zal ik trachten aan te tonen, dat er in ieder geval sprake is van bewoning vóór dit tijdvak.

Fragment van de kadasterkaart uit 26 januari 1948

Galana, Galen, Galecop en Galesloot

Een aanknopingspunt hiervoor vinden we in de Comentario Sancti Martini. Dit is de goederenlijst van de Utrechtse Sint-Maartenskerk, opgesteld in de jaren 885-896. Dit belangrijke document bevat onder andere namen van goederen die de Frankische koning Pepijn II (t 714) aan deze kerk heeft geschonken. Voor dit artikel is interessant, dat er in de Comentario Sancti Martini sprake is van een schenking van zeven villae⁽³⁾ te weten: Thorhem (Doorn), Rugrum (Rumpst), Bunnichem (Bunnik), Feeda (Vechten), Fresionouuic (Vreeswijk) en de villa Galana. De laatste uit dit rijtje -te weten Galana- is voor dit verhaal van belang. Volgens Dekker (zie Dekker 1983, blz. 32 en 356) moet dit het latere Galen zijn, dat gelegen was in de huidige Galecop. Het document is om twee redenen van groot belang: ten eerste vormt het de oudste vermelding van dit toch al zo zelden in de bronnen voorkomende gebied. Het tweede wat dit document zo interessant maakt, is dat er ook goederen op de lijst voorkomen die door de Frankische hofmeier Pepijn II zijn geschonken aan de Utrechtse Maartenskerk. Aangezien aangenomen wordt dat bovengenoemde goederen daartoe ook behoorden, kan gezegd worden, dat de villa Galana al in de 18e eeuw aanwezig was. Hoewel het niet zeker is, dat de villa Galana ook bij de schenkingen van Pepijn II hoorde kan -gezien de naam van de villa- wel gesteld worden dat zij ouder is dan 865. Naar mijn mening zijn de namen Galesloot en Galecop afgeleid van de villa Galana. Het voert te ver om de naam Galana te koppelen aan de boerderij "Vee- en Bouwlust". Wel is het zeer aannemelijk, dat een dergelijke villa was gelegen op de stroomrug. Dit omdat stroomruggen in de vroege middeleeuwen een veilige vestigingsplaats vormden tegen overstromingen; van dijken was in die tijd immers nog geen sprake. Naast de historische bronnen hebben archeologische waarnemingen ook aanwijzingen ge-

ven voor bewoning van vóór de 12e eeuw. Deze waarnemingen werden gedaan bij de aanleg van de Galecopperlaan,⁽⁴⁾ waar aardewerk uit de 10e en 12e eeuw werd gevonden. Dit materiaal werd aangetroffen ter hoogte van "Vee- en Bouwlust" en lag nog net op de stroomrug. Helaas moet men geringe waarde hechten aan deze waarnemingen, omdat de vondsten gering in aantal zijn en uit een verstoorde context kwamen.

Conclusie

Samenvattend kan worden gezegd, dat de geschiedenis van het gebied Galecop zeker terug gaat tot de 8e en 9e eeuw.

Toegegeven moet worden dat er nog veel onbekend en duister is over de periode tussen het einde van de Romeinse tijd en de 12e eeuw. Mijns inziens moet de sleutel hiertoe gezocht worden in de nabijheid van "Vee- en Bouwlust".

Gelukkig is er bij de geplande nieuwbouw, ruimte voor archeologisch/bouwhistorisch onderzoek bij de genoemde boerderij en omliggende terreinen.

Doelstellingen van dit onderzoek zouden kunnen zijn:

- het traceren van een mogelijke palissade binnen het omgrachte terrein.
- het traceren van de oude bebouwing, gecombineerd met een bouwhistorisch onderzoek naar "Vee- en Bouwlust".
- het vaststellen van bewoningsresten en de ouderdom van het terrein van de boerderij en omgeving.

Het is te hopen, dat bij de bestemming van de boerderij rekening gehouden zal worden met de omliggende grachten en dat de boerderij als een karakteristiek monument zal blijven voortbestaan. Alleen de toekomst zal uitwijzen in hoeverre het gat in die tijd tussen de Romeinse tijd en de middeleeuwen is op te vullen.

Noten

1. Stroomruggen zijn zandige kleistroken in rivierklei- en veengebieden, die gevormd

worden uit de oeverwallen van een eventueel verlande rivier met de daartussen gelegen (oude) bedding. Doordat stroomruggen hoger lager dan de zwaardere en vochtiger komgronden kwamen zij in aanmerking voor bewoning en landbouw.

2. Deze stroken hadden bij cope-ontginningen meestal een standaardmaat van 1.250 lang en 110 meter breed. Dit is ca. 14 ha. groot.
3. Een villa was in de vroege middeleeuwen een aanduiding voor een domeingoed, dat kon bestaan uit een hof of zelfs uit een hele gemeenschap.
4. De nieuwe Galecopperlaan is in aanleg. Ze begint loodrecht op het noordelijke deel van de Batauweg, buigt bij "Vee- en Bouwlust" linksaf naar het westen, dan naar het

noorden en het oosten om aansluiting te geven op de Taludweg. De Galecopperlaan wordt dus een rondweg binnen de wijk Galecop.

Literatuur

- C. Dekker, Het Kromme Rijngebied in de Middeleeuwen (Zutphen, 1983)
- J.G. Bocker, Het kerspel Jutphaas (Z.P. 1947)
- H. Linden, van der, De Cope. Bijdrage tot de rechtsgeschiedenis van de openlegging der Hollands-Utrechtse laagvlakte (Z.P., 1971)
- H.J. ter Maat, Herinneringen van G. van Bommel, in: Cronyck de Geyn, 1992, 3) - J.A.M. Smits en O.J. Wttewaall, Houten, ontstaan en groei. (Zeist, 1988)
- I. Tirion, Nederland in Vroeger Tijd, Deel X Utrecht (Amsterdam).

VAN DE WERKGROEP HISTORISCH ONDERZOEK

Nederland kent unieke kerkhoven en begraafplaatsen die een fraai beeld geven van de grafcultuur in ons land. Bovendien vormen de "akkers van het verleden" vaak een groene oase van rust in een gemeente. Deze cultuur-historische monumenten staan de laatste jaren steeds meer in de belangstelling. De graftekens met hun fraaie vormgeving en symbolische versieringen zijn de moeite van het bekijken waard en vormen een interessante bron van informatie over de grafcultuur in vroeger tijden. De oude begraafplaatsen worden soms echter ook bedreigd door oprukkende bebouwing. In gemeenten waar een nijpend tekort aan bouwgrond is en grote vraag naar woningen, is de verleiding groot om de oude begraafplaatsen met graven waarvan de eigenaar niet meer te achterhalen is, te ruimen en te vervangen door woningbouw.

Om een goed beeld te krijgen van oude begraafplaatsen in Nederland en een zorgvuldig beheer en behoud van waardevolle begraafplaatsen te stimuleren, hebben de "Stichting Stichtse Geschiedenis en De Terebinth, vereniging tot herstel van zorg rond dood en rustplaats", het project "inventarisatie begraafplaatsen" opgezet.

Doel van dit project is een inventarisatie van begraafplaatsen in de provincie Utrecht te maken en vervolgens te publiceren. De "Stichting Stichtse Geschiedenis en De Terebinth" hebben de historische verenigingen in de provincie benaderd met het verzoek aan het project mee te werken.

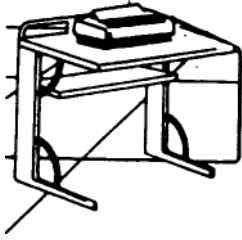
Aangezien Nieuwegein beschikt over twee waardevolle oude begraafplaatsen, de Algemene Begraafplaats aan het Kerkveld in Jutphaas en de Hervormde Begraafplaats in Vreeswijk, neemt de Historische Kring Nieuwegein deel aan het project. In het najaar beginnen de werkzaamheden. Wat gaat er gebeuren?

Belangstellende leden van de Historische Kring zullen op beide begraafplaatsen de meest interessante graftekens selecteren en uitvoerig beschrijven. Die beschrijving gebeurt in kleine groepjes met behulp van een standaard-inventarisatieformulier, dat door de Terebinth is ontwikkeld. Daarbij wordt onder andere gekeken naar het soort grafbedekking (staande steen, zuil, en dergelijke), de stijl, ornamenten, symbolen en de tekst op de steen. Ook waardevolle plantenbegroeiing kan worden opgenomen in de inventarisatie, evenals achtergrondinformatie over interessante historische personen die op de begraafplaatsen begraven liggen. Verder is het de bedoeling, dat de geschiedenis van beide begraafplaatsen (beknopt) wordt vermeld. Kortom boeiend en nuttig werk, waarbij de Historische Kring enthousiaste hulp kan gebruiken! Lijkt het u leuk om een paar avonden of zaterdagmiddagen samen met andere vrijwilligers de graven te inventariseren, grafteksten te ontcijferen of achtergrondinformatie en historisch materiaal over de beide begraafplaatsen te verzamelen, bel dan met ondergetekende of stuur een kort briefje met uw naam en adres en vermeld daarop "Inventarisatie begraafplaatsen".

Voor belangstellenden is een inventarisatie-handleiding en achtergrondinformatie over begraafplaatsen en graftekens beschikbaar. Uitgebreide kennis van begraafplaatsen is niet nodig. Met vragen kunnen we terugvallen op deskundige leden van De Terebinth, die ervaring hebben in het inventariseren van begraafplaatsen. Het streven is de inventarisatie in het voorjaar van 1994 af te ronden. Via deze Cronyck wordt u op de hoogte gehouden van het inventarisatieproject.

Lenneke Berkhout,
coördinator Werkgroep historisch onderzoek
Appelvink 41
3534 RZ Nieuwegein telefoon
03402-43504/070-3738288 tijdens
kantooruren.

VAN DE REDACTIE

Herfstexposities

Naast de expositie van de fortent van Jutphaas en Vreeswijk, op de begane grond en de hildes, zijn op de bovenste

verdieping van ons museum nog een tweetal bijzondere tentoonstellingen te bewonderen.

De Nieuwegeinse kunstenares, Toos van Hengstum, exposeert met een uitgebreide en gevarieerde collectie aquarellen en acrylschilderijen tot 1 maart 1994.

Het werk dat zij laat zien en bestaat uit ruim dertig schilderijen, is in de laatste drie jaren ontstaan. Het wordt gekenmerkt door een veelzijdigheid aan onderwerpen, onder meer droomlandschappen, stillevens, dieren en portretten.

De aquarellen dienden veelal als voorstudies voor haar acrylschilderijen. Op de tentoonstelling is haar werk van de afgelopen drie jaren vertegenwoordigd, zodat we de ontwikkeling binnen haar werk goed kunnen volgen.

Hoogtepunten onder andere Martin Luther King, de Rabbijn en het Joegoslavische echtpaar. De werken blijven geëxposeerd tot december. Hierna zal een ander deel van haar oeuvre worden geëxposeerd.

Tevens is er een voor kinderen (maar ook voor volwassenen) bezienswaardig aantrekke-lijke

expositie onder de naam Assepoes.

Door middel van elektronische poppen kunnen in de verschillende vitrines opdrachten worden uitgevoerd, zodat te zien is hoe vroeger een en ander toging. Alle spelletjes staan in het teken van het sprookje Assepoester. Beide tentoonstellingen zijn uw bezoek meer dan waard.

Expositie Dolf Schifferstein

Na afloop van zijn expositie in het Historisch museum heeft de kunstenaar Dolf Schifferstein, tijdens een informele bijeenkomst, één van zijn werkstukken aan de Kring geschonken. Het betreft zijn werkstuk "De Boog". Het zal een blijvend plaatsje krijgen in ons museum. Dolf, nogmaals onze hartelijke dank.

Charters

In het Cronyck de Geyn van januari 1993 deelden wij u mede, dat de Kring in het bezit was gekomen van een veertigtal charters, betrekking hebbende op transacties in het Nedereind van Jutphaas uit de periode 1670-1810. Van mevrouw M.H.W. Jansen-Haasdijk hebben wij inmiddels bericht ontvangen dat genoemde charters, voor zo ver nodig, zijn gerestaureerd. Begin 1994 zullen de stukken in het Historisch museum worden tentoongesteld.

Otto Pijpker.

MUSEMSCHATTEN

door P. Daalhuizen

Het gevecht bij Vreeswijk

In de schermutselingen tussen de patriotten en de prinsgezinde, die in 1795 leidden tot de stichting van de Bataafse Republiek, neemt "Het gevecht by Vreeswyk aan de Vaart, den 9e Mai 1787" geen opvallende plaats in. De enorme publiciteit die de patriotten aan 'hun' overwinning op de prinsgezinden geven, moet duidelijk maken dat de Utrechtse legerschaar het de prinselijke legers onmogelijk hebben gemaakt om de verbinding tussen de 'rebelse' stad en Holland te verbreken.

Het gevecht speelt zich in de avonduren van de 9e mei 1787 af ter hoogte van de Fokkesteeg op de weg tussen Jutphaas en Vreeswijk. Er zijn door de patriotten één of twee kanonschoten gelost en toen al vluchtten de soldaten van het leger van Prins Willem V met achterlating van enorm veel uitrustingsstukken, een aantal gewonden en één dode. Aan de kant van de Utrechtse zijn drie doden gevallen. De begrafenis van de doden vormt een geweldige gebeurtenis in de stad Utrecht. Maar met

zeker evenveel belangstelling wordt de krijgsbuit gadegeslagen, die de Utrechtse aan-treffen op het door de vluchtende soldaten ver-laten slagveld. Die buit wordt met veel muziek de stad binnengebracht. Gesproken wordt van 109 hoeden, 11 trommels, 30 koffers met goederen van officieren, 70 patroontassen, 2 vaandels, 2 bagagewagens en de regimentskist met duizenden dukaten.

Uiteindelijk is heel veel terechtgekomen in het Centraal Museum in Utrecht, waar voor een aantal zaken een permanente expositie ingericht is. Rond het gevecht zijn veel 'herdenkingsstukken' gemaakt, zoals olieverschilderijen en kopergravures, maar ook een zilveren legpenning.

Het Historisch Museum Nieuwegein beschikt over een unieke verzameling prenten van het gevecht en op een veiling is enige tijd geleden de zilveren legpenning aangekocht.

Overigens bevinden de legpenning en de prenten zich momenteel in het depot van het museum na een lange periode van exposeren.

Bron: 'Het gevecht bij Vreeswijk', doctoraal-scriptie van Ad van Andel en Eeuwout Hoogendijk; ca. 1978.

De zilveren legpenning (ware grootte: rond ca. 3 cm) VRW399

VOOR U GELEZEN IN...

De Utrechtse Courant van 10 Oktober 1810

Op Woensdag den 24.
Oktober 1810, zal
men publiek verko-
pen, op de Plaats
Rijnhuizen, in het
Overeind van Jut

phaas, omtrent 300 Ipen bruin Olmen
BOOMEN, extra glad en zwaar, omtrent 100
Eike BOOMEN, bekwaam voor Werkhout,
staande bij het Water; ook nog eenige Mijten
gekloofd droog Ipe en Eike Hout, en eenige
Mijten TAKKEBOSSEN, ERWT-RYS en
SNOEILING.

1810 december 7

TE HUUR, een HUIZINGE voorzien van
verscheidene vertrekken, een ruim Voorhuis,
Kookhuis met een Schuur daar agter, benevens
Erf en Thuin, staande voor aan den Rijn, te
Jutphaas, zijnde geschikt voor allerhande
Affaires en terstond te aanvaarden; te bevragen
bij HENDRIK KUNNEMAN, Eigenaar van 't
zelve, te Jutphaas.

1811 februari 4

TE HUUR, den Huize VRONESTEIN,
voorzien van verscheidene Beneden en Boven
Kamers, meest allen Behangen, met zijn
Thuinen en Boomgaard, mitsgaders Stalling en
Speelhuis, en de Weide van twee Gras-Boom-
gaarden, alles staande en gelegen in 't Neder-
Einde van Jutphaas, nabij de Kerk aldaar, te
aanvaarden met primo Meij 1811, en te be-
vragen bij den Makelaar VOORSTEEGH, te
Utrecht.

1811 mei 13

Op Zaterdag den 25. Meij 1811, des namiddags
om vier uren, zal men ten Huize van Sr. Gerrit
Schalij, Castelein aan den Doorslag, publiek
veilen en aan de genoegbiedenden verkopen:
Twee en een half Morgen allerbest
WEILAND, gelegen onder den Gerechte van
Hoograven, ----midsgaders zeven Morgen
BOUW- en WEILAND, in twee percelen, ge-
legen onder den Gerechte van het Overeind
van Jutphaas; breeder bij geaffigeerde Billetten
omschreven, nadere onderrigt te bekomen ten
Kantoren van de Keizerlijke Notarissen H.J.
van LOENEN en H. van Ommeren, binnen
Utrecht.